

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Поверненню на кафедру підлягає

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

навчальний посібник

Чернівці

Чернівецький національний університет
2023

УДК 336.7(076.1)
Б 231

Друкується за ухвалою вченої ради Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Рецензенти:

Дубина М.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національного університету «Чернігівська політехніка».

Коваленко В.В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету.

Б 231 **Банківська система:** навчальний посібник / укл.:
П.О. Нікіфоров, О.М. Гладчук, М.Г. Марич,
М.П. Фецишин. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім.
Ю.Федьковича. 2023. 224 с.

Видання містить матеріали для самостійної роботи студентів під час вивчення курсу “**Банківська система**” – вступ, зміст лекцій, питання для самоконтролю, список рекомендованої літератури.

Для студентів закладів вищої освіти економічних спеціальностей денної та заочної форм навчання.

УДК 336.7(076.1)

©Чернівецький національний
університет, 2023

Укладачі: Нікіфоров П.О., Гладчук О.М.,
Марич М.Г., Фецишин М.П 2023

ЗМІСТ

	Стор.
Передмова.....	4
Тема 1. Походження, розвиток і сучасний стан банківської справи.....	6
Тема 2. Центральний банк у банківській системі країни.....	20
Тема 3. Організаційно-економічні основи діяльності банків України.....	32
Тема 4. Пасивні операції банків по залученню та запозиченню коштів.....	44
Тема 5. Активні операції банків. Кредитні та інвестиційні операції банків.....	57
Тема 6. Поняття та система управління ліквідністю банків.....	73
Тема 7. Фінансовий аналіз та звітність діяльності банків.....	90
Тема 8. Сучасний інструментарій аналізу банків.....	112
Тема 9. Регулювання, нагляд і контроль банківської діяльності...	143
Тема 10. Основи банківського маркетингу.....	159
Тема 11. Банківський менеджмент.....	180
Тема 12. Фінансовий моніторинг банківської діяльності.....	192
Тема 13. Цифровізація та інклюзія в банківській справі.....	206
Рекомендована література.....	219

ПЕРЕДМОВА

Специфічною рисою сучасної економіки як на глобальному, так і на національному рівнях є суттєве підвищення ролі банківських систем. Комерційні банки, які ефективно діють на ринку, виступають запорукою стабільного розвитку держави і суспільства тому, що саме вони спроможні генерувати значні фінансові ресурси, здійснювати їх перерозподіл між різними галузями і сферами економіки країни, активізувати інвестиційну діяльність та стимулювати економічне зростання і підвищення добробуту населення. Будучи ключовою ланкою національної економіки банківська система вирішальною мірою формує перспективи економічного розвитку країни в цілому.

При цьому діяльність банків у сучасних умовах супроводжується значними ризиками внаслідок специфіки банківництва та прагнення банків як бізнесових структур отримувати максимальні прибутки. Якщо на банківські установи покладена така надзвичайно важлива роль у забезпеченні економічного розвитку держави, то це вимагає значної уваги з боку суспільства (у першу чергу – професійної спільноти економістів, фінансистів) до вирішення нагальних проблем ефективного функціонування банківської системи, організації та функціонування грошового обігу країни.

Тісні взаємозв'язки і взаємозалежності банків та реального сектору не просто відображають величезну соціально-економічну значимість банківської системи для суспільства та економіки, вони не тільки сприяють економічному і соціальному прогресу суспільства, але банки і самі здатні зумовлювати значні економічні негаразди, виступаючи своєрідним спусковим механізмом розгортання кризових явищ в економіці, фінансових криз і навіть у світових масштабах.

Саме тому закономірності функціонування банківських систем у ринковій економіці, специфічні характеристики банківської справи, сучасні технології банківництва необхідно вивчати і майбутнім фахівцям-фінансистам в рамках їх професійної підготовки в системі вищої освіти в Україні. Запропонований посібник якраз повинен, на думку авторів,

допомогти вітчизняним студентам у системному, комплексному, всебічному вивченні теорії і практики сучасного банківництва.

У посібнику розкриваються основні теоретичні положення банківської справи як системи фінансового посередництва, аналізуються особливості створення та функціонування комерційних банків як бізнесових фінансових інститутів, показуються тенденції та суперечності розвитку банківських систем у сучасних умовах, розкривається специфіка реалізації головних функціональних завдань банківської системи в умовах новітніх цифрових фінансових технологій. Уважне вивчення, належне опрацювання всіх тем посібника дозволить студентам сформулювати професійно правильне розуміння базових засад банківництва, тих проблем, які найбільшою мірою відображають сучасний стан банківської системи України і ознаки кризових явищ у ній.

ТЕМА 1. ПОХОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК І СУЧАСНИЙ СТАН БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

- 1.1. Походження та розвиток банківської справи
- 1.2. Поняття та функції банків
- 1.3. Особливості функціонування сучасних банківських систем
- 1.4. Становлення та розвиток банківської системи України

1.1. Походження та розвиток банківської справи

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією та виникненням грошей. На жаль, на даний час, немає достовірних даних щодо появи перших банківсько-кредитних установ і характер операцій, які вони здійснювали. Становлення банківської справи супроводжувало розвиток товарного виробництва і обороту, ці процеси відбувалися історично паралельно і взаємообумовлено.

Згідно історичних даних перші банківські операції, які стосувалися обміну грошей з'явилися ще за 2 тисячі років до н.е. Зокрема у Стародавній Греції (або ж Елладі) (IV ст. до н.е.), а у Стародавньому Вавилоні, Стародавньому Єгипті та Римі (VI ст. до н.е.) зафіксовано перші згадки про проведення прадавніх форм банківських операцій.

Термін «банк» походить від італійського «banco» й означає «конторка», «стіл», тобто предмет на якому здійснювалися валюто обмінні операції, щодо обміну грошей різних країн. Також французьке слово «bancue» має значення «скриня», тобто може вказувати на збереження цінностей.

У Стародавньому Вавилоні не лише обмінювались, гроші однієї країни на гроші інших країн, а й здійснювалося прийняття вкладів і виплата за ними певних відсотків. У період існування Вавилонського царства (VII-VI ст. до н.е.) діяли вавилонські банкірські доми Мурашу, Ігібі, Іддін-Мадука, які видавали позики своїм клієнтам під письмові зобов'язання, а також під заставу різноманітних цінностей, проводили платежі за рахунок коштів клієнтів, виступали поручителями за різними угодами, брали участь у торговельній справі на пайових засадах,

приймали процентні вклади, тощо.

Подальшого розвитку банківська справа набула у Стародавній Греції (Елладі), де організацію банківської справи було закладено у давньогрецьких містах, які виникли на узбережжях Егейського, Середземного і Чорного морів.

З початку VI ст. до н.е., декілька сотень грецьких міст і їх колоній карбували свої монети, проводили інтенсивну торгівлю, а також розвивали грошово-кредитні взаємовідносини. Така інтенсивна торгівля, яка проводилася із застосуванням монет різних держав і міст, зумовила появу спеціальних учасників торговельних операцій, які чітко розбиралися у монетах, які використовувалися на той час. З'явилася така професія, як міняйли, вони розкладали ці монети на спеціальному столі (з грецької мови “trapeza” — трапедза) та перевіряли їх справжність та якість.

Потім з'явилися лихварі, які брали кошти у одних громадян для того, щоб тимчасово надавати їх іншим громадянам або ж торговельним і ремісничим об'єднанням під відсотки. Саме, лихварям ми завдячуємо появою первинних депозитних, кредитних і розрахункових операцій. Розрахунки за такими операціями здійснювались за допомогою так званого трансферту, тобто перенесення грошових коштів з однієї таблиці (тогочасного рахунка) на іншу. Кожен клієнт-вкладник мав свою таблицю із нанесеним його ім'ям, де записувалися операції з його коштами.

Як свідчать деякі джерела, винахідцями перших банківських операцій були не лише окремі особи (трапедзити), але й деякі церковні храми, які нагромаджували значні суми коштів, тому що були надійним місцем де зберігали цінності багаті люди. Злодії відносилися із повагою до вівтарів у храмах і не наважувалися їх грабувати. Таким чином Дельфійський, Самоський, Делоський і Ефеський грецькі храми, недоторканність яких гарантувалася повагою до релігії, перетворилися у своєрідні банки.

Перші банки у сучасному розумінні виникли у Середньовічній Європі. Найбільшими банкірами того часу були тамплієри. Вони представляли собою релігійну і військову

організацію, де були важливими і фінансові операції. Тамплієри були монополними фінансистами хрестоносців. Вони вдосконалили банківську справу у частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерело отримання коштів і напрям їх використання. Цей орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення грошей та інших цінностей із заходу на схід.

Історія розвитку банківської справи Нового часу пов'язується із активізацією розвитку виробництва і торгівлі у тогочасній Середземноморській Європі, а особливо в Північній Італії. Діяльність банкірів і подальший розвиток банківської діяльності відбувся у XII ст. Активний розвиток банківської діяльності і поява перших банкірів в Італії у цей час, пояснюється тим, що її територія знаходилася на перехресті торговельних шляхів європейських держав з різними країнами з інших частин світу. Саме це і сприяло розвитку торгівлі, грошового обігу та активізації банківської діяльності. Відбувалося відродження професії міньяйл, які здійснювали обмін різних монет та інші необхідні грошові операції.

З кінця XII ст. банківська справа поширилася і в інші європейські країни, насамперед у Францію, де була започаткована жителями ломбардських міст. Крім того, поширювачами банківської справи в Європі стали великі купці й іноземні комерсанти, які наче торгові банкіри додатково до власних торговельних угод виконували і операції щодо обміну грошей і укладали деякі банківські угоди.

Перші банкірські доми — Медичі в Італії, купецькі гільдії Амстердама, Венеції, Генуї, Мілана з'явилися у XVI ст. А також почали створюватися спеціалізовані «жиро-банки», які виконували безготівкові розрахункові операції між купцями-клієнтами.

У період мануфактурної стадії капіталізму зародилася вже банківська справа у своєму сучасному вигляді, в той час з'явилися банкірські доми, які надавали кредит для промислових і торгових капіталістів під помірний відсоток.

В Англії банківська система виникла в кінці XVII ст., перші банкіри вийшли з майстрів-золотарів і купців. У 1694 році було створено Англійський центральний банк, який увійшов в

історію як перший стійко функціонуючий банк у Європі.

Наприкінці XVIII ст. світова банківська система являла собою розгалужену мережу розвинутих, багатofункціональних банків, діяльність яких базувалася на комерційних засадах і спрямовувалася на підтримку та розвиток економіки країн.

Отож, умовно зародження та розвиток банківської діяльності у світі можна поділити на чотири основних етапи.

Таблиця 1.1

Характеристика етапів становлення банківської справи

Етапи	Історичний період	Характеристика етапу
I етап	Від античності до виникнення Венеціанського банку	I-й підхід: «банк» розглядається як кредитна установа, причиною появи якої була потреба в кредитуванні та регулюванні грошових відносин. II-й підхід: банк як особливий вид підприємницької діяльності виник тільки за необхідності формування мережі спеціальних закладів, які б могли регулювати грошовий обіг та здійснювати кредитні операції.
II етап	З 1157 року до 1694 року, створення Англійського банку	Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. У Європі виникли жиробанки, які утворювалися переважно задля здійснення розрахунків і зберігання коштів.
III етап	з 1694 року до кінця XVIII ст.	Внаслідок поширення грошового обігу відбулося розширення видів банківських операцій, поява спеціалізованих банків і спеціального товару - документальних прав на матеріальні товари чи іншу власність.
IV етап	із поч. XIX ст. до тепер	Утворення центральних банків та подальше розширення функцій банків

Банківська справа на території України розвивалась як і в

інших європейських державах, в міру розвитку тогочасних торговельних і виробничих відносин у країні. Зародилась банківська справа на території України ще за часів Київської Русі наприкінці XII століття, у Великому Новгороді з'явилися перші кредитні установи Київської Русі. У часи перебування України у складі Російської імперії банківська справа продовжувала вдосконалюватись забезпечуючи розвиток торговельних і виробничих взаємовідносин. У 1896 році на території України працювали 3 контори Державного банку Росії: в Києві, Одесі, Харкові та 15 відділень банку; 66 позичково-ощадних кас. На тій території сучасної України, яка знаходилась у володінні інших країн (Польщі, Австро-Угорщини, Румунії та ін.) банківська справа розвивалась відповідно до вимог і законодавства цих країн. Починаючи з 20-х років XX століття автономна банківська система України була ліквідована, і функціонувала в складі банківської системи СРСР.

Отож, головними передумовами створення та розвитку банків є: розвиток товарного обміну, грошових та кредитних відносин; розширення обслуговування клієнтів; видача кредитів для задоволення споживчих потреб, проведення господарських операцій; одночасне виконання банками розрахункових та кредитних операцій; комерційна основа роботи банку.

1.2. Поняття та функції банків

Існує багато трактувань суті банку, які різняться напрямками своїх підходів до цього визначення. Спектр діяльності банків досить великий, але основне завдання, яке виконує банк полягає в акумулюванні тимчасово вільних коштів та перетворенні їх у позичковий капітал. Призначення банків полягає у перерозподілі грошової маси від економічних суб'єктів з тимчасово вільними грошовими ресурсами до суб'єктів, які потребують додаткових капіталовкладень. Таким чином, банк є своєрідним посередником між економічними суб'єктами.

Банк — фінансово-кредитна установа, яка зберігає кошти і капіталовкладення, надає кредити, а також здійснює

розрахункові послуги й інші фінансові операції.

Сучасний банк також трактують як універсальне фінансове підприємство, яке управляє ресурсами суспільства у їх грошовому виразі, виконує специфічні функції на законних підставах і під юрисдикцією державних наглядових органів у банківській сфері.

Згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк є юридичною особою, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Головними принципами банківської діяльності є:

- робота в межах реально існуючих та залучених ресурсів;
- повна економічна самостійність та економічна відповідальність за результати своєї діяльності;
- принцип прибутковості, ліквідності та ризику.

Банк можна охарактеризувати базовими функціями, які він виконує в економіці:

- 1) платіжно-розрахункова;
- 2) ощадно-капіталотворча;
- 3) кредитно-інвестиційна.

В основі платіжно-розрахункової функції банків лежить їх унікальна роль у посередництві при платежах і розрахунках між економічними суб'єктами. Це зокрема здійснення: прийняття та виплата грошей, їх переказ, зарахування коштів на рахунки, безготівкові розрахунки, операції із платіжними картками, тощо.

Ощадно-капіталотворча функція банків полягає у залученні від усіх економічних суб'єктів тимчасово вільних коштів, зокрема мобілізації грошових доходів і заощаджень, які банк перетворює у реальний капітал, маючи змогу надавати кредити.

Кредитно-інвестиційна функція впливає з тимчасового вивільнення грошових ресурсів і появи тимчасової потреби в них. Дана функція забезпечується банками за допомогою механізму створення кредитних засобів обігу (ефект банківського мультиплікатора).

Функції банків як посередників грошового ринку:

1. Трансформаційна:

- трансформація ризиків (банки, діяльність яких

пов'язана з високим ризиком, вживаючи певних заходів (розподіл активних операцій, формування резервів, встановлення різних процентних ставок, страхування депозитів), зводять ці ризики до мінімуму);

- трансформація строків (банки мобілізують значні обсяги короткострокових вкладів і регулярно їх поповнюють, а тому можуть певну їх частку спрямувати у надання довгострокових позик чи інші довгострокові активи);

- трансформація обсягів (банки залучаючи дрібні вклади мають змогу накопичувати значні обсяги капіталу);

- трансформація просторова (працюючи у різних регіонах банки акумулюють в них кошти і можуть спрямовувати їх в одну або кілька областей).

2. Емісійна – тільки банки можуть здійснювати випуск кредитних грошей.

Виконання банками своїх функцій та операцій забезпечують:

- управління грошовим обігом;
- забезпечення платіжного механізму;
- акумуляцію заощаджень;
- надання кредиту;
- фінансування зовнішньої торгівлі;
- довірчі операції;
- зберігання цінностей;
- консультування і надання інформації.

1.3. Особливості функціонування сучасних банківських систем

Банківська система є важливою складовою фінансової системи держави, в якій кожен вид банків і кожен окремий банк, займають власне відокремлене місце.

Банківська система – це специфічна економічна й організаційно-правова структура, що забезпечує функціонування грошового ринку й економіки у цілому та є сукупністю різноманітних видів банківських установ у їх взаємозв'язку, які існують у тій чи іншій країні в певний

історичний період.

Цілі функціонування банківської системи:

1) необхідність проведення суспільного нагляду й регулювання банківської діяльності, погодження комерційних цілей функціонування банків із інтересами суспільства; забезпечення стабільності грошей і роботи усіх банків;

2) забезпечення балансу попиту і пропозиції на грошовому ринку країни.

Від банківської системи залежить виконання основних функцій фінансової системи, що пов'язані з:

— забезпеченням необхідних способів переміщення фінансових ресурсів у часі, просторі та між різними галузями економіки тощо;

— розробкою та забезпеченням способів управління ризиками;

— забезпеченням функціонування механізму поєднання фінансових ресурсів чи їх розподілу поміж різними економічними суб'єктами;

— забезпеченням постійного і безперебійного функціонування платіжних систем, удосконалення різних способів клірингу та виконання розрахунків, які сприяють розвитку торговельних відносин;

— забезпеченням ринку необхідною ціновою інформацією, яка дозволяє скоординувати децентралізований процес щодо прийняття необхідних рішень у окремих галузях економіки.

Загалом виділяють однорівневу та дворівневу побудову банківської системи.

Однорівнева банківська система притаманна, як правило, економічно слабозвиненим і тоталітарним країнам. За такої побудови передбачається наявність тільки горизонтальних зв'язків між банками, універсалізація їх операцій і функцій. Тобто вся мережа банків держави працює на єдиному ієрархічному рівні, виконуючи при цьому однакові функції і надаючи майже однакові послуги. На даний час, такий тип побудови банківської системи не використовується сучасними державами, однак зустрічається в історії банківської справи економічно слабозвинуваних країн і країн з тоталітарним,

адміністративно-командним управлінням.

Дворівнева банківська система існує в більшості країн світу, і складається з верхнього та нижнього рівнів. Верхній рівень представлений центральним банком, який є емісійним, кредитним, розрахунковим та касовим центром держави. Нижній рівень включає систему комерційних банків (банків другого рівня), які функціонують для здійснення кредитних, депозитних, розрахункових та інших операцій за дорученням своїх клієнтів. У такій системі взаємовідносини між банками здійснюються у вертикальному і горизонтальному напрямках. Вертикаль уособлює відносини між центральним банком та підпорядкованими йому комерційними банками. Горизонталь, в свою чергу, визначає відносини рівноправного партнерства та конкуренції між банками другого рівня.

Інколи, при вивченні банківських систем європейських країн, виділяють трьохрівневу банківську систему де: на першому рівні знаходиться Європейський центральний банк. Він координує і узгоджує роботу центральних банків окремих країн; тоді на другому рівні перебувають центральні банки, які здійснюють спільну для ЄС монетарну політику; а на третьому рівні – ділові (комерційні) банки.

Функції банківської системи:

1. Трансформаційна (полягає у тому, що банки залучаючи вільні кошти одних клієнтів передають їх у різний спосіб іншим клієнтам, змінюють величину і терміни грошових потоків; що зумовлено посередницькою роллю банків).

2. Емісійна (створення платіжних засобів і регулювання грошового обороту, відповідно до динаміки попиту на гроші в країні; у виконанні цієї функції беруть участь і банки другого рівня і центральний банк).

3. Стабілізаційна (забезпечення стабільності функціонування банківської системи та грошового ринку, шляхом формування необхідної законодавчої бази та діючих механізмів її підтримання).

Специфічними рисами банківської системи, що виділяє її з-поміж інших (валютної, податкової, торговельної, бюджетної тощо) є: централізоване регулювання діяльності кожного банку

окремо і банківської діяльності в цілому, при збереженні повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку; наявність загальносистемної інфраструктури, яка забезпечує функціональну взаємодію окремих банків.

Отже, банківська система є доволі специфічною структурою, яка підпорядковується економічним законам, має власні функції та завдання. Саме у її функціонуванні найбільш активно проявляються усі позитивні і негативні явища, що відбуваються в економіці країни.

1.4. Становлення та розвиток банківської системи України

Банківська система у нинішній Україні є дворівневою структурою, яка включає: верхній рівень – Національний банк України, нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації й територіального рівня діяльності.

Процес становлення сучасної банківської системи. України в новій історії охоплює кілька важливих періодів.

Перший період (1989-1991 рр.) після проголошення курсу на перебудову, почалося активне реформування банківської системи СРСР. У цей час українські банки реєстрували у Москві за наступними принципами:

1) утворено міністерські та галузеві банки (більше 15 банків): «Монтаж-спецбанк»; «Укрпостачбанк»; «Укрбудбанк» тощо;

2) понад 20 банків були засновані за змішаною ознакою, поєднувалися різні державні і кооперативні організацій та установи. Наприклад: «Градобанк», «Народний банк», «Укрінбанк», «Перкомбанк», «Приватбанк» тощо;

3) реорганізовано філії московських банків з «московським капіталом» — «Інкомбанк», «Східінвестбанк» тощо;

4) продовжували діяти державні банки: «Промінвестбанк», Агропромбанк «Україна», «Укрсоцбанк», «Ощадбанк» і «Укрексімбанк».

Другий період (1991-1992 рр.) становлення і формування

необхідної законодавчої бази для функціонування української банківської системи. Прийнято Закон України «Про банки і банківську діяльність», 20 березня 1991 року Верховною Радою України, який визначав правові основи функціонування банків, порядок створення і основні принципи їх діяльності.

Одночасно з формуванням незалежно діючого Національного банку України проводилась робота щодо створення другого рівня банківської системи — комерційних банків. Проводилася перереєстрація Національним банком комерційних банків. У комерційних банках відбувалися зміни, у складі засновників (з числа засновників вийшли міністерства), а державні банки («Промінвестбанк», Агропромбанк «Україна», «Укрсоцбанк») акціонувалися персоналом, а також окремими клієнтами. За окремими банками стояли великі промислові комплекси.

З переходом на ринкові засади діяльності вітчизняні банки трансформувались з вузькоспеціалізованих в універсальні комерційні фінансові установи, які радикально розширили спектр власних послуг, поліпшили якість обслуговування клієнтів, удосконалили банківські технології.

Третій період (1992-1993 рр.) утворення банківських установ «нової хвилі» із залученням приватного капіталу, капіталу спільних і малих підприємств, акціонерних товариств, а також коштів державних бюджетних і позабюджетних фондів. Уніфікуються пасиви у діючих банках: «Аваль», «Інко», «Відродження», «Трансбанк». У цей час, на фоні розвитку жорсткої інфляції з ознаками гіперінфляції та критичного зменшення обсягів виробництва і розміру ВВП в Україні було створено значну кількість дрібних комерційних банків, які орієнтувалися на обслуговування попиту на короткострокові кредити для торговельно-посередницької діяльності та отримували прибутки на інфляційних процесах в економіці. Під час такої гіперінфляції спостерігалось масове утворення дрібних «кишенькових» банків (понад 100 банківських установ).

Четвертий період (1994-1996 рр.). Призупинилися інфляційні процеси та падіння виробництва, розпочалося проведення радикальної економічної реформи на основі

застосування монетарних методів управління економікою, активізувалася діяльність НБУ з регулювання діяльності банків, зниження рівня банківського менеджменту, що призвело до банківської кризи та банкрутства банків. За 1994 рік збанкрутувало 12 банків, 1995 рік — 20 банків, 1996 рік — 45 банків, в той же час 60 банків опинилися у стані прихованого банкрутства. Українська банківська система опинилася у стані стагнації: скоротився розмір активів багатьох банків, з'явилася значна розбіжність у концентрації сформованого банками капіталу, третина всіх зареєстрованих банків не змогли сформувати необхідний сплачений статутний фонд.

П'ятий період (1996-2000 рр.) охарактеризувався активною роботою НБУ при подоланні інфляції, формуванням сприятливих умов для проведення грошової реформи та введення в обіг гривні. В державі реєструвалися іноземні банки та їхні представництва, відбулася зміна акціонерів, шляхом продажу і перепродажу банків та здійснювалася реєстрація нових банків. Основним завданням цього етапу стало забезпечення фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності банківської системи країни в цілому.

Шостий період (2001-2008 рр.). Відбувалася стабілізація структури й висока позитивна динаміка кількісних показників розвитку банківського сектору. Концентрувався капітал банків, з'явилися та закріпилася домінуюча роль великих приватних банків. Розширився асортимент банківських послуг і філійна мережа банків. У 2008 р. спостерігалася масштабна криза у банківському секторі, відбулося падіння рівня ліквідності, банкрутство, скорочення кількості банків та їх філій, уповільнилися темпи приросту й негативна динаміка банківських показників.

Сьомий період (2009-2013 рр.) – післякризовий період. Протягом 2009-2011 рр. спостерігалось відновлення української банківської системи після глобальної фінансової кризи, що проявилось у зниженні сукупних по банківській системі збитків; нарощенні зобов'язань за рахунок повернення депозитів населення та збільшення обсягів кредитних портфелів банків. Підвищилася капіталізація банків, було запроваджено

стабілізаційну політику та розпочато надання кредитів рефінансування НБУ. Відбувалося збільшення ролі держави та державних банків.

Восьмий період (2014-2018 р.). Загострення політико-правової ситуації в країні, негативні явища в економіці, що призвели до руйнівного впливу на банки, викликало їх збитковість, порушило ліквідність та погіршило платоспроможність; значно зросли неплатежі за кредитами, що призвело до «великого очищення» банківської системи від неплатоспроможних банків (за 2014-2018 рр. кількість банків зменшилась з 180 до 81, до того ж 40 з них – це банки з іноземним капіталом). Внаслідок значної девальвації гривні суттєво зросли неплатежі за кредитами в іноземній валюті, зменшилась вартість капіталу банків, що створило тиск на достатність їх капіталу. Посилилася роль державних банків, тому що у 2016 році відбулася націоналізація ПАТ КБ «Приватбанк», що суттєво збільшило частку держави в банківському секторі країни.

Дев'ятий період (2019 р. – до тепер). Початок періоду характеризувався поступовим відновленням прибуткової роботи українських банків, зменшенням частки проблемних кредитів та поліпшенням операційної ефективності банківських установ. Однак вже у 2020-2021 роках банківська система України зазнала суттєвих втрат внаслідок карантинних обмежень і світової пандемії коронавірусу. Враховуючи неекономічну природу даної кризи і достатній запас ліквідності української банківської системи, вітчизняні банки змогли адаптуватися до кризових умов із незначним зниженням показників діяльності. Кількість діючих в Україні банків перестала стрімко зменшуватись і стабілізувалась майже на 70 банках. Активно розвивалися сучасні банківські технології та безготівкові розрахунки у банках.

У лютому 2022 року росія розпочала широкомасштабне військове вторгнення на територію незалежної України, що одразу відобразилося на панічних настроях населення, зупинці діяльності підприємств на окупованих територіях і багатьох інших підприємств на території України, зростанні витрат

держави, пов'язаних з безпекою та охороною, збільшенням темпів емісії грошей, необхідних для погашення цих затрат тощо. Банківська система є одним з найбільш чутливих до змін і динамічних сегментів економіки країни, саме тому всі ці негативні загальнополітичні та загальноекономічні фактори несприятливо впливають на стан розвитку нашої банківської системи. Однак українські банки намагаються працювати у нормальному режимі забезпечуючи економічних суб'єктів необхідним рівнем банківського обслуговування.

Питання для самоконтролю:

1. Опишіть історію походження банківської справи у світі.
2. Охарактеризуйте особливості історичного розвитку банківської справи в Україні.
3. Дайте визначення економічної категорії «банк» та «банківська система».
4. Розкрийте суть платіжно-розрахункової функції банків.
5. Охарактеризуйте ощадно-капіталотворчу функцію банків.
6. Розкрийте суть кредитно-інвестиційної функції банків.
7. Охарактеризуйте елементи типової структури сучасної банківської системи.
8. Опишіть функції банківської системи країни.
9. Перелічіть основні етапи формування та розвитку банківської системи України.
10. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку банківської системи в Україні.

ТЕМА 2. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ КРАЇНИ

- 2.1. Центральні банки в зарубіжних країнах
- 2.2. Організаційно-правові основи функціонування НБУ
- 2.3. Функції й операції НБУ
- 2.4. Грошово-кредитна політика НБУ

2.1. Центральні банки в зарубіжних країнах

Процес створення центральних банків у країнах тісно пов'язаний із процесами демонетизації золота і переходом від грошової системи золотомонетного стандарту до систем обігу кредитно-паперових грошей. Оскільки за умов використання металевих грошей грошовий оборот і банківська система були саморегульованими, не було потреби втручатися регулюючим органам, однак, паперові грошові можуть швидко знецінюватись, що і потребувало втручання регулюючих органів.

Утворення центральних банків пов'язане також з появою потреби у гаранті, який забезпечив би довіру до паперових грошей з боку громадян країни.

Інституціональні основи формування центральних банків виникали відповідно до умов розвитку суспільства, торгівлі та економіки кожної країни окремо.

Виникнення центральних банків відбувалося еволюційним або директивним шляхом.

1. При еволюційному становленні центрального банку протягом тривалого часу, поступового закріплювалася за ним монополія на банкнотну емісію (Банк Англії, Банк Франції).
2. За умов директивного шляху створення центрального банку, новоствореному банку надається особливий статус на базі спеціального закону затвердженого державними органами (ФРС, центральний банк Німеччини, тощо).

Центральний банк – це державний орган, який є вищим рівнем банківської системи в країні.

Економіко-правовий статус і організаційно-правові форми

створення і функціонування сучасних центральних банків є різноманітними.

За формою власності центральні банки у різних країнах можуть бути:

- державними - весь капітал центрального банку належить державі (Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Франція, Україна);
- акціонерними - капітал центрального банку належить комерційним банкам (як у США) або іншим фінансовим установам (як в Італії, де 100 % капіталу центрального банку є власністю банків та страхових компаній);
- змішаними - держава має у своїй власності лише частину капіталу центрального банку (наприклад, у Японії 55% капіталу перебуває у власності держави, а 45% — у власності приватних осіб; у Швейцарії — 60% капіталу центрального банку є власністю канторів, а 40% — власністю приватних осіб).

Варто зазначити, що деякі центральні банки одразу створювались як державні (Україна, Німеччина), а інші - як акціонерні і пізніше націоналізувались (Велика Британія, Франція). Завжди між урядом і центральним банком існують тісні взаємозв'язки, оскільки уряд зацікавлений у надійності центрального банку, який забезпечує стабільність банківської системи та має надзвичайний вплив на економічний стан в країні.

За моделлю взаємовідносин і взаємозв'язків між центральними банками та діючими гілками влади, центральний банк може виступати агентом уряду (чи міністерства фінансів) і бути провідником його грошово-кредитної політики або ж центральний банк може бути незалежним від уряду, самостійно реалізовувати грошово-кредитну політику без впливу з боку урядових органів держави.

Головні функції центральних банків у різних країнах:

- ✓ емісійний центр держави;
- ✓ банк уряду;
- ✓ орган державного регулювання і нагляду;

- ✓ орган монетарного та валютного регулювання економіки.

Усі функції центральних банків також можна розділити на регулюючі, контрольні і обслуговуючі.

- До регулюючих функцій центральних банків відносять: розроблення і проведення грошово-кредитної політики в країні; забезпечення емісії грошей і їх обігу; регулювання попиту і пропозиції на кредит, іноземну валюту; формування платіжного балансу та його аналіз.
- Контрольними функціями центральних банків є: нагляд за діяльністю банків та кредитних установ, державна реєстрація та ліцензування банків і кредитних установ, організація і проведення валютного контролю в країні.
- Обслуговуючі функції центральних банків: організація платіжної системи; встановлення правил здійснення розрахунків для банків; рефінансування банківських установ; нагромадження, зберігання і управління золотовалютними резервами країни; виконання ролі агента уряду.

Додатковими, проте не менш важливими функціями центральних банків є: управління державним боргом, проведення аналітичних досліджень, формування статистичної бази даних, виготовлення банкнот, підготовка і підвищення кваліфікації кадрів для банківської системи країни.

Місце і роль центрального банку в житті держави визначається нормами національного права, переважно у вигляді законів. Наприклад, Закон США про Федеральний резерв 1913 р., Закон про Банк Канади 1934 р., Закон про резервний Банк Австралії 1959 р., Закон про Банк Англії 1998 р., Закон «Про Національний банк України» 1999 р. та інші.

Вагоме значення задля забезпечення стабільності економічного розвитку держави має ступінь незалежності центрального банку від виконавчої влади, який теж відрізняється у різних країнах світу. Найбільш незалежними у своїх функціональних можливостях є центральні банки в Австрії, Німеччині і Швейцарії, а от в Італії уряд може втручатись в роботу центрального банку.

У 1998 році у Франкфурті-на-Майні було створено Європейський центральний банк, який разом із центральними банками країн-членів утворюють Європейську систему центральних банків.

Основні завдання Європейського центрального банку:

- підтримка стабільного рівня цін у Єврозоні;
- вироблення і впровадження спільної монетарної політики;
- проведення валютних операцій і управління валютними резервами країн Єврозони;
- емісія банкнот євро;
- нагляд за платіжними системами.

Європейський центральний банк разом з національними центральними банками країн-членів утворюють Євросистему, тобто центральну банківську систему Єврозони, яка створена передусім задля забезпечення стабільності цін.

Отже, центральний банк є вищим рівнем банківської системи країни і головним його завданням є захист та стабільність національної валюти, розвиток банківської системи країни, забезпечення ефективного та безперебійного функціонування платіжної системи.

2.2. Організаційно-правові основи функціонування НБУ

НБУ є центральним банком в Україні, а також він особливий центральний орган державного управління, Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» визначено його юридичний статус, завдання та функції, повноваження і принципи організації.

НБУ є державною власністю України, виражає інтереси і завдання держави у сфері регулювання діяльності банків. НБУ має статутний капітал, у розмірі 10 млн. грн. що сформований з державних коштів.

Український центральний банк країни є юридично відокремленою особою, об'єктом державної власності та перебуває у його повному господарському веденні. Водночас НБУ є економічно самостійний суб'єкт, який здійснює власні витрати за рахунок своїх доходів у межах затвердженого

кошторису, і у виключних випадках може фінансуватися за рахунок Державного бюджету. Економічна самостійність центрального банку відображається також і в тому, що НБУ не несе жодної відповідальності за зобов'язаннями органів державної влади, які теж не відповідають за зобов'язаннями НБУ.

Вищим органом управління НБУ є Рада НБУ. Головним завданням Ради виступає розробка і контроль виконання Основних засад грошово-кредитної політики.

Рада НБУ складається з 14 членів. Одна половина Ради призначається Президентом України, друга — Верховною Радою України.

Строк повноважень членів Ради НБУ — 7 років.

Основним керівним органом НБУ є Правління, яке забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання усіх інших функцій НБУ, які зазначені у законодавстві, а також керує діяльністю центрального банку.

Правління очолює Голова НБУ. Склад Правління кількісно і персонально затверджується Радою НБУ після подання Голови центрального банку. У склад Правління НБУ за своєю посадою входять перший заступник Голови НБУ і ще два його заступники, яких він призначає і звільняє за погодженням з Радою центрального банку. Голова НБУ призначається ВРУ за поданням Президента України терміном на 7 років. Саме Голова НБУ несе одноосібну відповідальність за роботу центрального банку перед ВРУ і Президентом України.

До повноважень Ради Нацбанку відноситься:

- розробка Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням, аналіз впливу монетарної політики на соціально-економічний розвиток України;
- щорічне затвердження до 15 вересня поточного року кошторису доходів та витрат Національного банку на наступний рік;
- рішення про збільшення розміру статутного капіталу Нацбанку;
- затвердження рішення Правління НБУ про участь

центрального банку у діяльності міжнародних фінансових організацій та інше.

До повноважень Правління НБУ відноситься прийняття рішень стосовно: надання пропозицій Раді НБУ щодо розробки Основних засад грошово-кредитної політики і можливих методів її здійснення; функціонування системи банківського регулювання і нагляду; реалізації заходів із рефінансування; валютно-курсової політики; емісії валюти; організації розрахунків, встановлення економічних нормативів для банків та інше.

До головних обов'язків та повноважень Голови НБУ належать:

- керування роботою НБУ;
- діяльність від імені НБУ і представництво його інтересів без доручення у взаємовідносинах з певними органами, організаціями й установами;
- головування на засіданнях Правління банку;
- підписання протоколів, постанов Правління НБУ, наказів та розпоряджень, угод, що укладаються Нацбанком;
- розподілення обов'язків між своїми заступниками;
- видання розпорядчих актів, обов'язкових для виконання всіма працівниками Нацбанку;
- прийняття рішень з інших питань, що стосуються діяльності НБУ.

НБУ підзвітний Президенту України та Верховній Раді України. Ця підзвітність передбачає: механізми, якими призначається і звільняється Голова НБУ та члени Ради НБУ; обов'язкова доповідь Голови НБУ у ВРУ про результати роботи НБУ; надання Президенту України і ВРУ двічі на рік необхідної інформації про стан грошово-кредитного ринку в країні.

НБУ забороняється надання прямих кредитів у національній та іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.

Організаційна структура НБУ збудована за принципом централізації і вертикальним підпорядкуванням та охоплює: центральний апарат НБУ та групу представників НБУ в регіонах

України; Банкотно-монетний двір; Державну скарбницю України; Центральне сховище та інше.

2.3. Функції й операції НБУ

Згідно Конституції України головною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

У теорії банківської справи функції НБУ в узагальненому вигляді можна подати, як функції:

- ✓ центрального банку держави;
- ✓ емісійного центру;
- ✓ валютного органу;
- ✓ органу банківського нагляду і контролю;
- ✓ банку держави;
- ✓ банку банків;
- ✓ організатора міжбанківських розрахунків;
- ✓ центру грошово-кредитного регулювання економіки.

Основною функцією НБУ як центрального банку у державі є забезпечення стабільності гривні (національної грошової одиниці). Для виконання даної функції НБУ сприяє формуванню стабільної банківської системи в країні, а також і цінової стабільності в економіці, однак лише у межах своїх повноважень. НБУ веде Державний реєстр банків. Банки можуть здійснювати банківські операції тільки після реєстрації в Державному реєстрі банків та отримання відповідної ліцензії. НБУ представляє інтереси України у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними фінансово-кредитними організаціями та міжнародними банками.

Функція емісійного центру НБУ полягає в тому, що належить монопольне право на емісію грошей. Для друку банкнот і карбування монет створено власний Банкотно-монетний двір. Нацбанк організовує діяльність Державної скарбниці України, формує і управляє золотовалютними резервами, які знаходяться на балансі НБУ.

Виконання НБУ функції валютного органу означає, що НБУ є основним державним органом, що визначає державну валютну політику. НБУ у сфері валютного регулювання разом із Кабінетом Міністрів складає платіжний баланс; контролює

дотримання ліміту зовнішнього державного боргу України, який затверджений ВРУ; визначає для уповноважених банків ліміти заборгованості в іноземній валюті нерезидентам; зберігає, нагромаджує та використовує необхідні резерви валютних цінностей задля можливості реалізації державної валютної політики; видає нормативні акти щодо ведення валютних операцій; видає ліцензії на здійснення валютних операцій і приймає рішення стосовно скасування таких ліцензій; визначає способи встановлення та використання курсів іноземних валют.

НБУ проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує при необхідності певні валютні обмеження. Суть дисконтної політики НБУ полягає у зміні облікової ставки з метою регулювання руху капіталу і балансування платіжних зобов'язань, та коригування курсу української грошової одиниці.

Девізна валютна політика НБУ реалізується на основі регулювання курсу грошової одиниці відносно іноземних валют за допомогою купівлі або продажу відповідної іноземної валюти на міжнародних фінансових ринках.

На НБУ також покладено функцію стосовно банківського нагляду і контролю за виконанням комерційними банками законодавства у сфері банківської справи й встановлених економічних нормативів. Головною метою банківського нагляду та контролю є безпека і фінансова стабільність банківської системи країни, а також захист інтересів вкладників і кредиторів банків.

НБУ виконує свої наглядові та контрольні функції шляхом:

- здійснення всіх видів перевірок;
- вимоги від банків проводити загальні збори акціонерів (учасників) і визначення головних питань, за якими повинні бути прийняті важливі рішення;
- участі в роботі зборів акціонерів (учасників) банку, засідань ради банку, правління банку та ревізійної комісії банку з правом дорадчого голосу.

Нацбанк має право відкликати ліцензію на здійснення усіх банківських операцій, а також прийняти рішення щодо реорганізації чи ліквідації банку.

Виконуючи функцію банку банків, НБУ задля підтримки

стабільної роботи банківської системи і розширення її кредитних можливостей надає комерційним банкам кредити, які банки використовують для задоволення своїх тимчасових потреб, а також потреб, які пов'язані зі структурною перебудовою економіки країни. НБУ як кредитор останньої інстанції, надає комерційним банкам спеціальні кредити під програми їхнього фінансового оздоровлення.

Реалізуючи функцію банку держави НБУ організовує та обслуговує Державний бюджет України через органи Державного казначейства й уповноважені банки.

Функція організатора міжбанківських розрахунків НБУ полягає у створенні й забезпеченні безперебійної роботи автоматизованої системи міжбанківських розрахунків, усі українські банки працюють у системі електронних міжбанківських платежів (СЕП) НБУ, що дає їм можливість здійснювати всі необхідні платежі у режимі реального часу.

Усі операції НБУ можуть бути розділені на дві групи: пасивні — операції зі створення та залучення ресурсів — й активні — операції з розміщення створених і залучених ресурсів. Активні й пасивні операції Національного банку відображаються в його балансі.

Найбільш вагомими джерелами ресурсів Національного банку такі: готівка в обігу; кошти банків та інших клієнтів; кошти Міжнародного Валютного Фонду; капітал і резерви.

Розміщення ресурсів Національного банку України здійснюється за такими основними напрямками: надані кредити; вкладення в цінні папери; вимоги до Міжнародного Валютного Фонду; розміщені кошти та депозити.

НБУ задля забезпечення виконання своїх функцій здійснює наступні операції:

1) надає кредити комерційним банкам задля підтримки ліквідності банків за ставкою не нижче ставки рефінансування НБУ;

2) видає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів терміном до 5 років;

3) здійснює дисконтні операції з векселями та чеками;

4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери згідно

вимог діючого законодавства України;

5) відкриває власні кореспондентські рахунки і металеві рахунки у закордонних банках, а також веде рахунки банків-кореспондентів;

6) здійснює купівлю і продаж валютних цінностей задля грошово-кредитного регулювання;

7) зберігає, купує і продає банківські метали та камені й інші коштовності;

8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через уповноважені банки;

9) приймає на зберігання або в управління державні цінні папери, а також інші цінності;

10) надає гарантії та поруки згідно до положення, яке затверджене Радою НБУ;

11) обслуговує рахунок Державного казначейства України безоплатно та без нарахування процентів;

12) виконує операції щодо обслуговування державного боргу;

13) веде рахунки міжнародних організацій;
Та інші операції.

2.4. Грошово-кредитна політика НБУ

В основу грошово-кредитної політики покладено здійснення комплексу заходів, які спрямовані на розширення чи звуження маси ліквідних коштів та обсягів кредитування комерційних банків та інших кредитних установ. Відтак метою грошово-кредитної політики є регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління грошовою масою.

Головними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси за допомогою:

- ✓ визначення і регулювання норми обов'язкових резервів для комерційних банків;
- ✓ процентної політики;
- ✓ рефінансування банків;
- ✓ операцій з цінними паперами (крім цінних паперів, що

підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;

- ✓ управління золотовалютними резервами;
- ✓ регулювання імпорту й експорту капіталу;
- ✓ емісію власних боргових зобов'язань й операції з ними.

Метод регулювання норм обов'язкового резервування вважається найбільш дійовим, якщо НБУ необхідно зменшити пропозицію грошей в економіці, норму обов'язкового резервування буде підвищено. І навпаки, при недостатніх обсягах грошей в обігу НБУ може збільшити кредитні можливості банків шляхом зниження розміру обов'язкових резервів.

Процентна політика НБУ ґрунтується на обліковій ставці НБУ, підвищення дисконту означає, що НБУ здійснює політику кредитної рестрикції — тобто політику «дорогих грошей», зниження дисконту спричиняє «здешевлення» грошей, а отже, проведення політики кредитної експансії.

Політика рефінансування банків ґрунтується на наданні Нацбанком кредитним установам позик під визначені види забезпечення за встановленою ставкою рефінансування.

Управління золотовалютними резервами забезпечується шляхом здійснення Нацбанком валютних інтервенцій, тобто операцій купівлі або ж продажу валютних цінностей на відповідних валютних ринках з метою впливу на курс, для задоволення попиту на національну валюту НБУ купуватиме іноземні валютні цінності, а для скорочення пропозиції національних грошей — продаватиме.

Операції НБУ з цінними паперами на відкритому ринку найбільш гнучкий засіб регулювання платоспроможності, ліквідності та кредитного потенціалу комерційних банків шляхом розміщення державного боргу. Механізм використання цього інструменту полягає в купівлі-продажу Нацбанком облігацій внутрішньої державної позики, казначейських зобов'язань, власних зобов'язань (деPOSITИВНИХ СЕРТИФІКАТИВ) НБУ, а також визначених Правлінням НБУ комерційних векселів, інших паперів та боргових зобов'язань.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте характерні риси банківської системи Сполучених Штатів Америки.
2. Опишіть особливості функціонування банківської системи Німеччини.
3. Визначте характерні риси банківської системи Японії.
4. Охарактеризуйте банківську систему Великої Британії.
5. Розгляньте роль та місце НБУ у вітчизняній фінансово-кредитній системі.
6. Проаналізуйте повноваження Ради НБУ та Правління НБУ.
7. Назвіть основні повноваження Голови НБУ?
8. Опишіть головні функції НБУ.
9. Назвіть операції, які здійснює НБУ задля виконання своїх функцій.
10. Дайте визначення грошово-кредитної політики.
11. Проаналізуйте головні інструменти грошово-кредитної політики, які використовує НБУ.

ТЕМА 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

- 3.1. Класифікація банківських операцій
- 3.2. Види банків та їх об'єднань
- 3.3. Порядок створення та реєстрації банків в Україні
- 3.4. Ліцензування банківської діяльності
- 3.5. Організаційна структура та управління банками

3.1. Класифікація банківських операцій

Банківська операція – це комплекс взаємопов'язаних дій (угод), що здійснюються банками, яким чинним законодавством надане виключне право їх здійснення.

Суть банківських операцій полягає у залученні тимчасово вільних коштів від різних фізичних та юридичних осіб з подальшим розміщенням їх від власного імені на умовах терміновості, зворотності й платності, а також касово-розрахункове обслуговування економічних суб'єктів, надання валютних та інших банківських послуг.

Банківська послуга – це форма задоволення потреб (у кредиті, розрахунково-касовому обслуговуванні, гарантіях, купівлі-продажу та збереженні цінних паперів, іноземної валюти, дорогоцінних металів тощо) споживачів – клієнтів банку.

З огляду на специфіку основних функцій банку, всі його операції можна поділити на базові й додаткові.

- ✓ Базові операції пов'язані з реалізацією банком своїх основних функцій посередництва у кредиті та посередництва в платежах, що знаходять відображення у проведенні депозитних, кредитних та розрахунково-касових операцій. У своїй сукупності ці операції проводяться виключно банками, визначаючи їх місце і роль в економічній системі, а тому і є базовими.
- ✓ Усі інші операції, які здійснюються банком згідно до потреб своїх клієнтів у різних послугах, але не визначають фундаментальні аспекти суті банку, можна вважати додатковими. До складу додаткових операцій банку можна віднести: валютні операції, операції з

цінними паперами, трастові, факторингові, лізингові, консультаційні та деякі інші операції.

Банківські операції за функціональною ознакою можна розподілити на:

- Кредитні (операції у яких банк надає позичальнику в тимчасове користування вільні грошові ресурси на умовах платності, терміновості, забезпеченості, поворотності й цільового спрямування).
- Комісійні (різноманітні консультаційні, інформаційні, аудиторські, облікові, реєстраторські, трастові послуги, від здійснення яких банківські установи отримують дохід у вигляді комісійної винагороди).
- Засновницькі (операції, у яких банки беруть безпосередню участь під час створення нових господарських суб'єктів).
- Розрахунково-касові (операції щодо зберігання коштів клієнтів на їх рахунках, одержання платежів на користь клієнтів, здійснення грошових переказів за наданими дорученнями від власників коштів, прийняття готівки для її подальшого зарахування на відповідні рахунки клієнтів, а також видача готівки з цих рахунків).
- Інвестиційні (операції банків із вкладення фінансових ресурсів у різні корпоративні і державні цінні папери чи інші боргові зобов'язання, шляхом їх купівлі на фондових біржах та організованому позабіржовому ринку).
- Депозитні (операції банків щодо залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб на різних типи рахунків).
- Емісійні (операції банку, під час яких відбувається формування і збільшення власного капіталу банківської установи, а також операції з недепозитного залучення фінансових ресурсів, яке здійснюється за допомогою випуску банківських акцій).
- Міжбанківські (операції банків з метою недепозитного запозичення ресурсів на міжбанківському кредитному ринку: одержання кредитів від центрального банку,

позик від інших комерційних банків; а також операції з надання позик іншим банкам та розміщення депозитів у центральному банку).

- Посередницькі (послуги банків у яких банки виступають посередниками, поєднуючи інтереси різних сторін фінансових угод стосовно розміщення цінних паперів емітентів на первинному фондовому ринку, надання брокерських та дилерських послуг за операціями з фондовими цінностями, іноземною валютою, тощо).

За видом клієнтів, банківські операції поділяють на:

- операції, які здійснюються для юридичних осіб;
- операції, які здійснюються для фізичних осіб.

За своїм змістом дані операції можуть зовсім не відрізнятися між собою, окрім певних нюансів. Основна відмінність полягає у масштабах здійснюваних операцій (обсяги розрахунків, величина коштів, які розміщуються у депозитах, суми наданих позик тощо).

За економічною суттю банківські операції поділяють на:

- активні (операції під час яких банки розміщують власний капітал та залучені ресурси з метою одержання доходу, забезпечення фінансування власної діяльності, а також підтримки необхідного рівня ліквідності банківської установи. До них належать: кредитні, засновницькі, інвестиційні операції банків);

- пасивні (операції пов'язані з формуванням ресурсної бази банку і які забезпечують можливість проведення активних операцій банків. До них належать: депозитні, емісійні та міжбанківські банківські операції).

- комісійно-посередницькі (операції консультативного характеру, в яких банки діють за рахунок та в інтересах своїх клієнтів).

Зростання конкуренції у банківській справі, розвиток сучасних технологій зумовлюють винайдення нових банківських продуктів та призводять до постійного розширення складу операцій банків, а також зростання їхнього загального обсягу на фінансових ринках. Однак попри всю різноманітність та універсальність комплексу банківських операцій, будь-яку з

них можна віднести до однієї з трьох головних груп: пасивних, активних чи комісійно-посередницьких.

3.2. Види банків та їх об'єднань

Існує багато різноманітних класифікацій банківських установ, головними з них є наступні:

1. За формою власності:
  - ✓ державні банки;
  - ✓ приватні банки;
  - ✓ колективні банки.
2. За територіальним характером діяльності:
  - ✓ регіональні;
  - ✓ міжрегіональні;
  - ✓ національні;
  - ✓ міжнародні.
3. За розміром активів:
  - ✓ група I (банки, частка активів яких складає більше 0,5% активів усієї банківської системи країни);
  - ✓ група II (банки, частка активів яких менше 0,5% активів банківської системи).
4. За організаційно-правовою формою господарювання:
  - ✓ публічне акціонерне товариство - банк, статутний капітал якого формується шляхом розміщення акцій;
  - ✓ кооперативний банк - кредитно-фінансова установа, створювана товаровиробниками за галузевим чи територіальним принципом для задоволення взаємних потреб у кредитах чи інших банківських послугах.
5. За належністю капіталу банку:
  - ✓ національні;
  - ✓ іноземні;
  - ✓ спільні за участю іноземного капіталу.
6. За наявністю мережі філій:
  - ✓ безфілійні;
  - ✓ банки, які мають відокремлені підрозділи і філії.
7. За сферою діяльності:

- ✓ універсальні;
  - ✓ спеціалізовані.
8. За масштабами операцій:
- ✓ роздрібні банки, які акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом;
  - ✓ оптові банки, які обслуговують незначну кількість великих клієнтів.

Види банківських об'єднань:

1. Об'єднання банків комерційного типу – корпоративні структури: на акціонерних засадах – концерни, корпорації та на пайових засадах – трести.

Банківський концерн (корпорація) – монопольне об'єднання окремих акціонерних банківських установ, у якому головне акціонерне товариство має у своїй власності контрольний пакет акцій юридично самостійних банківських установ, дочірніх товариств.

Банківський трест – монопольне об'єднання банківських установ, яке створене при об'єднанні власності банків, які входять до його складу.

2. Об'єднання банків некомерційного типу – асоційовані структури: картелі, консорціуми (синдикати), асоціації, спілки (ліги).

Банківський картель - об'єднання крупних банків, на основі спільної угоди про розподіл між собою сфер діяльності, а саме: узгодження процентних ставок, реалізація спільної політики при встановленні процентних ставок та виплаті дивідендів акціонерам, визначення умов кредитування тощо.

Банківський консорціум (синдикат) – тимчасове статутне об'єднання банківських установ задля досягнення його учасниками спільної мети. При досягненні визначеної мети банківський консорціум припиняє свою діяльність.

Банківські спілки й асоціації – неприбуткові договірні об'єднання банківських установ, які не мають права втручатися у роботу банків-членів асоціації (спілки), утворюються з метою захисту власних інтересів у державних органах, представництва в НБУ та накопичення інформаційної бази.

Банківський холдинг - об'єднання банківських установ

змішаного типу. До складу холдингу, окрім банківських установ, можуть входити різноманітні небанківські фінансові установи, зокрема: недержавні пенсійні фонди, страхові, лізингові, факторингові й інші компанії).

3.3. Порядок створення та реєстрації банків в Україні

Процес створення банку регламентується главою 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким засновниками банку можуть бути:

- юридичні і фізичні особи, які є резидентами та нерезидентами нашої країни;
- держава в особі Кабінету Міністрів України чи уповноважених ним органів;
- інститути спільного інвестування за відповідних умов.

Необхідною умовою для створення банку є його державна реєстрація.

Державна реєстрація банку – це надання банку статусу юридичної особи.

Етапи створення банку:

1. Проведення установчих зборів учасників новостворюваного банку, на яких визначається вид і форма банківської установи, затверджується установчий договір і статут банку.

2. Погодження статуту новостворюваного банку Національним банком України.

3. Формування статутного капіталу банку.

4. Державна реєстрація банку як юридичної особи.

5. Надсилання виписки з єдиного державного реєстру юридичних осіб до Національного банку України.

6. Внесення банку до Державного реєстру банків.

Документи, які подаються до Національного банку України для погодження:

- * статут банку;
- * заява на погодження;
- * копії документів для ідентифікації засновників;
- * документи, які засвідчують повну сплату засновниками

внесків до статутного капіталу;

* відомості про структуру власності юридичної особи та усіх інших осіб, через яких здійснюватиметься володіння банком;

* договір про створення банку або ухвалу про створення державного банку;

* копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

* висновок Антимонопольного комітету України;

* копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку;

* документи, які дають змогу зробити висновок про: ділову репутацію засновника; фінансовий стан засновника; наявність у засновника необхідного обсягу власних коштів для можливості здійснення заявленого внеску у статутний капітал банку.

НБУ має право відмовити у погодженні статуту новостворюваного банку якщо:

1) подано неповний пакет документів;

2) документи містять недостовірну інформацію;

3) документи не відповідають вимогам законодавства України;

4) ділова репутація засновника і її членів не відповідає вимогам Національного банку України;

5) фінансовий стан засновника не відповідає вимогам Національного банку України;

6) засновник не має коштів для здійснення внеску до статутного капіталу.

Станом на 2022 рік, мінімальний розмір статутного капіталу банківської установи на момент її державної реєстрації не може бути меншим ніж 200 мільйонів гривень.

Філія банку – установа банку, яка не є відокремленою юридичною особою, працює від імені головного банку на основі окремого положення і має власний рахунок або ж може працювати на одному рахунку із головним банком.

Відділення банку та обмінні пункти – структурні одиниці банківської установи, які створені для обслуговування клієнтів банку і виконання ним своїх функцій.

Представництво банку – установа банку, яка не є відокремленою юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується. Не має права здійснювати банківські операції.

3.4. Ліцензування банківської діяльності

Ліцензування банківської діяльності – це порядок видачі банківським установам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на проведення деяких або ж усіх банківських операцій.

Банківська ліцензія – це документ, який видається Національним банком України у встановленому порядку і на основі якого банківські установи і філії іноземних банків мають право проводити банківську діяльність.

Національний банк України приймає рішення про надання ліцензії чи про її відмову протягом 2 місяців з дня отримання необхідного пакета документів.

Для того, щоб отримати ліцензії банківська установа протягом одного року з дня її державної реєстрації повинна подати до Національного банку України такі документи:

- копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- копію статуту;
- відомості про кількісний склад спостережної ради банку, правління банку, ревізійної комісії банку;
- бізнес-план на 3 роки;
- копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії;
- копії внутрішніх положень банку;
- копії свідоцтва НК ЦПФР про реєстрацію випуску акцій та інше згідно діючого законодавства.

Підстави для недержання банком ліцензії:

- недостовірність поданої інформації;
- наявність порушень законодавства;
- відсутнє необхідне банківське обладнання та приміщення;
- подано неповний пакет документів, необхідних для видачі ліцензії.

Рішення щодо надання банку ліцензії або ж про відмову в її наданні приймається НБУ протягом 1 місяця з дня отримання пакета документів. Для того, щоб отримати ліцензію на банківську діяльність керівники банку повинні мати бездоганну ділову репутацію.

Для можливості здійснення цілого ряду банківських операцій, крім банківської ліцензії, банку потрібно мати ще й письмовий дозвіл Національного банку України.

3.5. Організаційна структура та управління банком

Банки самостійно обирають бажану організаційну структуру для своєї діяльності, залежно від: вимог діючого законодавства, юридичного статусу банку, його спеціалізації, розмірів і масштабів діяльності.

Типова організаційна структура банківської установи передбачає виділення функціональних підрозділів, які можуть бути об'єднані у відповідні департаменти (управління). Наведемо приклад типової організаційної структури банківської установи:

1. Департамент банківського бізнесу:
  - управління депозитними операціями банку;
  - управління кредитними операціями банку;
  - інші управління залежно від напрямків діяльності банківської установи (управління цінними паперами, валютне управління).
2. Фінансово-економічний департамент:
  - управління економічного аналізу банку;
  - управління планування й економічного прогнозування діяльності банку;
  - управління стратегічного менеджменту та корпоративного управління в банку.
3. Департамент бухгалтерського обліку:
  - операційне управління (операційний відділ, відділ касових операцій, відділ грошового обігу);
  - управління внутрішнього обліку (планово-фінансовий відділ, бухгалтерія).
4. Адміністративний департамент банківської безпеки і

роботи з персоналом:

- служба безпеки банку;
- сектор інкасації;
- юридичний відділ;
- відділ кадрів;
- відділ автоматизації та інформаційно-технічного

забезпечення.

Організаційні структури банків можуть значно відрізнятись між собою, оскільки вони повинні бути спрямовані на оптимізацію організації роботи кожної окремо банківської установи.

З метою здійснення комплексного управління діяльністю банківських установ, вони формують необхідні структури управлінських органів.

Структура апарату управління банком поділяється на:

* органи управління банком: загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів);

* органи контролю банку: ревізійна комісія, внутрішній аудит банку.

Управлінські завдання і рішення, які вирішуються на загальних зборах учасників банку:

- 1) визначення основних напрямів діяльності банку;
- 2) припинення діяльності банку;
- 3) визначення організаційної структури банку;
- 4) затвердження звітності, порядку розподілу прибутку, виплату дивідендів, визначення порядку покриття збитків банківської установи;
- 5) організація щорічних зборів засновників банку.

Спостережна рада здійснює наступні управлінські дії:

- призначає та звільняє голову правління банку та членів правління;
- контролює діяльність правління банку;
- визначає зовнішнього аудитора;
- встановлює терміни і процедури проведення ревізій та контролю в банку;
- приймає рішення щодо покриття збитків від діяльності банку;

- затверджує умови оплати праці персоналу банку.

Правління (Рада директорів) банку є виконавчим органом, до складу якого входять голова (керуючий), заступники, керівники підрозділів. Правління банку вирішує усі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і спостережної ради.

Ревізійна комісія банку є органом контролю за діяльністю банку, до її повноважень належить:

- контроль за дотримання банком законодавства;
- підготовка висновків до звітів і балансів банку;
- доповідь про результати проведених ревізій і перевірок загальним зборам учасників або спостережній раді;
- перевірка фінансово-господарської роботи банку за дорученням загальних зборів акціонерів чи спостережної ради банку;
- розглядає звітів зовнішніх та внутрішніх аудиторів банку;
- надання пропозицій загальним зборам учасників банку.

Аудиторська служба банку, як орган контролю за банківською діяльністю здійснює:

- ✓ наглядає за поточною діяльністю банку;
- ✓ контроль за дотримання законодавства;
- ✓ перевірка результатів поточної фінансової діяльності банку;
- ✓ аналіз інформації і відомостей про роботу банку, його персонал та можливих перевищень повноважень працівниками банківської установи.

Злагоджена, своєчасна, ефективна і тісна співпраця усіх органів управління та контролю за банківською діяльністю здатна забезпечити високий рівень конкурентоспроможності банківської установи на ринку банківських послуг.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть види банківських операцій за різними класифікаційними ознаками.
2. Опишіть активні банківські операції.
3. Визначте пасивні операції банківських установ.

4. Проаналізуйте комісійно-посередницькі банківські операції.
5. Вкажіть види банків за головними класифікаційними ознаками.
6. Охарактеризуйте різновиди банківських об'єднань.
4. Опишіть порядок державної реєстрації банків в Україні.
5. Проаналізуйте суть і порядок ліцензування банків в Україні.
6. Розкрийте особливості організаційної структури банківських установ.
7. Проаналізуйте повноваження органів управління банків.
8. Охарактеризуйте повноваження органів контролю банківських установ.

ТЕМА 4. ПАСИВНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ПО ЗАЛУЧЕННЮ ТА ЗАПОЗИЧЕННЮ КОШТІВ

- 4.1. Поняття та класифікація ресурсів банку
- 4.2. Власний капітал банку та його формування
- 4.3. Залучений капітал банку та його характеристика
- 4.4. Запозичений капітал банку

4.1. Поняття та класифікація ресурсів банку

Здійснення банківськими установами власних функцій передбачає наявність у їх розпорядженні відповідних ресурсів, які є необхідною грошовою базою для реалізації певних банківських операцій. Обсяг ресурсів, які є у власності банків та їх якість і визначають основні сфери та напрямки їх роботи, склад клієнтури і рівень отримуваних банками доходів.

Ресурси банку – сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банку та використовуються ним при здійсненні кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Таблиця 4.1

Класифікація ресурсів банку за способом формування

За способом формування банківські ресурси поділяються на	<i><u>Власні ресурси</u></i>	статутний (акціонерний) капітал
		резервний фонд
		спеціальні фонди
		нерозподілений прибуток
		субординований борг
		капітальний інструмент з умовами списання чи конверсії
	<i><u>Залучені ресурси</u></i>	залишки коштів на поточних банківських рахунках юридичних і фізичних осіб
		депозити фізичних та юридичних осіб, строкові й до запитання
		кошти у міжбанківських розрахунках тощо
	<i><u>Позичені ресурси</u></i>	кредити, отримані від НБУ
		кредити, отримані від інших банків
		емісія боргових цінних паперів
позики небанківських фінансових установ		

Банки виступають посередниками між тими клієнтами, які мають тимчасово вільні кошти, і тими, які ці кошти потребують. Мотивом цього посередництва є отримання банківського прибутку. Як показує практика, для успішної роботи банки не можуть використовувати тільки власний капітал, тому основну частку його ресурсів мають становити залучені і позичені кошти. У різних країнах співвідношення між власним капіталом банку і залученими ресурсами може відповідати таким співвідношенням – від 1 : 10 до 1 : 100.

Залежно від місця мобілізації банківських ресурсів їх поділяють на:

- ресурси, які мобілізуються самим банком (внески громадян та депозити підприємств і організацій);
- ресурси, які придбані в інших банків для швидкого задоволення додаткових потреб у коштах.

Ресурси банку розрізняють також за можливістю прогнозування їхнього розміру, при цьому виділяють:

- ресурси, що піддаються прямому прогнозуванню (фонди банку й нерозподіленого прибутку);
- ресурси з непрямим прогнозуванням (кошти у розрахунках, залишки тимчасово вільних грошей на розрахункових рахунках підприємств і організацій, деякі інші джерела банківських ресурсів).

Залежно від часу використання банківські ресурси поділяють на:

- постійні (кошти, чия динаміка або оборотність банком може бути прогнозована й використана для здійснення активних операцій);
- тимчасові (кошти, які утворюються періодично в результаті здійснення деяких банківських операцій і динаміку яких важко спрогнозувати).

Пасивні операції банку — це операції, за допомогою яких банк формує свої грошові ресурси задля можливості здійснення власних активних операцій: кредитних, інвестиційних та інших операцій.

Пасивні банківські операції враховуються на пасивних рахунках банківського балансу. Під час здійснення пасивних

операцій банківські установи залучають тимчасово вільні кошти економічних суб'єктів задля формування банківських ресурсів.

Мобілізовані за допомогою пасивних банківських операцій грошові кошти засновників банку, вкладників, кредиторів, а також інвесторів акумулюються на рахунках банку або в касі. Розміщують банки дані ресурси за різноманітними напрямками через здійснення активних операцій.

4.2. Власний капітал банку та його формування

Власний капітал банку - це грошові кошти, які внесені акціонерами та засновниками банку задля забезпечення його економічної самостійності й фінансової стійкості під час його функціонування.

Він виконує три важливі функції:

- 1) захисна - страхування вкладів і депозитів, що гарантує певний захист інтересів кредиторів комерційного банку у випадку його ліквідації або банкрутства;
- 2) оперативна - особливо важлива у період початку функціонування банку, що надає можливість за рахунок власного капіталу профінансувати придбання основних засобів, оренду приміщення та початок діяльності;
- 3) регулююча - при встановленні економічних нормативів регулювання банків важливе місце відводиться нормативам капіталу банку.

Залежно від джерел та порядку формування власний капітал банку поділяється на такі основні частини: статутний капітал, резервний капітал і нерозподілений прибуток.

Статутний капітал банку – це вартість вкладів засновників банку (акціонерів, учасників), які внесені з метою початку або ж розвитку подальшої діяльності банківської установи, а також гарантування інтересів кредиторів і вкладників банку.

Статутний капітал банку складається з акціонерного чи приватного капіталу банку під час формування нового банку шляхом акумулювання внесків або емісії акцій.

Формувати і збільшувати статутний капітал банку можна лише грошовими внесками: для резидентів України - у гривнях, а нерезидентів – в іноземній вільноконвертованій валюті чи у

гривнях. При формуванні статутного капіталу банку у формі публічного акціонерного товариства випускають звичайні та привілейовані акції, але перша емісія акцій банку має складатися лише зі звичайних акцій.

Резервний капітал – грошові ресурси, які резервуються банківською установою задля забезпечення непередбачених втрат, спеціальних потреб і покриття збитків. Резервний капітал, на відміну від статутного капіталу, формується у процесі подальшої діяльності банку.

Розмір резервного фонду банку та щорічних внесків до нього визначається зборами акціонерів, але він не повинен бути менше 25% регулятивного капіталу, а щорічні відрахування – не менше 5% чистого прибутку. Якщо розмір резервного фонду досяг визначеної величини, то відрахування припиняються, але при використанні коштів з резервного фонду відрахування поновлюються.

Спеціальні фонди банку (фонд основних коштів, фонд переоцінки основних засобів та ін.), мають конкретне цільове призначення для виробничого та соціального розвитку банку. Формуються такі фонди теж з чистого прибутку.

Нерозподілений прибуток – частина чистого прибутку, яка не розподіляється, а утримується банком, як правило, задля його реінвестування в розвиток подальшої діяльності банку. Зазначений прибуток є джерелом власного капіталу внутрішнього походження. Він створюється як залишок чистого прибутку після нарахування дивідендів, відрахувань у загальні резерви, резервний капітал і в інші фонди (резерви), створені відповідно до рішень загальних зборів учасників банку згідно з чинним законодавством.

Субординований борг банку — це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, що за умовами контракту не можуть бути вилучені з банку раніше ніж 5 років, а при банкрутстві чи ліквідації банку повертаються інвестору лише після погашення усіх претензій інших кредиторів. Сума цих коштів, що включені у капітал, не має бути більше 50% основного капіталу банку зі щорічним зменшенням на 20% від його первинної вартості за останні 5 років угоди.

Капітальний інструмент з умовами списання чи конверсії - капітальний інструмент, який має строк погашення не менше 50 років та містить умови стосовно припинення зобов'язань банку за таким інструментом при настанні тригерної події.

Його основними критеріями є:

- термін погашення не менше 50 років; повністю сплачений, незабезпечений, не перебуває в заставі;
- вимоги за цим інструментом при ліквідації банку задовольняються останніми після задоволення вимог інших кредиторів, включно з субординованим боргом;
- основна сума Інструменту при настанні тригерної події повністю чи частково підлягає списанню або конверсії в прості акції банку.

Тригерною подією є зниження 5 чи більше разів за останні 30 днів посліпль показника достатності основного капіталу для визначення такої події.

Для визначення економічних нормативів банківської діяльності (згідно Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні») застосовують поняття регулятивного капіталу банку який є одним з найважливіших показників діяльності банку, головним призначенням регулятивного капіталу є покриття негативних наслідків від різних ризиків, що банківські установи беруть на себе у своїй діяльності.

Регулятивний капітал розраховується як сума основного капіталу (1-го рівня) та додаткового капіталу (2-го рівня) за мінусом відвернення.

$$PK = OK + ДК - В \qquad 4.1$$

Основний капітал банку вважають незмінним і таким, що не підлягає перерозподілу чи передаванню та повинен повністю покривати поточні збитки банку. Основний капітал банку включає:

- статутний капітал банку;
- фінансова допомога акціонерів;
- дивіденди, емісійні різниці;

- результати минулих років (нерозподілений прибуток);
- розкриті резерви банку;
- результати минулого року, що очікують затвердження;
- капітальний інструмент з умовами списання / конверсії та інше.

Додатковий капітал банку має менш постійний характер, а його розмір постійно піддається змінам.Dodатковий капітал банку включає:

- результати переоцінки основних засобів;
- результат поточного року (нерозподілений прибуток);
- капітальний інструмент з умовами списання/ конверсії;
- субординований капітал та інше.

При визначенні регулятивного капіталу банку вираховують такі статті відвернення:

- вартість акцій і інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, які емітовані банками;
- вартість інвестицій в асоційовані, дочірні компанії, вкладення у капітал інших установ більше 10% статутного капіталу;
- вартість вкладень у інші банківські установи за умовами субординованого боргу;
- вартість позалистингових цінних паперів та вартість цінних паперів, які не перебувають в обігу на фондових біржах;
- вартість акцій власної емісії, які прийняті в забезпечення наданих банком кредитів;
- вартість вкладень у цінні папери недиверсифікованих інвестиційних фондів;
- розмір перевищення сукупної суми усіх вимог і фінансових зобов'язань банку до пов'язаних з банком осіб суми понад 25% загального розміру основного і додаткового капіталу, зменшеного на балансову вартість попередніх пунктів відвернення.

Центральний банк регулює обсяги і якість сформованого банками капіталу шляхом встановлення відповідних нормативів. Дію економічних нормативів банківської діяльності регламентує Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні», створена на базі вимог Базельського комітету з

банківського нагляду.

Таблиця 4.2

Нормативи капіталу для банківських установ в Україні

<i>Назва нормативу</i>	<i>Методика розрахунку</i>	<i>Нормативне значення</i>
Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1)	Сума основного і додаткового капіталу банку за мінусом відвернення	<u>не менше 200 млн. грн.;</u>
Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2)	Співвідношення регулятивного капіталу до сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику і додається сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами, мінімальний розмір операційного ризику, помножений на коефіцієнт 10, та виключається величина непокритого кредитного ризику.	<u>не менше 10%.</u>
Норматив достатності основного капіталу(Н3)	співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику	<u>не менше 7%.</u>

Банк понад нормативне значення нормативів капіталу формує ще буфери капіталу:

- буфер запасу (консервації) капіталу – 2,5% від загального обсягу ризику;
- контрциклічний буфер (пов'язаний із надмірним

зростанням кредитування) - 0,5-2,5% від загального обсягу ризику;

- буфер системної важливості - 1-2%;

- буфер системного ризику – 0-3%.

4.3. Залучений капітал банку та його характеристика

Залучений капітал банку – це кошти, що акумулюються банком на певних умовах на різних видах рахунків клієнтів. Залучені капітал є кредиторською заборгованістю банку, яка виникає внаслідок попередніх операцій і повинна бути погашена у зазначений термін.

Банки в процесі діяльності залучають вільні грошові кошти юридичних і фізичних осіб, виконуючи депозитні операції, використовуючи різні види банківських рахунків, але переважно - депозитні.

Таблиця 4.3

Характеристика різновидів залучених ресурсів банку

Вид залучених ресурсів банку	Характеристика
1. Кошти до запитання юридичних осіб	Поточні рахунки юридичних осіб, кошти за довірчими операціями, кошти в розрахунках, розподільчі рахунки юр. осіб, цільові кошти до запитання, кошти для розрахунків платіжними картками
2. Термінові депозити юридичних осіб	Коротко- та довготермінові депозити юридичних осіб, кошти, що отримані за операціями РЕПО
3. Кошти до запитання населення	Поточні рахунки населення, кошти за довірчими операціями населення, кошти в розрахунках, кошти населення для розрахунків платіжними картками.
4. Термінові депозити населення	Коротко- та довготермінові депозити населення.
5. Кошти бюджету й позабюджетних фондів	Кошти різних видів бюджетів до розподілу й кошти позабюджетних фондів

Депозитні операції банку – операції банку щодо залучення

грошових коштів чи банківських металів від вкладників на їхні банківські рахунки згідно умов договору. Вони передбачають формування вкладів (депозитів) клієнтами банку. Також депозити можуть оформлятися ощадними (депозитними) сертифікатами.

Банки сплачують за тимчасове користування коштами власникам депозитів відповідну плату у вигляді відсотка.

Депозит – грошові кошти, що внесені у банк клієнтами, які зберігаються на їх рахунках та використовуються відповідно до укладеної угоди та законодавства.

За категоріями вкладників депозити поділяються на:

- депозити суб'єктів господарської діяльності;
- депозити фізичних осіб;
- депозити банків.

За строками використання коштів депозити поділяються на:

- депозити до запитання;
- строкові депозити.

Депозит до запитання – це кошти, які залучені на депозит без зазначеного терміну погашення та може поповнюватися і використовуватися власниками залежно від бажання та потреби в них.

Розміщуються такі кошти на поточних рахунках і використовуються для здійснення розрахунків клієнтами.

Головною характерною рисою депозитів до запитання є їх нестабільність і відсутність або низькі ставки відсотків за ними, а для покриття операційних витрат банку може стягуватись комісійна винагорода.

Термінові депозити – кошти, які зберігаються на депозитних рахунках у банку протягом часу, що зазначений у депозитній угоді.

Такі депозити можуть відкриватися усім клієнтам банку.

Формами термінових депозитів є сертифікати, депозитні сертифікати банк надає юридичним особам, а ощадні – населенню.

Відсоткова ставка за терміновими депозитами залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, динаміки ставок на грошовому ринку тощо.

В депозитній угоді зазначаються:

- ✓ дата внесення депозиту;
- ✓ сума депозиту;
- ✓ форма зарахування коштів на депозитний рахунок;
- ✓ відсоткова ставка за користування депозитом, періодичність сплати відсотків ;
- ✓ порядок повернення депозиту і відсотків після закінчення строку зберігання коштів;
- ✓ права, зобов'язання й відповідальність сторін та інше.

В Україні вклади фізичних осіб гарантуються державою в особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Гарантії ФГВФО поширюються на фізичних осіб, у тому числі фізичних осіб-підприємців. Сума граничного розміру відшкодування коштів закладами до війни складала 200000 гривень. З 13 квітня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб», де зазначено що під час дії воєнного стану і 3 місяців з дня його припинення або скасування ФГВФО відшкодовує кожному вкладнику банку кошти у повному розмірі вкладу, разом з відсотками.

4.4. Запозичений капітал банку

Запозичений капітал банків – це кошти, отримані банком на умовах кредитування з метою здійснення ефективної діяльності на базових принципах кредитування, а також для підтримки поточної ліквідності банку.

Запозичені банківські ресурси проявляються у формах міжбанківських кредитів (у тому числі НБУ), а також цінних паперів субординованого боргу та власних боргових зобов'язань банку.

Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності й тому активно використовуються комерційними банками України. Крім цього, важливим джерелом недепозитних коштів банку є випуск ним власних боргових зобов'язань – насамперед облігацій.

Характеристика запозичених банківських ресурсів:

1. Кошти НБУ:

- ✓ коррахунок НБУ в банку;
- ✓ короткотермінові кредити, отримані від НБУ (за операціями РЕПО, тендери, ломбардні кредити, стабілізаційні кредити);
- ✓ довготермінові кредити, отримані від НБУ (стабілізаційний кредит, тендери, кошти МФО, інші).

2. Кошти інших банків:

- кошти до запитання (коррахунки) інших банків;
- термінові депозити інших банків (депозити овернайт, гарантійні депозити, коротко- та довготермінові депозити);
- кредити, отримані від інших банків (овердрафт за коррахунками, кредити овернайт, за операціями РЕПО, фінансовий лізинг від інших банків, інші види кредитів від інших банків).

3. Кредиторська заборгованість за операціями з банками:

- кредиторська заборгованість за операціями з готівкою;
- інша кредиторська заборгованість за операціями з банками.

4. Боргові цінні папери:

- цінні папери субординованого боргу;
- безстрокові або конверсійні банківські облігації;
- банківські векселі.

Міжбанківський кредит – кредит, який наданий на міжбанківському ринку одним банком іншому. Зазвичай, він короткостроковий, для оперативного забезпечення банками ресурсами, дотримання вимог економічних нормативів, підтримання ліквідності, платоспроможності та стабільності функціонування банківських установ.

Форми міжбанківського кредиту:

- 1) міжбанківські позики на базі кредитного договору і генеральної угоди про співробітництво на міжбанківському кредитному ринку;
- 2) залишки коштів на коррахунках, заброньовані на певний час за погодженим банківським відсотком;
- 3) овердрафт за коррахунком;
- 4) централізовані кредити, що надходять для підтримки

- через банки певних галузей народного господарства;
- 5) переоблік і переастанова цінних паперів у НБУ;
  - 6) централізовані кредити, що розподіляються за допомогою тендерів.

Рефінансування банків – це операції з надання банкам кредитів у встановленому НБУ порядку.

НБУ може здійснити рефінансування банків, якщо вони дотримуються таких вимог:

- термін діяльності банку не менше 1 року;
- банк має ліцензію на здійснення відповідних операцій;
- банк володіє активами, що можуть стати заставою;
- банк своєчасно погашає отримані від НБУ кредити та відсотки за ними.

Різновиди рефінансування НБУ:

1. Кредити овернайт – це кредит, наданий банку НБУ за оголошеною відсотковою ставкою на 1 робочий день.
2. Стабілізаційний кредит – це кредит НБУ, що надається банку для підтримки ліквідності та фінансового оздоровлення.
3. Операція прямого РЕПО – це кредитна операція між НБУ і банком про купівлю НБУ державних облігацій у банку з зобов'язанням банку їх викупити. Операція зворотного РЕПО – це депозитна операція між НБУ і банком про продаж НБУ державних облігацій зі зобов'язанням зворотного їх викупу в банку.
4. Процентний тендер – це тендер, під час якого банки у своїх заявках до НБУ зазначають ціну, за якою вони погоджуються отримати рефінансування. Кількісний тендер – це тендер, на якому НБУ наперед установлює ціну, за якою банки можуть отримати рефінансування.

З метою запозичення коштів банки також можуть випускати:

- ✓ облігації (відсоткові, цільові, дисконтні; іменні та на пред'явника);
- ✓ векселі (за якими банк є платником, мають депозитний характер, можуть бути заміниками депозиту й використовуватись їх власниками для здійснення розрахунків).

До операцій із забалансового фінансування банків відносять:

1. Сек'юритизація активів - трансформація кредитів, раніше наданих банком під реальну заставу, у цінні папери власного боргу забезпеченням, за якими є пакет заставних документів, що отримував банк при наданні кредитів своїм клієнтам.
2. Продаж позик - здійснення операцій з продажу права власності банку на якісні короткострокові кредити іншим банкам в очікуванні підвищення ринкової відсоткової ставки та можливості вкласти ресурси, отримані від продажу, в активи з більшою доходністю.
3. Операції з надання кредитних гарантій - це забалансове зобов'язання банку, згідно якого він погоджується за визначену плату гарантувати повернення кредиту своїм клієнтом іншому банку чи виконання умов контракту, що був укладений між клієнтом банку і третьою стороною.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення ресурсів банківської установи.
2. Охарактеризуйте різновиди ресурсів банків.
3. Визначте суть і функції власного капіталу банку.
4. Опишіть складові власного капіталу банку.
5. Наведіть методику розрахунку нормативів капіталу банків за вимогами НБУ.
6. Назвіть суть і структуру залученого капіталу банків.
7. Охарактеризуйте різновиди банківських депозитів.
8. Опишіть суть запозичених ресурсів банків та їх різновидів.
9. Проаналізуйте основні форми міжбанківського кредитування.
10. Дайте визначення суті рефінансування банків та необхідних вимог, що висуваються до банків.
11. Визначте суть і роль забалансового фінансування банків.

ТЕМА 5. АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ. КРЕДИТНІ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ

- 5.1. Поняття банківського кредиту та його класифікація
- 5.2. Кредитна угода та етапи процесу кредитування
- 5.3. Способи нарахування відсотків за кредитами
- 5.4. Окремі види кредитних операцій банків
- 5.5 Інвестиційні операції банків

5.1. Поняття банківського кредиту та його класифікація

Кредит – економічні відносини, які виникають між юридичними, фізичними особами і державою стосовно перерозподілу вартості на основах повернення та, як правило, з оплатою відсотків.

Відповідно до чинного Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківський кредит - це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Банківські кредити класифікують:

1. За цільовим спрямуванням:
  - ✓ виробничий кредит, спрямований на поповнення обігових коштів та основних засобів господарюючих суб'єктів;
  - ✓ споживчий кредит, спрямований на задоволення споживчих потреб населення.
2. За типом економічного суб'єкта-позичальника:
  - кредити органам державного управління;
  - кредити суб'єктам господарювання;
  - кредити фізичним особам.
3. За валютою, в якій надається кредит:
  - кредити надані у національній валюті;
  - кредити надані в іноземній валюті;
  - банківські мультивалютні кредити.
4. За строками надання кредиту:
  - короткострокові кредити, надані на термін до 1 року;

- середньострокові кредити, надані на термін від 1 до 3 років;
- довгострокові кредити, надані на термін понад 3 роки.

5. За формою забезпечення кредиту:

- кредити забезпечені певною заставою (майном чи майновими правами, цінними паперами, тощо);
- гарантовані кредити (іншими банківськими установами або ж іншими фінансовими посередниками);
- кредити з іншим забезпеченням (порукоюю);
- незабезпечені кредити (бланкові);
- інші (притримання, неустойка).

6. За кількістю можливих кредиторів:

- кредити, що надаються тільки одним банком;
- двосторонні кредити;
- консорціумні кредити.

7. За методами надання кредиту:

- ✓ разові кредити;
- ✓ кредитні лінії;
- ✓ револьверні кредити;
- ✓ сезонні кредити;
- ✓ контокорентні кредити;
- ✓ овердрафтні кредити;
- ✓ гарантійні кредити.

8. За строками погашення кредиту:

- кредити, що погашають водночас;
- кредити, що погашаються у розстрочку;
- онкольні кредити, що погашаються на вимогу банку;
- кредити, що погашаються після закінчення обумовленого періоду.

9. За характером встановленої процентної ставки за кредитом:

- кредити з фіксованою процентною ставкою;
- кредити з плаваючою процентною ставкою.

Кредитні операції передбачають реалізацію економічних відносин, у процесі яких банківські установи надають позичальникам кошти у позику на засадах певних принципів, серед яких:

- поверненість – кредит повинен бути повернутий

позичальником банкові;

- строковість – кредит має бути повернений в обумовлений термін;

- платність - за користування кредитом позичальник має сплатити позичковий відсоток.;

- забезпеченість - наявність у банку права на можливість захисту своїх інтересів у вигляді одержання ліквідних засобів забезпечення наданого кредиту у вигляді застави, поручительства, гарантії тощо.

Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженою Постановою НБУ № 368 від 28.08.2001р., передбачено такі вимоги щодо кредитування банками позичальників:

1. Сукупна заборгованість за кредитами, наданими одному позичальнику, не може перевищувати 25% регулятивного капіталу комерційного банку (норматив Н7).

2. Загальний розмір великих кредитів, наданих банком усім позичальникам, не може перевищувати 8-ми кратний розмір регулятивного капіталу банку (норматив Н8).

3. Сукупна заборгованість за кредитами, наданими пов'язаним із банком особам, не може перевищувати 25% регулятивного капіталу (норматив Н9).

5.2. Кредитна угода та етапи процесу кредитування

Здійснення банком кредитних операцій відбувається завдяки кредитним відносинам, які не змінюють власника цінностей, із приводу яких вони виникають. Кредитор залишається власником переданої в борг власності, а позичальник одержує її лише в тимчасове розпорядження, після чого повинен повернути власникові.

Основою кредитних відносин виступає кредитна угода, яка укладається між кредитором та позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі вказується ціль, сума і термін кредиту, умови та порядок його надання і погашення, різновиди забезпечення за кредитом, відсоткові ставки, порядок сплати за позичку, обов'язки, права й відповідальність сторін стосовно видачі і повернення кредиту.

Суб'єктами кредитних відносин виступають дві сторони: це з одного боку позичальники - фізичні та юридичні особи, дієздатні та наділені гарантіями на здійснення кредитних операцій, а з іншого боку – кредитори – банки.

Суб'єктами - позичальниками виступають:

- підприємства і організації різних організаційно-правових форм, всіх форм власності та галузей економіки;
- громадяни, що займаються індивідуальною трудовою діяльністю;
- населення;
- банки;
- спільні підприємства;
- міжнародні організації та об'єднання;
- органи влади тощо.

Об'єктом кредитування виступає предмет, під який видається позика. Тобто це ті грошові або матеріальні цінності, витрати чи проекти, щодо яких і укладається певна кредитна угода.

Кредитний процес банку – система організаційних і економічних методів і способів здійснення кредитної діяльності.

До найважливіших етапів кредитного процесу відносять:

- 1) отримання та розгляд кредитної заявки;
- 2) безпосередня співбесіда з потенційним позичальником;
- 3) оцінка його кредитоспроможності;
- 4) підготовка до складання кредитного договору;
- 5) підписання та реалізація кредитної угоди;
- 6) моніторинг і контроль якості виданих кредитів.

На 1 етапі у банк подається письмове клопотання (заява) на отримання кредиту за формою, визначеною банком. У заяві наводиться мета кредитування, сума позики, строк користування, забезпечення та бажана відсоткова ставка. Заява на отримання позики подається співробітнику кредитного відділу для розгляду її на предмет надання згоди або відмови позичальнику. Окрім заяви надається пакет документів для ідентифікації особи та підтвердження її фінансового, матеріального та соціального стану. Його склад залежить від характеру кредитної операції і для різних категорій клієнтів він

може бути різним. В результаті розгляду поданої заявки в банку приймається рішення: чи продовжувати роботу з цим клієнтом по даному кредитному продукту, чи ні.

У ході 2 етапу – співбесіди, кредитний працівник концентрує свою увагу на базових, ключових для банку питаннях, які можуть бути розподілені за такими групами:

- загальні відомості про позичальника;
- питання щодо кредиту;
- питання, пов'язані з погашенням кредиту;
- питання щодо забезпечення кредиту;
- питання щодо зв'язків клієнта з іншими банками.

Після співбесіди кредитний працівник повинен прийняти дуже важливе рішення: продовжувати роботу з кредитною заявкою цього клієнта або вже на цьому етапі відмовити у видачі кредиту.

3 етап оцінка кредитоспроможності позичальника. Кредитоспроможність позичальника — це наявність у позичальника банку передумов для отримання кредиту та його здатність повернути кредит і відсотки за ним у повному обсязі та в обумовлені договором терміни.

Оцінка кредитоспроможності різних груп позичальників проводиться за різними алгоритмами:

- ✓ оцінка фінансового стану юридичної особи здійснюється, шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану боржника, у результаті позичальники - юридичні особи поділяються на Класи "1-10" ;
- ✓ для оцінки фінансового стану позичальника-фізичної особи банки встановлюють показники та їх оптимальні значення залежно від виду кредиту, його обсягу й терміну, виду застави за кредитом, у результаті аналізу позичальники - фізичні особи поділяються на Класи "1-5".

Оцінка фінансового стану позичальника банку повинна враховувати кількісні та якісні показники. Якщо кредитоспроможність клієнта відповідає вимогам, тоді банк переходить до наступного етапу кредитування.

На 4 етапі підготовки до складання кредитного договору, відбувається структурування позики, у ході якого банк

остаточно визначає головні характеристики кредиту:

- вид кредиту;
- суму кредиту;
- термін надання кредиту;
- спосіб погашення кредиту;
- забезпечення кредиту;
- ціну кредиту.

5 етап. Підготовка та складання кредитного договору. При ухваленні рішення щодо надання кредиту, питання, що пов'язані з банківським кредитуванням, вирішуються позичальником і банком шляхом наступним укладання кредитного договору. Проект кредитного договору в пакеті з усією кредитною документацією подається в кредитний комітет банку для прийняття остаточного рішення про надання кредиту. У разі позитивного рішення уповноважені працівники банку та позичальника підписують кредитний договір, в результаті якого і відбувається надання кредитних коштів клієнту.

6 етап. Основним завданням кредитного моніторингу є аналіз зміни кредитоспроможності позичальника та визначення конкретних дій, що необхідно вжити при виникненні проблем.

За станом погашення позичальником кредиту та відсотків за ним визначають стан обслуговування боргу.

Банк класифікує кредит, наданий позичальнику за категоріями якості на основі визначеного класу позичальника та стану обслуговування ним боргу.

Під кожен кредитну операцію в залежності від ступеня ризику формується відповідний резерв, що обумовлено наявністю кредитних ризиків, згідно до Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями №351.

5.3. Способи нарахування відсотків за кредитами

Відсоток за кредит – це плата, яку отримує кредитор від позичальника за надані у позику кошти або матеріальні цінності.

Величина процентної ставки за кредитом залежить від таких факторів:

- ✓ облікової ставки НБУ;

- ✓ відсоткових ставок за депозитними операціями;
- ✓ характеру наданого забезпечення кредиту;
- ✓ рівня кредитних ризиків;
- ✓ попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів;
- ✓ строку користування позикою;
- ✓ об'єкта кредитування;
- ✓ валюти кредиту тощо.

Відсоткова ставка може змінюватись як зі згоди клієнта, так і без неї, якщо це передбачено кредитним договором.

► Фіксована ставка – встановлюється на весь термін кредитування, не змінюється до повного погашення кредиту. Кредити з фіксованою процентною ставкою характерні для стабільної економіки.

► Плаваюча ставка – переглядається через певний період і може змінюватися в залежності від ставки кредитування на міжбанківському ринку. Застосовується з метою зменшення ризику недоотримання прибутку або запобігання збитків в умовах інфляції при видачі кредитів на значні строки. У відповідності з кредитним договором відсоткові ставки періодично переглядаються і звичайно прив'язуються до рівня облікової ставки центрального банку та фактичного темпу інфляції.

Суму кредиту разом з відсотками обчислюють за наступною формулою:

$$KB = SK * (1 + k * n / T * 100\%) \quad 5.1$$

$$KB = SK * \left(1 + \frac{k * n}{T * 100\%}\right)$$

де: KB — сума кредиту з відсотками;

SK — початкова сума кредиту;

k — річна відсоткова ставка;

n — кількість днів розрахункового періоду;

T — максимальна кількість днів у році за умовами

договору.

Суму відсотків обчислюють за такою формулою:

$$CB = CK * k * n / T * 100\% \quad 5.2$$

$$CB = \frac{CK * k * n}{T * 100\%},$$

де: СВ — сума відсотків за кредитом;

СК — сума кредиту;

k — річна відсоткова ставка;

n — кількість днів нарахування;

T — максимальна кількість днів у році за умовами договору.

При визначенні кількості днів задля розрахунку відсотків використовуються наступні методи:

1. Метод Факт/Факт, при якому беруть фактичну кількість днів у місяці і фактичну кількість днів у році.

2. Метод Факт/360, для розрахунку беруть фактичну кількість днів у місяці, однак у році умовно беруть 360 днів.

3. Метод 30/360, при розрахунку беруть умовну кількість днів у місяці та році.

При розрахунку відсотків враховується перший день і не враховується останній день договору.

При нарахуванні складних відсотків застосовується наступна формула:

$$MB = CK * (1 + K)^n, \quad 5.3$$

де: MB — нарощена сума кредиту, тобто сума кредиту разом з капіталізованими відсотками;

СК — початкова сума кредиту;

K — річних відсоткова ставка;

n — кількість років.

Якщо ж складний відсоток нараховують кілька разів за період, то майбутню вартість можна обчислити за формулою:

$$MB = CK * (1 + K / m)^{nm}, \quad 5.4$$

де: МВ — нарахована сума кредиту, тобто сума кредиту разом з нарахованими відсотками;
СК — початкова сума кредиту;
К — річних відсоткова ставка;
n — кількість років;
m — кількість разів нарахування складного відсотка протягом року.

5.4. Окремі види кредитних операцій банків

Окремим видами банківських кредитів зі своїми особливостями щодо їх надання і погашення є:

- бланковий кредит;
- кредит під заставу цінних паперів;
- контокорентний кредит і овердрафт;
- консорціумний кредит;
- паралельний кредит;
- іпотечний кредит;
- лізинговий кредит;
- споживчий кредит.

1. Бланковий кредит – це вид банківського кредиту, що не забезпечений реальними цінностями. Цей вид кредиту не має конкретного забезпечення, тому надається, як правило, першокласним за кредитоспроможністю клієнтам, з якими банк має давні зв'язки та не має претензій за оформленими раніше кредитами.

Особливості бланкового кредиту:

- переважно короткотерміновий характер кредиту (1-3 місяці);
- процентна ставка вища, ніж за іншими видами кредитів;
- позика видається на основі довіри до клієнта;
- виникнення у позичальника простроченої заборгованості може призвести до відмови надалі в наданні йому подібних кредитів;
- причини виникнення потреби в кредиті банк не перевіряє.

2. Кредити під заставу цінних паперів – форма кредитних відносин між кредитором і позичальником, які ґрунтуються на доволі нескладній операції прийому в заставу та визначенні вартості цінних паперів.

В забезпечення кредиту як об'єкт застави позичальником можуть бути подані різного роду цінні папери: акції, облігації, короткотермінові казначейські зобов'язання, векселі, депозитні сертифікати. При цьому до застави приймаються як іменні цінні папери, так і на пред'явника.

Перед видачею позик під цінні папери банк має взяти до уваги ряд чинників:

- якість цінних паперів, які заставляються (тобто справжність і платоспроможність);
- можливість реалізації цінних паперів на вторинному ринку як заставу (ліквідність);
- платоспроможність банку, фірми, які випустили цінні папери;
- наявність у цінних паперів ринкової вартості, тобто їхнє котирування на біржі.

Розмір кредиту під заставу цінних паперів устанавлюється як відсоток від їх заставної вартості. Так, обсяг позики під заставу державних ЦП устанавлюється в розмірі 90% заставної вартості; під банківські акції, зареєстровані на фондовій біржі – 70-80%, а під котирувані ЦП підприємств – 60-70%.

3. Контокорентний кредит – це кредит банку, що надається в національній або іноземній валюті відповідно до потреб клієнта в обсязі, що не перевищує встановлений ліміт (кредитну лінію).

Для отримання кредиту відкривається контокорентний рахунок, де щоденно відображаються всі платежі і надходження клієнта.

Особливості контокорентного кредиту:

- ✓ ризикова форма кредитування, може бути бланковий і забезпечений кредит;
- ✓ позичковий відсоток для позичальника встановлюється індивідуально і є договірним;
- ✓ у договорі передбачається плата клієнта за кредитне сальдо за контокорентним рахунком;
- ✓ окрім відсотків за кредит, нараховуються комісійні за обслуговування.

Овердрафт – це короткостроковий кредит, що надається надійному клієнту понад залишок коштів на його поточному рахунку в цьому банку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунка.

Переваги овердрафту для позичальника:

- клієнт понад свої залишки і надходження коштів на поточний рахунок отримує право на додаткову оплату розрахункових документів за рахунок ресурсів банку;
- економія витрат, пов'язаних з оформленням видач звичайних позик;
- клієнт платить за фактичне користування кредитом;
- право на отримання овердрафтного кредиту мають клієнти банку, зі стійким фінансовим станом та які уклали з банком відповідний договір;
- надається у комплексі з розрахунково-касовим обслуговуванням і не потребує відкриття додаткового рахунку, тому найбільш зручний.

4. Банківський консорціум – це об'єднання банків для координації дій при проведенні різного роду банківських операцій. Вони можуть бути тимчасовими, створеними для фінансування однієї дуже великої операції та постійно діючими, заснованими банками на паритетних засадах, що переважно використовуються для проведення операцій на валютних ринках і ринках позичкових капіталів.

Мета створення банківських консорціумів: об'єднання кредитних ресурсів, диверсифікація кредитного ризику, підтримка ліквідності балансу банку.

Як правило, керівним обирається найбільший банк з достатніми ресурсами, який має: певний досвід проведення великомасштабних операцій, зв'язки з фінансовими установами, кваліфіковані кадри і добру репутацію.

Банки-учасники несуть ризик за консорціумним кредитом та отримують відсотки пропорційно до внесених у консорціум коштів. Банк-керівник отримує ще й спеціальну винагороду.

Способи надання консорціумних кредитів:

- акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку з подальшим наданням таких кредитів;

- гарантування загальної суми кредиту провідним банком чи групою банків. Кредитування здійснюється залежно від потреби у кредиті;
- зміна гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

5. Паралельний кредит – форма кредитних операцій з клієнтом, при якій беруть участь два або більше банки, кожен з яких самостійно проводить переговори з позичальником, а потім банки погоджують між собою умови кредиту для того, щоб у результаті укласти кредитний договір із загальними для всіх умовами.

Кожен банк самостійно надає позичальнику свою частину кредиту, дотримуючись загальних, погоджених з іншими банками умов кредитування.

6. Іпотечний кредит – це особливий вид кредитних відносин щодо надання позик під заставу нерухомого майна (іпотеки). Іпотека є одним зі способів забезпечення зобов'язання нерухомим майном, при якому заставодержатель має право у разі невиконання заставодавцем зобов'язання отримати задоволення своїх вимог за рахунок заставленої нерухомості.

Об'єктами застави може бути нерухоме майно (житлові будинки і квартири, виробничі будівлі, споруди, магазини, склади, земельні ділянки). Необхідна умова - наявність у позичальника власності, яка не є об'єктом застави за іншою угодою. Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціалізовані іпотечні компанії, а також банки.

7. Лізинговий кредит – економічні відносини між юридично самостійними особами з приводу передачі в оренду засобів праці, а також фінансування, придбання рухомого і нерухомого майна на визначений термін.

Лізинг є формою майнового кредиту. Предмет лізингу є рухоме майно (обладнання, ТЗ, машини) та нерухоме майно (споруди, будинки, ін.). Суб'єкти лізингу: лізингодавець, лізингоотримувач, продавець.

За термінами експлуатації та періодом амортизації майна виділяють:

- Оперативний лізинг – це перевідступлення майна на термін менший, ніж термін повної амортизації.
- Фінансовий лізинг – це перевідступлення майна на термін повної амортизації або близький до періоду повної амортизації.

8. Споживчий кредит – це кредит, що надається фізичним особам на купівлю споживчих товарів тривалого користування і повертається в розстрочку.

Головні умови кредитування фізичних осіб банками:

- ✓ кредитування проводиться лише в межах вільних кредитних ресурсів у національній чи іноземній валюті;
- ✓ для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів;
- ✓ кредити надаються лише платоспроможним фізичним особам – позичальникам, які мають власні оборотні кошти;
- ✓ позики фізичним особам видаються на забезпечення споживчих потреб.

Розміри кредитів, що надаються громадянам обмежуються:

- граничними розмірами, встановленими банком для конкретного виду кредитів;
- платоспроможністю позичальника, його здатністю повністю й у встановлений строк повернути отриманий кредит;
- вартістю заставленого майна.

5.5 Інвестиційні операції банків

Інвестиційні операції банків – активні операції із вкладення власних та залучених ресурсів у фондові активи шляхом купівлі цінних паперів на фондовому ринку від власного імені.

Операції банків з цінними паперами бувають:

- емісійні — пасивні операції, які здійснюються через випуск ЦП власного боргу;
- інвестиційні — активні операції із вкладення власних і залучених ресурсів у фондові активи шляхом купівлі цінних паперів на фондовому ринку від свого імені;
- клієнтські — посередницькі операції з ЦП, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів.

Портфель цінних паперів банку – сукупність усіх куплених

чи отриманих банком цінних паперів, право на власність, користування і розпорядження якими належить банку.

Функції портфелю цінних паперів банку:

- отримання доходу;
- зниження ризиків за допомогою диверсифікації портфелю активів банку;
- підвищення ліквідності банку;
- можливість використання ЦП у якості застави;
- поліпшення фінансових показників діяльності банку;
- забезпечення гнучкості портфелю активів за рахунок можливої швидкої реструктуризації балансу банку;
- стабілізація доходів банку незалежно від фаз ділового циклу, до яких чутливіші кредитні операції банку.

Діяльність банків щодо купівлі, утримання та продаж ЦП, у комплексі складає інвестиційний процес.

Головними рисами інвестиційної діяльності банків є очікуваний дохід від інвестування та ризик здійснення інвестиційних операцій банком. Ризик банку-інвестора полягає у тому, що дохід може виявитись нижчим, ніж передбачалося.

Участь банків в інвестиційному процесі може здійснюватись за двома формами:

- вкладення в цінні папери (за допомогою механізмів фондового ринку, про що йшла мова при викладенні матеріалів попередньої теми. При розгляді інвестиційних цінних паперів, які реально утримуються в банківських портфелях і визначені як інвестиційні, керівництво банку повинно враховувати ряд факторів, основними серед яких є: очікувана норма прибутку, податкові характеристики, заставні вимоги та процентні і інвестиційні ризики);

- пряме фінансування інвестиційних проектів (за допомогою механізму середнього та довгострокового кредитування).

Прийнято розрізняти два основні види інвестиційної політики банків:

- агресивну: надається перевага ЦП із великим ступенем ризику, проте із значною потенційною доходністю (акції);

- консервативну: значну частину інвестицій займають вклади в облігації та інші короткострокові боргові зобов'язання,

що призводить до зменшення ризику, підвищення ліквідності, проте до зменшення дохідності.

Основними етапами інвестиційної діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів є:

1. Розробка інвестиційної політики банку.
2. Аналіз цінних паперів.
3. Формування банківського портфеля цінних паперів.
4. Моніторинг портфеля цінних паперів.

5. Формування резервів на відшкодування можливих збитків за операціями з цінними паперами.

6. Оцінка ефективності портфеля цінних паперів.

В Україні банки є досить активними учасниками ринку цінних паперів, за останні роки переважну частку дохідних активів банків складають саме цінні папери, переважно ОВДП.

НБУ контролює інвестиційні операції банку щодо купівлі банківською установою корпоративних прав (акцій, паїв, часток) в обмін на кошти чи майно задля одержання доходу/прибутку чи права на участь в управлінні певною юридичною особою, в т. ч. за вкладеннями у прями інвестиції.

Прямі інвестиції банків - внесення банківськими установами власних ресурсів чи майна до статутного капіталу певної юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, паї, частки), випущені цією юридичною особою.

НБУ встановлює для банків нормативи інвестування задля забезпечення здійснення контролю за їх інвестиційною діяльністю.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи. Норматив інвестування Н11 визначається визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку. Нормативне значення цього нормативу не повинно перевищувати 15%.

Норматив загальної суми інвестування (Н12) встановлюється задля обмеження ризику, пов'язаного зі здійсненням банком інвестиційної діяльності. Норматив Н12

визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, до статутного капіталу банку. Нормативне значення цього нормативу не повинно перевищувати 60%.

Питання для самоконтролю:

1. У чому суть кредиту та банківського кредиту?
2. Проаналізуйте класифікацію банківських кредитів за різноманітними ознаками.
3. Які є етапи реалізації кредитного процесу банку?
4. Опишіть фактори, які впливають на величину відсоткової ставки за кредитом банку.
5. Назвіть економічні нормативи, що регулюють кредитний ризик банку, й опишіть методику їх розрахунку.
6. Проаналізуйте особливості надання бланкових кредитів.
7. Розкрийте суть кредиту під заставу цінних паперів.
8. Опишіть суть і значення контокорентного кредиту банків.
9. Охарактеризуйте суть овердрафту та його переваги для підприємства-позичальника.
10. Розкрийте сутність банківського консорціуму та опишіть основні способи надання консорціумного кредиту.
11. Назвіть особливості паралельного кредитування.
12. Проаналізуйте особливості та значення застави в іпотечному кредитуванні.
13. Опишіть особливості лізингового кредитування.
14. Розкрийте суть і роль споживчого кредитування банків.
15. Охарактеризуйте суть і класифікацію операцій банків з цінними паперами.
16. Які цілі діяльності банків на ринку цінних паперів?
17. Опишіть основні етапи інвестиційної діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів.

ТЕМА 6. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ БАНКІВ

- 6.1 Загальні принципи управління ліквідністю банку
- 6.2. Стратегії управління ліквідністю банку
- 6.3. Методи оцінювання потреби в ліквідних коштах
- 6.4. Визначення ліквідної позиції банку
- 6.5. Управління грошовою позицією та обов'язковими резервами банку

6.1 Загальні принципи управління ліквідністю банку

Ліквідність банку - здатність банківської установи забезпечити своєчасне виконання власних грошових зобов'язань, що визначається збалансованістю між термінами і сумами погашення розміщених активів і термінами та сумами виконання зобов'язань банківської установи, а також термінами і сумами інших джерел та напрямів використання коштів. Іншими словами, ліквідність банку ґрунтується на постійній підтримці об'єктивного співвідношення між трьома її основними складовими - власним капіталом, залученими коштами та розміщеними банком коштами, за допомогою оперативного управління їхніми структурними елементами.

Дотримання банком належного рівня ліквідності залежить від таких основних факторів:

- наявності у банку необхідної суми ліквідних коштів.
- можливості запозичення ліквідних коштів або продажу активів.

Із урахуванням таких підходів у світовій банківській справі ліквідність розглядають як «запас» чи як «потік».

Ліквідність банку як «запас» визначає рівень можливості банківської установи виконувати власні зобов'язання перед клієнтами у певний момент часу, шляхом видозміни структури активів банку на користь їх високоліквідних складових.

Ліквідність банку як «потік» розглядається в динаміці, що визначає оцінку спроможності банківської установи протягом визначеного строку змінювати наявний несприятливий рівень ліквідності банку чи запобігати погіршенню досягнутого рівня

ліквідності банку, шляхом ефективного управління певними статтями активів та пасивів банку, запозичення додаткових позикових коштів, зростання фінансової стійкості банківської установи шляхом збільшення її доходів.

Ліквідність балансу банку - це такий стан балансу банківської установи, який дає змогу за рахунок швидкої реалізації коштів за активами банку перекривати термінові банківські зобов'язання за пасивами.

Можливість такого швидкого перетворення банківських активів у грошову форму задля виконання зобов'язань банку визначається певними чинниками, серед яких основним є – відповідність строків розміщення коштів і строків залучення банківських ресурсів. Тобто, які пасиви за термінами, такими повинні бути й активи; тоді забезпечується необхідна рівновага в балансі банку.

Отож на ліквідність балансу банківської установи значно впливає структура її активів: чим більшою буде частка першокласних ліквідних коштів у загальній сумі банківських активів, тим вищою буде і ліквідність балансу банку.

Активи банку за ступенем ліквідності поділяють на такі групи:

1. Ліквідні кошти банку, що знаходяться в миттєвій готовності чи першокласні ліквідні кошти:

- каса
- кошти на коррахунку
- першокласні векселі
- державні ЦП.

2. Ліквідні засоби у розпорядженні банківської установи, які можуть бути у короткі строки перетворені у готівку:

- кредити й інші платежі на користь банку з строками виконання до 30 днів;
- умовно реалізовані цінні папери, зареєстровані на біржі (як і участь в інших підприємствах і банках);
- інші цінності (включаючи нематеріальні активи які можна досить швидко продати).

3. Неліквідні активи банку – це прострочені кредити та ненадійні позики, будинки й споруди, які є власністю банку і

належать до його основних фондів.

Окрім того, ліквідність банківської установи залежить і від ступеня ризиковості активних операцій: чим більше високоризикових активів знаходяться у балансі банку, тим нижчою є його ліквідність. Ліквідність банку залежить також і від структури пасивів у балансі банку.

Джерелами пропозиції ліквідних коштів для банків є:

- а) одержання клієнтських депозитів;
- б) дохід від надання недепозитних послуг банку;
- в) погашення кредитів, які були раніше надані банком;
- г) продаж активів банку;
- д) запозичення коштів на грошовому ринку.

Джерела попиту на ліквідні кошти банку:

- а) зняття клієнтами коштів із депозитів;
- б) заявки від платоспроможних клієнтів на одержання нових кредитів;
- в) витрати за запозиченими банком коштами;
- г) операційні витрати та сплата податків у процесі продажу банківських послуг;
- д) виплата дивідендів акціонерам.

Банківська діяльність постійно піддається ризику ліквідності, тобто ризику нестачі надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу. Ризик ліквідності проявляється в тому, що банк не зможе вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями через неможливість швидко обміняти власні фінансові активи у платіжні засоби без значних затрат. Саме тому банківські установи зобов'язані постійно керувати власною ліквідністю, підтримуючи її на необхідному рівні задля своєчасного виконання усіх узятих на себе зобов'язань, враховуючи їх обсяги, строки та валюту платежів. Також банкам необхідно забезпечувати належне співвідношення між власними коштами банку і залученими коштами, сформувати оптимальну структуру банківських активів збільшивши частку високоякісних активів з прийнятим рівнем ризику.

Для банку як і будь-якого іншого підприємства, загальною основою ліквідності виступає забезпечення прибутковості виробничої діяльності (здійснюваних операцій). Водночас

особливості діяльності банку як установи, яка базує власну роботу на використанні коштів клієнтів, створює потребу використання специфічних показників ліквідності.

Хоча загальна і специфічна ліквідність банку доповнюють одне одного, спрямованість їхньої дії взаємно протилежна. Максимально специфічна ліквідність банку досягається при максимізації залишків у касах і на кореспондентських рахунках у структурі активів банку. Але у такому випадку прибуток банківської установи буде мінімальним, оскільки максимізація прибутку банку вимагає не збереження коштів у найбільш ліквідній формі, а їх використання при наданні позичок та здійсненні інвестицій.

З метою зменшення ризику ліквідності банк має дотримуватися таких принципів:

1) пріоритетність ліквідності банку перед його прибутковістю, у тому числі при виборі потенційного напрямку розміщення банком коштів;

2) здійснення постійного аналізу потреб банку у ліквідних коштах, задля уникнення надлишку або ж дефіциту ліквідних коштів банку;

3) ретельно визначати власну ліквідну позицію, розраховувати її щоденно, а також від 1 до 3 місяців наперед;

4) складання плану і прогнозу дій керівництва банку у випадку появи ризику незбалансованої ліквідності банку або кризової ситуації (складання антикризового плану для банку).

Стан ліквідності банку залежить від:

1. Внутрішніх чинників:

- ✓ наявність значних власних коштів;
- ✓ якість і кількість активів і депозитів;
- ✓ збалансованість активів і пасивів за термінами.

2. Зовнішніх чинників:

- ✓ політичний і економічний стан в країні і світі;
- ✓ розвиток ринку цінних паперів та міжбанківського кредитного ринку;
- ✓ організація системи рефінансування;
- ✓ ефективність наглядових функцій.

Отже, суть банківського управління ліквідністю полягає в

гнучкому сполучені протилежних вимог загальної та специфічної ліквідності. Цільова функція управління ліквідністю банківської установи полягає у максимізації прибутку при одночасному обов'язковому дотриманні встановлених економічних нормативів та показників ліквідності для банківських установ.

6.2. Стратегії управління ліквідністю банку

Функціональні завдання стратегії управління ліквідністю банку:

- задоволення попиту на кредитні ресурси;
- обмеження неприбуткового продажу активів;
- оптимізація вартості залучених ресурсів;
- виконання вимог за депозитами;
- оптимізація доходності банку.

У практичні діяльності банків вироблено кілька загальних підходів (стратегій) до управління ліквідністю, а саме:

- 1) стратегія трансформації активів - управління ліквідністю через банківські активи;
- 2) стратегія запозичення ліквідних засобів - управління ліквідністю банку через банківські пасиви;
- 3) стратегія збалансованого управління ліквідністю - управління ліквідністю через активи і пасиви банку.

Стратегія трансформації активів банку полягає у нагромадженні високоліквідних банківських активів, які у повній мірі забезпечують потреби банку у ліквідних коштах. Якщо виникає попит у банку на ліквідні активи, вони продаватимуться доти, доки не задовільняться потреби банку у грошових коштах. Тобто, відбувається трансформація найліквідніших банківських активів у необхідну готівку.

За такого підходу ліквідність банку розглядається як запас. При цьому банківські активи повинні бути стабільними у своїй ціні, щоб банк мав можливість продати значну їх кількість без значного зниження їх ціни, а також банк повинен мати доступ до ліквідного вторинного ринку задля швидкого перетворення банківських активів на готівку. Така стратегія управління лише через банківські активи є високовартісною.

Щоб отримати максимальний ефект від використання стратегії управління банківськими активами банку потрібно забезпечити наступні умови:

- 1) мінімізувати обсяги ліквідних банківських активів без втрат задля забезпечення ліквідності банку;
- 2) сформуванню оптимального співвідношення поміж працюючими і ліквідними банківськими активами, що забезпечить отримання максимального прибутку банком;
- 3) чітко планувати та прогнозувати обсяги майбутніх банківських платежів за дорученням своїх клієнтів.

Стратегію управління активами використовують переважно невеликі банківські установи, які зазвичай не мають надійних позичальників і тому обсяги залучених депозитів переважають обсяги виданих кредитів. Утворений надлишок коштів банки зазвичай інвестують у державні цінні папери, що забезпечує для них додатковий прибуток і підтримку рівня ліквідності банків.

Стратегію управління активами банкам варто здійснювати дотримуючись певних принципів, а саме:

- систематично здійснювати моніторинг відсоткових ставок, рівня дохідності різних секторів економіки, задля визначення найдохідніших з них і спрямування в ці напрямки вільних коштів банку;
- забезпечити диверсифікацію активних операцій банку та оперативно розміщувати вільні банківські кошти на міжбанківському кредитному ринку;
- формування резервів на випадок втрат за кредитними операціями.

Стратегія запозичення ліквідних засобів банку полягає у запозиченні банком ліквідних коштів у такій кількості, яка потрібна банку, щоб у повній мірі покрити потреби банку у необхідних ліквідних засобах. Позики банк здійснює лише після появи реального попиту на грошові кошти, для того щоб уникнути нагромадження у банку високоліквідних активів, що мають низькі доходи. За такого підходу ліквідність розглядається як потік. Головними джерелами запозичення для банківських установ ліквідних коштів є міжбанківські позики, рефінансування НБУ, угоди РЕПО, депозитні сертифікати тощо.

При виборі джерела запозичення для банку враховують наступні характеристики: доступність позичених коштів, відносна їх вартість, терміновість і тривалість потреби банку в ліквідних коштах, різноманітні правила регулювання обмежень.

Дану стратегію використовують переважно великі банки, перед якими часто стоїть проблема залучення додаткових коштів у обсягах, які сповна будуть відповідати зростаючому кредитному портфелю цього банку. Управління банківськими пасивами має забезпечити знаходження найоптимальніших і стабільних джерел залучення ресурсів, залучення їх такими методами, які сприяють витримуванию конкуренції на ринку банківських послуг.

Стратегія управління пасивами передбачає активне використання міжбанківських кредитів. Ринок міжбанківських кредитів забезпечує підтримку необхідного рівня поточної ліквідності банків переливом фінансових ресурсів між учасниками ринку. Рівень ставок за міжбанківськими кредитами визначає ступінь можливих витрат для конкретного банку щодо підтримки необхідних параметрів поточної ліквідності.

Застосування банками стратегії управління пасивами дещо ускладнене внаслідок значних коливань відсоткової ставки на ринку міжбанківських кредитів. Неefективне управління ліквідністю у значній кількості банків викликає необхідність терміново і позапланово поповнювати їх ресурсну базу на умовах, які заздалегідь будуть для них не вигідними, тому що відбувається зростання вартості позичкових коштів для банків на міжбанківському кредитному ринку.

Отже, управління ліквідністю банку через управління його пасивами вважається найбільш ризиковою стратегією, тому що супроводжується зростанням ризику підвищення відсоткових ставок за позиченими коштами та ризику їх недоступності.

Стратегія збалансованого управління ліквідністю банку. Частина попиту банку на ліквідні засоби має задовольнятися за рахунок накопичення банком високоліквідних активів, а решта необхідних коштів буде залучатися банком за допомогою здійснення операцій банком щодо запозичення коштів. Задля зниження ризиковості банки часто укладають кредитні угоди з

потенційними кредиторами щодо відкриття кредитних ліній, які допомагають вчасно забезпечити банку непередбачені потреби у ліквідних коштах. Враховуючи високу вартість стратегії трансформації банківських активів та значну ризикованість стратегії запозичення більшість банківських установ обирають саме цей компромісний варіант.

Її перевагою є гнучкість, що дає можливість менеджменту банку обирати найбільш оптимальне поєднання різноманітних джерел поповнення банком ліквідних коштів у залежності від тих економічних умов, які склалися на певний час і змін у ринкових цінах.

Використання цієї стратегії дає можливість нівелювати недоліки стратегій управління або через банківські активи, або через банківські пасиви та одночасно максимально використовувати їх переваги. А саме, зменшити втрати банку від утворення надлишкових резервів ліквідності та зменшити відсотковий ризик під час запозичення ліквідних банківських активів, коли виникає розрив ліквідності у банку. Головна проблема, яка стоїть перед банком при використанні стратегії збалансованого управління, – це досягнення оптимального співвідношення між нагромадженою ліквідністю банком і запозиченими ліквідними коштами.

Історично першою виникла стратегія управління ліквідністю через активи банків, згодом банкіри перейшли до управління ліквідністю через пасиви банків і врешті-решт найбільш ефективною стала стратегія збалансованого управління ліквідністю, яка і нині використовується банківськими установами. Сучасні фахівці найоптимальнішою й найбільш ефективною стратегією щодо управління банківською ліквідністю і прибутковістю вважають саме стратегію збалансованого управління активами і пасивами банку.

6.3. Методи оцінювання потреби в ліквідних коштах

Банки завжди мають уникати як надлишку ліквідних коштів, так і їх дефіциту.

На практиці більшість банків утворюють резерви ліквідних коштів, які складаються з:

1) операційних резервів для підтримки ліквідності банку за його короткостроковими прогнозами;

2) планових резервів задля забезпечення банком довгострокового прогнозу попиту на необхідні ліквідні кошти.

Загалом потреба банку у ліквідних коштах розраховується як сума очікуваної потреби банку у ліквідних коштах, щоб обслуговувати депозитні і недепозитні зобов'язання та потреби банку у наданні ліквідних кредитів.

На практиці управлінці банків застосовують кілька методів оцінки потреб банку у необхідних ліквідних коштах:

- метод фондowego пулу (оцінка банком грошових потоків);
- метод структурування фондів (розподіл банком своїх джерел фінансування);
- метод показників банківської ліквідності.

Суть методу фондowego пулу полягає у порівнянні загальної потреби банку у ліквідних коштах та наявних джерел їх надходження, які перебувають у розпорядженні банку. При цьому усі надходження банку розглядаються єдиним пулом без їх розподілу на джерела фінансування. В основі цього методу є два твердження:

- 1) ліквідність зростає при збільшенні депозитів і зниженні обсягів кредитування;
- 2) ліквідність знижується при зменшенні депозитної бази і збільшенні потреби у кредитах.

Головні етапи застосування методу фондowego пулу:

- ✓ визначення планового періоду для оцінки потреб ліквідності;
- ✓ прогноз обсягів кредитів і депозитів для визначеного періоду;
- ✓ обчислення прогнозованої динаміки у зміні обсягів банківських ліквідних коштів у плановому періоді;
- ✓ оцінка нетто-ліквідної позиції банківської установи у плановому періоді;
- ✓ складання плану майбутніх дій при виникненні дефіциту або позитивного сальдо ліквідності.

На динаміку зміни обсягів, структури і стабільності ресурсної бази банківської установи впливають

загальноекономічні чинники, які потрібно враховувати у процесі прогнозування. Такі чинники групують наступним чином:

- 1) трендові — демонструють довгостроковий середній темп росту депозитів, кредитів і виявляють загальні тенденції, що екстраполюються на майбутнє;
- 2) циклічні — показують коливання ділової активності в країні за час одного економічного циклу;
- 3) структурні — відображають зміни у структурі ресурсної бази та активів по групі банків чи банківській системі;
- 4) сезонні — показують зміни у обсягах депозитів та кредитів банку за певний період (тиждень, місяць) у порівнянні із середньорічними даними;
- 5) випадкові та надзвичайні, що пов'язані з особливостями діяльності клієнтів.

Метод фондового пулу варто використовувати, коли ресурсна база банку досить однорідна, а можливість використання банком запозичених джерел поповнення ліквідних коштів є обмеженими. В українській банківській практиці цей метод можна використовувати як допоміжний, тому що ліквідність переважно регулюється за допомогою методу показників.

Суть методу структурування фондів полягає у встановленні відповідності між конкретними видами джерел і напрямками використання ресурсів банку. Частина ресурсів банку, яка сформована із непостійних джерел, таких як депозити на вимогу, залишки коштів на розрахункових рахунках клієнтів банку, вкладається у короткострокові кредити та цінні папери. Кошти, отримані з відносно стабільних джерел (термінові депозити), можуть спрямовуватися на видачу довгострокових кредитів і купівлю облігацій.

Етапи методу структурування фондів:

- 1) розподіл усіх ресурсів банку за джерелами їх формування залежно від ступеня оборотності за рахунками;
- 2) за кожним із джерел установлення вимоги збереження фіксованої частки ресурсів у ліквідній формі;
- 3) розподіл коштів з кожного джерела на фінансування відповідної групи активів.

Зокрема, потреба банку у ліквідних коштах визначається встановленням для кожного виду джерела фінансування банку вимоги збереження відповідної частки коштів у ліквідній формі. Для стабільних джерел фінансування банку така частка може бути невеликою — 10-15%, а от для непостійних вкладів і недепозитних зобов'язань банку — 25-30%, найбільша частка збережень формується банком для зобов'язань за «гарячими грошима» — 80-90%.

Метод показників ліквідності банку. Управляти ліквідністю банку можна за допомогою розрахунку показників, які визначають рівень забезпеченості банківської установи ліквідними коштами. Отримані значення розрахованих коефіцієнтів порівнюються з нормативами, середньогалузевими значеннями показників чи з рівнем, який визначений банками на основі практичного досвіду. Результати здійсненого порівняльного аналізу дають можливість виявити загальні тенденції у зміні ліквідності банківської установи та можливість виникнення проблемних ситуацій з ліквідністю у банку.

До цього методу теж вдаються і центральні банки, щоб підтримувати необхідний рівень ліквідності банківської системи загалом. Державні органи у сфері банківського нагляду встановлюють нормативи ліквідності, дотримуватися яких зобов'язаний кожен банк.

НБУ на державному рівні вимагає від банків дотримання наступних нормативів ліквідності:

- коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCRBB) та в іноземній валюті (LCRIB);
- коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR).

Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) - норматив ліквідності банку, який установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відпливу грошових коштів протягом 30 календарних днів з урахуванням стрес-сценарію.

Банки повинні розраховувати LCR щодня як співвідношення високоякісних ліквідних активів до чистого очікуваного відпливу грошових коштів. Банківські установи обчислюють

чистий очікуваний відплив грошових коштів як різницю сукупних очікуваних відпливів і сукупних очікуваних надходжень грошових коштів. Сукупні очікувані надходження приймаються в розмірі не більше ніж 75 % сукупних очікуваних відпливів. Банки розраховують очікувані відпливи та очікувані надходження грошових коштів із застосуванням коефіцієнтів очікуваних відпливів та очікуваних надходжень, установлених НБУ на основі стрес-сценарію.

Таблиця 6.1

Коефіцієнти банківської ліквідності

Коефіцієнти банківської ліквідності	Методика розрахунку	Нормативне значення
Коефіцієнт високоліквідних активів	Частка високоліквідних активів у загальному обсязі робочих активів	Не менше 20 %
Коефіцієнт загальної ліквідності	Співвідношення загальних активів та загальних зобов'язань банку	Не менше 100 %
Коефіцієнт співвідношення ліквідних та загальних активів	Співвідношення ліквідних активів (сума готівки та прирівняних до неї коштів, а також сальдо міжбанківських позик — наданих і отриманих, у т. ч. і від центрального банку) та загальних активів банку	20-30 %
Коефіцієнт співвідношення позик і депозитів	Співвідношення всіх активів з нормальним ризиком (включаючи позики, авізо, дисконти) та основних депозитів	70-80 %
Коефіцієнт ліквідних цінних паперів	Співвідношення цінних паперів уряду країни, які перебувають у портфелі банку та сукупних активів	-
Коефіцієнт структурного співвідношення вкладів	Співвідношення депозитів до запитання і термінових депозитів	-

Нормативні значення коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCRBB) та в іноземній валюті (LCRIB) мають бути не менші ніж 100%.

Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR) - норматив ліквідності банку, який установлює мінімально необхідний рівень стабільного фінансування, що є достатнім для забезпечення фінансування діяльності банку на горизонті 1 рік.

Банк розраховує коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR) як співвідношення обсягу наявного стабільного фінансування (ASF) до обсягу необхідного стабільного фінансування (RSF).

Банк розраховує обсяг:

1) наявного стабільного фінансування (ASF) як суму складових ASF (регулятивний капітал та зобов'язання), зважених на установлені НБУ коефіцієнти ASF, які відображають рівень їх стабільності на горизонті один рік;

2) необхідного стабільного фінансування (RSF) як суму складових RSF (активи та позабалансові зобов'язання), зважених на встановлені НБУ коефіцієнти RSF, які характеризують їх ліквідність на горизонті один рік.

Нормативне значення коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) має бути не менше ніж 100%.

Використання наведених та інших показників банківської ліквідності допомагає всебічно аналізувати потреби й стан ліквідності банку та банківської системи.

6.4. Визначення ліквідної позиції банку

Оперативне управління ліквідністю в банку спрямовується на контроль за ліквідною позицією банку, яку здійснюють при порівнянні вхідних та вихідних грошових потоків банку і визначення розриву ліквідності у кожному з періодів прогнозування.

Вхідний грошовий потік банку, тобто надходження коштів формується при:

- поверненні раніше розміщених активів;
- збільшенні зобов'язань банківської установи (залучення вкладів, відкриття для клієнтів рахунків);
- збільшенні власного капіталу банку: реінвестування нерозподіленого прибутку, надходження коштів від засновників банку (акціонерів), продажу акцій власної емісії

банку.

Вихідний грошовий потік банку формується внаслідок:

- виконання зобов'язань банку (використання клієнтами їх коштів, повернення термінових вкладів, надання міжбанківських позичок тощо);
- розміщення банком грошових коштів у свої активні операції (надання позичок клієнтам, купівля цінних паперів у власний інвестиційний портфель, купівля банком основних фондів і т.п.);
- реалізація власних операцій банківською установою: виплата акціонерам належних дивідендів, погашення операційних витрат та адміністративно-господарських витрат банку, повернення часток у статутному капіталі банку при виході засновників з банку.

Основним показником, що визначає стан ліквідної позиції банківської установи, є розрив ліквідності банку, чи нетто-ліквідна позиція банку (GL):

$$GL = ICF - UCF, \quad 6.1$$

Де: ICF - сума надходжень,

UCF - сума використаних коштів.

Якщо існує додатний розрив ліквідності ($GL > 0$), то надлишок ліквідності, потрібно швидко інвестувати в дохідні активи до часу, коли виникне потреба в грошових коштах.

Коли банк має від'ємний розрив ліквідності ($GL < 0$), тобто дефіцит, банк має знайти найдешевші і найдоступніші джерела поповнення ліквідних коштів.

Аналіз розриву ліквідності за термінами здійснюють за допомогою табличного методу, групуючи активи і пасиви банку за строками (по горизонталі) та за структурою (по вертикалі). Це дає змогу порівняти вхідні та вихідні грошові потоки у кожному із зафіксованих інтервалів та обчислити сукупний розрив ліквідності. Форму такої аналітичної таблиці банк обирає довільно з урахуванням особливостей структури балансу банку та необхідного рівня деталізації інформації по термінах.

За строком погашення активи банку розподіляють на три

групи:

- активи з негайним строком погашення (наприклад, до 7 днів);
- активи з фіксованим строком погашення;
- активи з невизначеним строком погашення.

Даний підхід дозволяє банку оцінити наявні у нього ліквідні кошти, а також виявити можливі резерви ліквідних активів банку, які за потреби можуть бути трансформовані в гроші. Точне визначення наявних резервів ліквідності дає змогу банкові оперативно реагувати на зниження рівня ліквідності банку та підвищити ліквідність до мінімального рівня.

Задля аналізу прогнозованих грошових потоків банку використовують таку ж таблицю, як і для аналізу фактичного розриву ліквідності. У таблиці відображають співвідношення обсягів очікуваних активних та пасивних операцій згідно до запланованих термінів їх проведення. У подальшому обидві таблиці суміщають, що дає можливість проаналізувати загальний (реальний і прогнозований) розрив ліквідності.

При такому підході банки оцінюють не лише реальні, а й очікувані потреби в ліквідних коштах, ґрунтуючись на певних імовірнісних характеристиках настання різних ситуацій. Таким чином банк не формує реальний резерв ліквідних засобів, а тільки планує діяльність з фінансування можливого відпливу грошових коштів.

6.5. Управління грошовою позицією та обов'язковими резервами банку

Управління ліквідністю банку передбачає негайне прийняття рішень, які мають важливий довгостроковий вплив на діяльність банку. Одним з головних напрямів такого управління є менеджмент грошової позиції банку.

Грошова позиція банку - відношення суми коштів на кореспондентському рахунку та у касі банку до його сукупних активів.

Показник грошової позиції банку тісно зв'язаний з нормами обов'язкового резервування.

Обов'язкові резерви — частка (у відсотках) банківських

вкладів та інших ресурсів, які отримав банк з інших джерел, що, згідно із законодавством, має зберігатись у формі готівки у касі банків та їх депозитів у НБУ.

Головною метою резервування є:

- ✓ утворення фондів на покриття непередбачених втрат;
- ✓ регулювання кількості грошей в обігу;
- ✓ забезпечення платоспроможності й кредитоспроможності банків;
- ✓ підтримка ліквідності банків.

Функціонування системи обов'язкового резервування як інструмента регулювання ліквідності є однією з найсуперечливіших проблем у діяльності центральних банків. Механізм резервування знижує загальний ризик банківської системи, однак значна частина кредитних ресурсів вилучається з банківського сектору, а відповідно й виробничого. Резервування залучених коштів збільшує їх вартість, а це змушує банки встановлювати вищі вимоги щодо дохідності активних операцій.

Головна мета керівництва банку при управлінні обов'язковими резервними вимогами — підтримка передбачених законом резерви на мінімальному рівні, не допускаючи надлишків і дефіциту. Оскільки надлишкові резерви не приносять процентних доходів і знижують можливості отримання прибутку, а дефіцит резервів зумовить застосування штрафних санкцій до банку.

Визначивши обсяг необхідних резервів, менеджер банку порівнює його з обсягом наявних готівкових коштів у касі та на кореспондентському рахунку в центральному банку. Якщо сума наявних сукупних коштів вища за необхідну, згідно з резервними вимогами, то банк має надлишкові резерви. Як правило, банк продає залишки резервних коштів на міжбанківському ринку іншим фінансовим установам, що їх потребують, або банк купує цінні папери та надає клієнтам нові кредити.

Якщо банк має справу з дефіцитом резервів, його потрібно негайно ліквідувати, за допомогою запозичень в центральному банку або на міжбанківському ринку. Якщо прогнозується значний за розмірами дефіцит або збереження його протягом

тривалого часу, керівництво банку може реструктурувати баланс, продавши ліквідні цінні папери або зменшивши обсяги кредитування.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть головні причини виникнення попиту на ліквідні кошти в банку.
2. Визначте основну мету управління банківською ліквідністю.
3. Наведіть поняття ліквідності балансу банку.
4. Проаналізуйте суть дилеми для банків «ліквідність — прибутковість».
5. Охарактеризуйте загальноекономічні чинники, які впливають на обсяги, структуру та стабільність ресурсної бази банку.
6. Проаналізуйте суть видів стратегій управління ліквідністю банків.
7. Опишіть переваги та недоліки основних стратегій управління ліквідністю банків.
8. Наведіть головні чинники впливу на ліквідність банку.
9. Назвіть методи оцінювання потреби банків у ліквідних коштах.
10. Охарактеризуйте показники, які використовуються при методі коефіцієнтів для оцінки потреби банку в ліквідних коштах.
11. Назвіть нормативи ліквідності, які встановив НБУ для комерційних банків.
12. Яким чином банки визначають розрив ліквідності?
13. Як і з якою метою визначається грошова позиція банку?
14. Визначте суть поняття «обов'язкові джерела банків».
15. Назвіть головні чинники, які впливають на вибір джерел поповнення обов'язкових резервів банку.

ТЕМА 7. ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ ТА ЗВІТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

7.1. Сутність та форми фінансової звітності банку

7.2. Сутність фінансового аналізу діяльності комерційних банків

7.3. Аналіз фінансового стану банків

7.4. Аналіз ефективності діяльності комерційних банків

7.5. Аналіз фінансових результатів діяльності банків

7.1. Сутність та форми фінансової звітності банку

Завершальним етапом облікового циклу фінансового обліку є процес складання та подання фінансової звітності. Складається як для потреб управління, так і для зовнішніх користувачів. Як уже зазначалося, основною метою складання фінансової звітності є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів банку для прийняття економічних рішень.

Перш за все фінансова звітність повинна правдиво відображати фінансову інформацію про банк. Необхідною умовою правдивого відображення діяльності банку є представлення інформації у певному форматі та за показниками, що забезпечують якісні характеристики фінансової звітності.

Основними вимогами до форм фінансової звітності банку є:

- дотримання національних та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;
- складання за даними бухгалтерського обліку;
- оптимальність за кількістю та складом показників, що відображаються у фінансовій звітності;
- розкриття кількісних та якісних характеристик господарського факту, явища чи процесу, які відображаються у фінансовій звітності;
- зручність формату форм фінансової звітності для заповнення, розробки та створення програм електронної обробки інформації.

Якісні характеристики визначають ступінь корисності інформації, що міститься у фінансовій звітності. Виділяють такі

якісні характеристики фінансової інформації: зрозумілість, доречність, достовірність і порівнянність.

1. Зрозумілість – це якість інформації. Інформація, що міститься у формах звітності, має бути зрозумілою для користувачів. Однак це не означає, що користувачі зможуть правильно зрозуміти зміст фінансової звітності без необхідних базових знань у банківській справі, економіці та бухгалтерському обліку. Тому інформацію про складні концепції, корисну для прийняття рішень, не слід виключати зі звітності через труднощі її розуміння окремими користувачами. Тому інформація, представлена у фінансовій звітності, повинна бути розрахована на її розуміння та однозначне тлумачення користувачами.

2. Релевантність означає здатність інформації впливати на рішення, що приймаються. Для користувачів інформація є актуальною, якщо вона дає змогу оцінити минулі та поточні події та спрогнозувати майбутні події та на основі отриманих висновків прийняти обґрунтоване економічне рішення щодо діяльності банку. Актуальність інформації визначається її суттєвістю, своєчасністю та можливістю використання для прогнозування.

Повідомлена інформація вважається суттєвою, якщо її замовчування або неправильне подання може вплинути на реальну оцінку діяльності банку та його фінансового стану.

3. Достовірність інформації означає відсутність у ній помилок і помилок, які можуть вплинути на рішення користувачів звітності. Вимоги достовірності включають:

- цілісність подачі інформації. Кожна стаття звіту повинна піддаватися певній оцінці з достатньою точністю;

- зміст інформації. Відображення максимального обсягу інформації у формі;

- нейтралітет. Звітна інформація не повинна бути вибірковою для заздалегідь визначеного результату;

- відповідність. Щоб уникнути значного заниження чи завищення окремих елементів звітності необхідна повна точність у відображенні всіх показників діяльності банку.

4. Порівнянність інформації означає надання користувачам можливості порівнювати: фінансову звітність банку за різні

періоди, фінансову звітність різних банків.

Користувачами звітності комерційних банків України є: інвестори, кредитори, клієнти, контрагенти, органи влади (у тому числі податкова адміністрація), громадськість, керівництво та працівники банку, Національний банк України, міжнародні фінансово-кредитні установи. Вони використовують звітність для того, щоб задовольнити свої різноманітні потреби в інформації.

Основна фінансова звітність - це звітність, що використовується більшістю користувачів для отримання інформації про фінансовий стан і діяльність банку, яка необхідна при прийнятті економічних рішень.

Повна фінансова звітність банку включає:

- балансовий звіт;
- звіт про фінансові результати;
- звіт про власний капітал;
- звіт про рух грошових коштів;
- примітки до фінансових звітів.

Балансовий звіт - це базовий документ фінансової звітності. Згадаємо вже відоме вам визначення балансу: баланс - це звіт про фінансовий стан банку, який відображає його активи, зобов'язання та власний капітал у грошовому виразі на певну дату.

Як уже зазначалося, метою складання балансу є надання користувачам інформації про фінансовий стан банку. Баланс надає можливість визначити склад, структуру та ліквідність активів банку, наявність власного і залученого капіталу. На підставі даних Балансу можна обчислити сукупність економічних показників та фінансових коефіцієнтів, які використовують для оцінювання фінансової стійкості банку, а також управління банківськими ризиками.

Як наголошувалося, на відмінну від підприємств банки складають баланс щоденно. Це означає, що в системі бухгалтерського обліку в банку кожен день здійснюється реєстрація та опрацювання економічної інформації про всі господарські операції, які мали місце протягом дня. Збір та опрацювання економічної інформації про господарські операції в системі бухгалтерського обліку називають обліковим циклом.

Отже, обліковий цикл у банку відтворюється кожного робочого дня і завершується складанням балансу.

У банках опрацювання облікової інформації здійснюється майже повністю в автоматизованому режимі з використанням комп'ютерних технологій (автоматизована банківська система). Базовою підсистемою автоматизованої банківської системи є підсистема «Операційний день банку» (ОДБ), упровадження якої для всіх установ банків є обов'язковим.

Графа «Активи» перелічує майно, що належить банку із зазначенням їх вартості. Графа «Пасиви» складається з двох елементів та відображає суму боргів банку перед зовнішніми партнерами, яких можна поділити на дві категорії: кредитори та власники. Елемент «зобов'язання» розкриває борги банку перед його кредиторами. Проте, оскільки банк з правового погляду є юридичною особою, це означає що його майно відокремлене від власників. У зв'язку з цим елемент «власний капітал» вживається для позначення суми коштів, які належать власникам банку. Цю суму також умовно можна розглядати як борг банку перед його власниками. Термін «право на активи» означає, що на погашення заборгованості спрямовують активи. Згідно з чинним законодавством першочергово підлягає погашенню заборгованість перед кредиторами. І тільки у разі ліквідації банку залишки активів, що залишились після погашення боргів перед кредиторами, підлягають розподілу між власниками.

Проте існує і інший підхід щодо розгляду балансу: це розуміння зобов'язань як джерел походження коштів, а активів — як використання коштів. Тобто графа «Активи» відображає перелік предметів майна, гроші на які були витрачені банком, а графа «Зобов'язання» просто перелічує різноманітні джерела (фонди) цієї ж суми грошей. Тобто обидві сторони балансу показують лише два різні аспекти однієї і тієї самої суми грошей, тобто звідки гроші надійшли та на що їх було витрачено. Звичайно, підсумкові показники в обох колонках повинні збігатися, оскільки банк мусить показати, з яких джерел були одержані гроші на придбання активів (принцип двоїстості).

Активи (А) = Зобов'язання (З) + Капітал власників (К).

У вітчизняній бухгалтерській практиці на відміну від

зарубіжної, ще додатково використовується термін пасиви. Під пасивами розуміють сукупний капітал, залучений банком, який складається з суми боргу партнерам банку (зобов'язання) і капіталу власників. У даному випадку формула має вигляд:

Активи (А) = Пасиви (П), де пасиви дорівнюють:

Пасиви (П) = Зобов'язання (З) + Власний капітал (К).

Звіт про фінансові результати надає інформацію про доходи та витрати, а також фінансовий результат від господарської діяльності банку за певний визначений (звітний) період. Основними елементами звіту є доходи та видатки. Фінансовий результат не є самостійним елементом цього звіту, оскільки обчислюється через співвідношення доходів і видатків. Розглянемо приклад звіту про фінансові результати конкретного банку.

Зупинимося на визначенні термінів доходи та витрати.

Доходи - це збільшення економічних вигід у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, що веде до зростання власного капіталу банку (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків засновників).

Доходи, які виникають від діяльності банку, можна об'єднати в такі групи: 1) процентні доходи, 2) комісійні доходи, 3) доходи від торговельних операцій, 4) інші операційні доходи, далі згідно звіту про фінансові результати.

Витрати — це зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу банку (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу між власниками).

Витрати звичайно пов'язані зі споживанням ресурсів у процесі діяльності банку і їх можна об'єднати в такі групи: 1) процентні витрати, 2) комісійні витрати, 3) витрати від торговельних операцій, 4) інші операційні витрати, 5) адміністративні витрати та витрати на персонал, 6) витрати на безнадійні та сумнівні борги.

Фінансовий результат за звітний період обчислюється через зіставлення доходів і витрат, відображених у звіті про фінансові результати. Звідси облікова формула звіту про фінансові

результати має вигляд:

Фінансовий результат = Доходи – Витрати.

Перевищення доходів над витратами означає, що банк отримав прибуток. Якщо має місце перевищення витрат над доходами, у банку виникає збиток. Наявності інформації про кінцевий результат зовсім недостатньо користувачам, щоб з'ясувати, а чому саме склався такий кінцевий результат від діяльності банку. Вимоги з боку користувачів слугували поштовхом для подальшої деталізації інформації про доходи і витрати у звіті.

Звіт про рух грошових коштів. Важливим завданням фінансових менеджерів банку є оптимізація руху грошових потоків з метою забезпечення ліквідності банку. Вирішення цього завдання вимагає від менеджерів вміння оцінювати спроможність банку акумулювати і заробляти грошові кошти. Гроші можуть надходити в банк, головним чином, із чотирьох джерел:

- 1) внески засновників банку;
- 2) залучені депозити, одержані кредити та інші запозичення;
- 3) отримані доходи;
- 4) надходження від продажу активів, які перебували не в грошовій формі. Проте менеджери повинні не тільки вміти спрогнозувати обсяги грошових надходжень, а й розрахувати час та ймовірність їх отримання, а також визначити потреби банку в них відповідно до напрямів використання. Інформація щодо ліквідності банку є надзвичайно корисною і для зовнішніх користувачів, оскільки дає можливість прогнозувати здатність банку своєчасно розрахуватися з боргами.

Проте баланс, що розкриває інформацію про фінансовий стан банку на конкретну дату, не показує, як саме здійснювані банком операції впливають на грошові потоки, що рухаються через банк, і до яких змін у складі активів, зобов'язань і капіталу, до яких призводять ці потоки. Звіт про фінансові результати, що відображає фінансовий результат, демонструє лише вплив прибутку (збитку) на один елемент фінансового стану - капітал. Інформаційну обмеженість цих форм звітності було подолано шляхом складання звіту про рух грошових коштів.

Звіт про рух грошових потоків надає інформацію про грошові

потоки банку за певний (звітний) період у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Звіт про рух грошових коштів складається банком на підставі даних бухгалтерського балансу та звіту про фінансові результати.

Звіт про власний капітал. Потреба у звіті про власний капітал зумовлена насамперед зростаючою потребою в інформації про повний, або загально визнаний, прибуток. Узагальнений дохід включає чистий прибуток і прибуток (збиток) від переоцінки основних засобів та емісійний дохід. У звіті про фінансові результати, що відображає формування фінансового результату за звітний рік, відображаються зміни у складі власного капіталу, що відбулися лише за рахунок отримання чистого прибутку від діяльності за рік. Проте загально визнаний прибуток відображає всі зміни у власному капіталі, які є результатом господарських операцій, здійснених протягом звітного періоду. Різниця між визнаним прибутком і чистим прибутком виникає із суми доходів (витрат), які згідно з чинними правилами не відображаються у звіті про фінансові результати, а безпосередньо відображаються у звіті про власний капітал. Це доходи (витрати) від переоцінки (амортизації) основних засобів і нематеріальних активів, емісійний дохід від продажу власних акцій за ціною, вищою (нижчою) від їх номінальної вартості, а також додаткові доходи (витрати) від зміни облікова політика.

У звіті про власний капітал дається інформація про розподіл чистого прибутку за напрямками:

- 1) відрахування в загальні резерви;
- 2) відрахування на сплату дивідендів акціонерам.

Отже, розглянуті фінансові звіти з наданими примітками дають змогу користувачам, які опанували притаманні цим звітам взаємозв'язки, зрозуміти причини змін у фінансовому стані банку за певний проміжок часу. Зверніть увагу, що пояснення змін, яке відбулося в елементах бухгалтерського балансу за рік - активах, зобов'язаннях та капіталі, ми знаходимо у звіті про фінансові результати, звіті про рух грошових коштів та звіті про власний капітал.

Примітка - це додаткова інформація для розкриття та

уточнення суми, сутності та класифікації операції, до якої вона належить.

Усі примітки повинні розкривати користувачам фінансової звітності не тільки суми, а й методи їх розрахунку та оцінки.

У примітці повинні наводитись роз'яснення щодо змін в обліку, які були внесені протягом року.

Для забезпечення складання і подання користувачам реальної фінансової звітності банки здійснюють виправлення помилок, вносять та розкривають інші зміни у фінансовій звітності. Коригування фінансової звітності здійснюється стосовно подій, що відбулися після дати балансу. Датою балансу є кінець останнього дня звітного періоду.

Події після дати балансу - це події, які відбуваються між датою балансу і датою затвердження керівництвом фінансової звітності, підготовленої до оприлюднення, та ті, які вплинули або можуть вплинути на фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів банку, а отже, можуть потребувати коригування певних статей або розкриття інформації про ці події у примітках до фінансових звітів.

7.2. Сутність фінансового аналізу діяльності комерційних банків

Кожна наука має свій предмет дослідження, який вона вивчає з відповідною метою властивими їй методами. Визначення предмета має принципове значення для обґрунтування самостійності та відособленості тієї або іншої галузі знань. Усі визначення предмета аналізу банківської діяльності, які найчастіше зустрічаються в літературі, можна згрупувати у такий спосіб: фінансова та інша діяльність комерційного банку; різні процеси і явища, що відбуваються як усередині банку, так і в масштабах економіки в цілому. Зазначимо, що банківський аналіз вивчає не саму фінансову діяльність банку, а її економічні результати. Предметом же аналізу є причини утворення і зміни результатів фінансової діяльності. Пізнання причинно-наслідкових зв'язків у діяльності банку дає змогу розкрити сутність економічних явищ і на цій основі дати об'єктивну оцінку досягнутим результатам, виявити резерви підвищення

ефективності діяльності банку, обґрунтувати плани й управлінські рішення. Отже, особливістю аналізу банківської діяльності є дослідження причинно-наслідкових зв'язків економічних явищ і процесів, які прямо або опосередковано впливають на діяльність банку.

Основні об'єкти аналізу банківської діяльності є такі:

- 1) фінансово-економічна ситуація у країні;
- 2) якість активів (кількісний і якісний аналізи структури кредитно-інвестиційного портфеля банку);
- 3) заходи щодо формування капіталу банку, а також його структура;
- 4) показники прибутковості функціонування банку, що дають змогу судити про ефективність його роботи;
- 5) темпи зростання банку;
- 6) показники ліквідності й платоспроможності банку, які характеризують його фінансову стійкість;
- 7) показники економічних нормативів.

До суб'єктів внутрішнього аналізу належать: інсайтери банку, банківські спеціалісти, менеджери різних рівнів управління, аналітики, внутрішні аудитори та контролери, керівництво банку, консультанти, а до суб'єктів зовнішнього аналізу – аутсайтери банку й органи нагляду.

Зміст і завдання аналізу банківської діяльності впливають насамперед із функцій, які він виконує в системі інших прикладних економічних наук. До цих функцій відносять такі:

1. Наукове обґрунтування поточних і перспективних планів.
2. Контроль за виконанням планів і управлінських рішень під час проведення активно-пасивних операцій.
3. Пошук резервів підвищення ефективності функціонування банку на основі вивчення передового досвіду та досягнень науки і практики як одна з центральних функцій аналізу банківської діяльності.
4. Оцінка результатів діяльності комерційного банку і виконання накреслених планів, а також оцінка досягнутого рівня розвитку і використання наявних можливостей.
5. Розроблення заходів щодо використання виявлених резервів у процесі функціонування банку сприяє підготовці

рекомендацій, що дають змогу змінити (або коригувати) депозитно-кредитну політику банку з метою максимізації прибутку за умови помірного рівня ризику і прийнятних показників ліквідності і платоспроможності.

Отже, аналіз банківської діяльності є системою спеціальних знань, пов'язаних із дослідженням тенденцій усебічного розвитку, науковим обґрунтуванням планів і управлінських рішень, контролем за їх виконанням, оцінкою досягнутих результатів, а також пошуком, вимірюванням і обґрунтуванням резервів підвищення ефективності фінансових показників діяльності банку.

У процесі комплексного аналізу банківської діяльності необхідно використовувати таку методичку, яка найбільшою мірою сприятиме його ефективності. Під методичкою проведення будь-якого аналізу слід розуміти сукупність способів, правил і заходів щодо найбільш доцільного виконання певної роботи. В аналізі банківської діяльності методика являє собою сукупність аналітичних способів і правил вивчення діяльності банку, спрямованих на дослідження різних об'єктів аналізу. Вони допомагають одержати найбільш повну оцінку фінансової стійкості та прибутковості банку, яка враховується його керівництвом у процесі прийняття управлінських рішень щодо вироблення подальшої стратегії розвитку банку.

Для проведення комплексного аналізу банківської діяльності використовуються такі методи:

1. Метод порівняння.
2. Метод приведення показників до порівнянного вигляду.
3. Метод використання абсолютних і відносних показників.
4. Метод групувань.
5. Балансовий метод.
6. Метод табличного відображення аналітичних даних.
7. Графічний метод.

З огляду на періодичність проведення аналіз фінансової стійкості може класифікуватися так: щоденний; щотижневий; місячний; кварталний; річний.

Залежно від спектра досліджуваних питань аналіз банківської діяльності поділяється на два види: 1) повний, 2) тематичний,

За суб'єктами (користувачами) розрізняють аналіз: внутрішній, і зовнішній. За охопленням об'єктів, що досліджуються, розрізняють такі види аналізу: суцільний та вибірковий.

Залежно від мети і характеру аналізу розрізняють такі його види:

Попередній - проводиться до здійснення якоїсь операції для обґрунтування управлінських рішень і планових завдань, прогнозування й оцінки очікуваного виконання плану, попередження небажаних результатів, а також для оцінки стану рахунків з метою виявлення можливості здійснення комерційним банком нових фінансових операцій.

Оперативний - проводиться відразу після певної операції або у випадку зміни ситуації за короткий проміжок часу (добу, декаду тощо); здійснюється у процесі поточної роботи банку для оцінки дотримання нормативів ліквідності, норми обов'язкового резервування й інших показників.

Підсумковий (заключний) - проводиться за певний звітний період часу (місяць, квартал, півріччя, рік). Його цінність полягає в тому, що діяльність банку вивчається комплексно і всебічно за звітними даними відповідного періоду; цей вид аналізу застосовується для визначення ефективності діяльності комерційного банку за звітний період, аналізу його фінансового стану, а також резерви підвищення прибутковості.

Перспективний - застосовується для прогнозування основних фінансових показників (капіталу, валюти балансу, обсягу кредитно-інвестиційного портфеля тощо) і результатів фінансової діяльності. Залежно від об'єкта дослідження аналіз банківської діяльності поділяється на такі види:

Функціональний – дає змогу виявити спеціалізацію комерційного банку, його місце в системі розповсюдження банківських послуг, форми та перспективи взаємодії з іншими контрагентами системи, а також оцінити ефективність і доцільність виконання функцій виконується банком. У результаті такого аналізу виявляються можливості підвищення прибутковості і ліквідності банківських операцій завдяки виключенню неефективних (одночасно з'ясовується ступінь надійності і конкурентоспроможності банку).

Структурний - проводиться за видами банківських операцій і дає змогу визначити склад і питому вагу економічних контрагентів за активними і пасивними операціями, а також структуру доходів, витрат і прибутку банку.

Операційно-вартісний - завдяки цьому аналізу розширюється уявлення про прибутковість банку, вартість і рентабельність (або збитковість) конкретних операцій. Він дає змогу оцінити значення кожного виду операцій у формуванні прибутку банку і розробити основні напрями депозитно-кредитної політики за кожним контрагентом з метою максимізації прибутку.

Макроекономічний аналіз банку як одного з учасників фінансового ринку дає змогу визначити масштабність активно-пасивних операцій і банківського прибутку конкретного банку в загальному обсязі банківської системи країни, а також рівень участі комерційного банку або групи банків у формуванні грошової маси, розподілі банківських послуг, регіональному розподілі кредитних ресурсів.

Для одержання об'єктивних результатів, які сприяють підвищенню ефективності функціонування банку, у комплексному аналізі банківської діяльності доцільно виділити такі етапи його проведення:

1) уточнюються об'єкти, мета і завдання аналізу, складається план аналітичної роботи;

2) розробляється система показників, за допомогою яких досліджується об'єкт аналізу;

3) збирається і підготовлюється до аналізу необхідна інформація (перевіряється її точність, приводиться до порівнянного вигляду та ін.);

4) фактичні результати порівнюються з показниками звітного періоду, фактичними даними минулих років, основними показниками банків-конкурентів тощо;

7.3. Аналіз фінансового стану банків

Розглянемо першу групу коефіцієнтів, що характеризують фінансову стійкість банку. Для цього спочатку визначимо, з нашої точки зору, найважливіші з них, наведемо алгоритм їх розрахунку та розкриємо економічний зміст.

Отже, як видно з таблиці, основними коефіцієнтами, які характеризують фінансову стійкість банку є: коефіцієнт фінансового важеля;

- коефіцієнт надійності;
- коефіцієнт захищеності дохідних активів власним капіталом;
- коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів;
- коефіцієнт мультиплікатора капіталу.

АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ Й ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОКАЗНИКІВ, ЩО
ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ

№	Найменування показника	Алгоритм розрахунку за балансом	Економічний зміст показника визначає
1	Коефіцієнт надійності	$K_n = \left(\frac{K}{Z_k} \right)$	Співвідношення власного капіталу (К) до залучених коштів (Z _к). Рівень залежності банку від залучених коштів
2	Коефіцієнт фінансового важеля	$K_{фв} = \left(\frac{Z_k}{K} \right)$	Співвідношення зобов'язань банку (З) і капіталу (К), розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку
3	Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів — достатність капіталу	$K_{вк} = \left(\frac{K}{A_{заг}} \right)$	Розкриває достатність сформованого власного капіталу (К) в активізації та покритті різних ризиків
4	Коефіцієнт захищеності власного капіталу	$K_{жк} = \left(\frac{A_k}{K} \right)$	Співвідношення капіталізованих активів (A _к) і власного капіталу (К). Показує, яку частину капіталу розміщено в нерухомість (майно)
5	Коефіцієнт захищеності дохідних активів	$K_{зда} = \left(\frac{K - HA_d - Z_b}{A_d} \right)$	Сигналізує про захист дохідних активів (що чутливі до зміни процентних ставок) мобільним власним капіталом де HA _д — недохідні активи; A _д — дохідні активи; Z _б — збитки
6	Коефіцієнт мультиплікатора капіталу	$K_{мк} = \left(\frac{A}{K_k} \right)$	Ступінь покриття активів (А) (акціонерним) капіталом (K _к)

Ділову активність банку в методичній літературі рекомендовано визначати через аналіз взаємозв'язку між оцінкою ресурсного потенціалу (пасивів) банку та його використанням як у цілому в активах, так і в окремих вкладеннях в інвестиції, в кредитного портфеля, в матеріально-технічному забезпеченні.

Необхідні висновки можна отримати трьома способами:

1) порівняння висновків по взаємопов'язаних статтях і розділах активу і пасиву;

2) кількісне співвідношення зміни активів і пасивів у вартісному виразі;

3) розрахунок коефіцієнтів, які характеризують досягнуті рівні активності використання пасивів і активів.

Проаналізувавши рекомендовані методичною літературою системи коефіцієнтів для аналізу господарської діяльності банку, ми вибрали ті, які найбільшою мірою прямо, а не опосередковано виявляють рівень використання пасивів та активів. Ділова активність визначає як рівень залучення зобов'язань, так і рівень їх використання в активах. Насамперед доцільно розглянути групу показників, що характеризують рівень ділової активності щодо залучення зобов'язань та розміщення їх у певних групах активів.

АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ І ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОКАЗНИКІВ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ДІЛОВУ АКТИВНІСТЬ БАНКУ

№	Найменування показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст показника вказує
а) в частині пасивів			
1	Коефіцієнт активності залучення позичених і залучених коштів	$K_{ЗК} = \left(\frac{З_к}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага залучених коштів ($З_к$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
2	Коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів	$K_{ЗМБК} = \left(\frac{МБК}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага одержаних міжбанківських кредитів (МБК) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
3	Коефіцієнт активності залучення строкових депозитів	$K_{ЗСТР} = \left(\frac{Д_{СТР}}{П_{ЗАГ}} \right)$	Питома вага строкових депозитів ($Д_{СТР}$) у загальних пасивах ($П_{ЗАГ}$)
4	Коефіцієнт активності використання залучених коштів у дохідні активи	$K_{КА} = \left(\frac{Д_а}{З_к} \right)$	Співвідношення дохідних активів ($Д_а$) і залучених коштів ($З_к$)
5	Коефіцієнт активності використання залучених коштів у кредитний портфель	$K_{КП} = \left(\frac{КР}{З_к} \right)$	Питома вага кредитного портфеля (КР) у залучених коштах ($З_к$)
6	Коефіцієнт активності використання строкових депозитів у кредитний портфель	$K_{ДСКР} = \left(\frac{КР}{Д_с} \right)$	Співвідношення кредитного портфеля (КР) і депозитів строкових ($Д_с$)
б) в частині активів			
1	Коефіцієнт дохідних активів	$K_{ДА} = \left(\frac{А_а}{А_г} \right)$	Питома вага дохідних активів ($А_а$) у загальних активах ($А_г$)
2	Коефіцієнт кредитної активності інвестицій у кредитний портфель	$K_{КПІ} = \left(\frac{КР}{А_г} \right)$	Питома вага кредитного портфеля (КР) у загальних активах ($А_г$)
3	Коефіцієнт загальної інвестиційної активності в цінні папери і пайову участь	$K_{ІА} = \left(\frac{ІПІП}{А_г} \right)$	Питома вага портфеля цінних паперів і паїв (ІПІП) у загальних активах ($А_г$)
4	Коефіцієнт інвестицій у дохідних активах	$K_{ІІА} = \left(\frac{ІПІП}{А_а} \right)$	Питома вага інвестицій (ІПІП) у дохідних активах ($А_а$)
5	Коефіцієнт проблемних кредитів	$K_{ПКР} = \left(\frac{КР_{пр}}{КР} \right)$	Питома вага проблемних (прострочених і безнадійних) кредитів ($КР_{пр}$) у кредитному портфелі в цілому (КР)

У частині пасивів це:

- коефіцієнт активності залучення позичених і залучених коштів;
- коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів;
- коефіцієнт активності використання залучених коштів у дохідні активи;
- коефіцієнт активності залучення строкових коштів;
- коефіцієнт активності використання залучених коштів у кредитний портфель.

У частині активів це такі коефіцієнти:

- коефіцієнт рівня дохідних активів;
- коефіцієнт загальної інвестиційної активності в цінні папери, асоційовані і дочірні підприємства (через пайову участь);

- коефіцієнт (частка) інвестицій у цінні папери і пайову участь у дохідні активи;
- коефіцієнт кредитної активності;
- коефіцієнт проблемних кредитів.

Ділова активність активів характеризується рівнем інвестування ресурсів банку в дохідні активи, кредитний портфель, цінні папери та розкриває як досягнутий рівень, так і можливості банку в даному періоді.

Різке збільшення дохідних активів у цілому з їх диверсифікацією в кредитно-інвестиційні портфелі за більшістю показників свідчить про активізацію ділової активності комерційного банку та розширення його власного місця на фінансовому ринку.

Ліквідність комерційного банку - це здатність банку виконувати свої зобов'язання перед клієнтами та різними контрагентами в аналізовані періоди. Ліквідність балансу як ступінь покриття зобов'язань активами та ліквідність самих активів забезпечується насамперед дотриманням обов'язкових економічних нормативів Національного банку України. Алгоритм розрахунку та економічний зміст показників ліквідності наведено в таблиці, що дає змогу достатньо повно розкрити ліквідність балансу банку.

Ці показники призначені для оцінки ліквідності банку з точки зору його здатності конвертувати активи в готівку для погашення зараз (на дату балансу) і в найближчому майбутньому зобов'язань перед клієнтами за їх поточними, депозитними, ощадними рахунками, а також щодо кредиторів, інвесторів, акціонерів.

**АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ Й ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОКАЗНИКІВ, ЩО
ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ЛІКВІДНІСТЬ БАЛАНСУ БАНКУ**

Найменування показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст показника визначає
1. Коефіцієнт миттєвої ліквідності	$K_{\text{мт}} = \left(\frac{K_{\text{сп}} + K_{\text{д}}}{D} \right)$	Показує можливість банку погашати «живими» грошми з коррахунків і каси зобов'язання за всіма депозитами (D)
2. Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку	$K_{\text{за}} = \left(\frac{A_{\text{вл}}}{Z_{\text{заг}}} \right)$	Характеризує максимальну можливість банку в погашенні зобов'язань (Z _{заг}) всіма активами (A _{вл})
3. Коефіцієнт відношення високоліквідних до робочих активів	$K_{\text{спр}} = \left(\frac{A_{\text{влД}}}{A_{\text{р}}} \right)$	Характеризує питому вагу високоліквідних активів (A _{влД}) у робочих активах (A _р)
4. Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань	$K_{\text{рл}} = \left(\frac{A_{\text{д}}}{Z_{\text{заг}}} \right)$	Характеризує забезпечення дохідними активами банку (A _д) його загальних зобов'язань (Z _{заг}) і сповіщає про часткове погашення зобов'язань банку поверненнями дохідних активів
5. Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів (для визначення незбалансованої ліквідності)	$K_{\text{скл}} = \left(\frac{KP}{D} \right)$	Розкриває, наскільки видані кредити (KP) забезпечені всіма залученими депозитами (D) (чи є незбалансована ліквідність)
6. Коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань	$K_{\text{ген}} = \left(\frac{A_{\text{влД}} + A_{\text{м}}}{Z_{\text{заг}}} \right)$	Розкриває здатність банку погашати зобов'язання (Z _{заг}) високоліквідними активами (A _{влД}) та через продаж майна (A _м)

7.4. Аналіз ефективності діяльності комерційних банків

Ефективним показником діяльності банку є розмір прибутку. Рівень окупності прибутку статутного та загального капіталу, активів (включаючи доходи), а також витрат банку характеризує їх прибутковість. Оскільки в сучасних умовах витрати часто зростають незалежно від рівня господарсько-фінансової діяльності банку, а під впливом погіршення загальноекономічної ситуації в державі, прибуток, часто низький за масою, не може характеризувати рівень окупності.

Тому рівень ефективності управління банком необхідно визначати разом із рентабельністю прибутку та доходу.

**АЛГОРИТМ РОЗРАХУНКУ Й ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОКАЗНИКІВ, ЩО
ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ БАНКОМ**

Найменування показника	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст показника визначає
I. Рентабельність за доходом		
1. Загальний рівень рентабельності	$K_1 = \frac{П_0}{Д_0}$	Розмір балансового прибутку ($П_0$) на 1 грн доходу ($Д_0$)
2. Окупність витрат доходами	$K_2 = \frac{Д_1}{В_1}$	Розмір доходу ($Д_1$) на 1 грн витрат ($В_1$)
3. Чиста процентна маржа	$K_3 = \frac{\text{Процентні доходи}}{\text{Середнягазальні витрати}} \cdot 100$	Розкриває рівень дохідності активів від процентної різниці
4. Чистий спред	$K_4 = \left(\frac{\text{Проценти отримані}}{\text{Позиви надані}} \cdot 100 \right) - \left(\frac{\text{Проценти сплачені}}{\text{Підпроценти депозити}} \cdot 100 \right)$	Розкриває рівень дохідності активів від процентних операцій
5. Інший операційний дохід	$K_5 = \frac{Д_1}{A_1}$	Свідчить про рівень дохідності активів (A_1) від інших нетрадиційних послуг і доходів інших ($Д_1$)
6. «Мертва точка» прибутковості банку	$K_6 = \frac{В_1 - Д_1}{A_1 - A_n}$	Показує мінімальну дохідну маржу для покриття всіх витрат, після чого банк починає заробляти прибуток
7. Продуктивність праці, грн	$K_7 = \frac{Д_1}{СП}$	Рівень доходу ($Д_1$) на одного середньорічного працівника (СП)
II. Рентабельність по чистому прибутку		
8. Рентабельність активів, %	$K_8 = \frac{ЧП}{A_{\text{мар}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічних активів у цілому ($A_{\text{мар}}$)
9. Рентабельність дохідних активів	$K_9 = \frac{ЧП}{A_n}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічних активів у цілому (A_n)
10. Рентабельність загального капіталу	$K_{10} = \frac{ЧП}{K_{\text{мар}}}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічного загального капіталу ($K_{\text{мар}}$)
11. Рентабельність статутного фонду (акціонерного капіталу)	$K_{11} = \frac{ЧП}{K_n}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) середньорічного акціонерного капіталу (K_n)
12. Рентабельність діяльності за витратами	$K_{12} = \frac{ЧП}{В_1}$	Рівень окупності чистим прибутком (ЧП) усіх витрат банку ($В_1$)
13. Продуктивність праці середньорічного працівника	$K_{13} = \frac{ЧП}{СП}$	Рівень чистого прибутку (ЧП) на одного середньорічного працівника (СП)

7.5. Аналіз фінансових результатів діяльності банків

Метою аналізу прибутку є виявлення основного центру прибутковості банку та факторів, що впливають на збільшення суми прибутку та підвищення рентабельності банку на основі

ефективного управління доходами та витратами. Відповідно до поставленої мети визначено наступні завдання аналізу прибутку та рентабельності:

- аналіз динаміки прибутку за складом і структурою;
- оцінка виконання плану прибутку;
- факторний аналіз прибутку;
- аналіз формування та розподілу прибутку;
- визначення тенденцій динаміки прибутку за тривалий період;
- аналіз показників ефективності діяльності комерційного банку;

Визначення загальної суми прибутку до оподаткування здійснюється за даними звіту про фінансові результати. Для розрахунку абсолютного розміру прибутку використовується інформація про доходи та витрати банку, що дає змогу визначити прибуток у цілому та за його складовими:

$$\Pi = (D1 - B1) + (D2 - B2) + D3 + [(D4 + D5 + D6 + D7) - (B3 + B4 + B5 + B6 + B7)],$$

де Π — прибуток банку до оподаткування;

$D1$ — процентний дохід;

$D2$ — комісійний дохід;

$D3$ — чистий торговельний дохід;

$D4$ — інші банківські операційні доходи;

$D5$ — інші небанківські операційні доходи;

$D6$ — повернення списаних активів;

$D7$ — непередбачені доходи;

$B1$ — процентні витрати;

$B2$ — комісійні витрати;

$B3$ — інші банківські операційні витрати;

$B4$ — загально-адміністративні витрати;

$B5$ — витрати на персонал;

$B6$ — відрахування в резерви та списання сумнівних активів;

$B7$ — непередбачені витрати.

Виходячи з наведеного рівняння, яке характеризує утворення прибутку банку, можна визначити прибуток за його складовими:

$$\Pi_1 = D1 - B1,$$

де Π_1 — чистий процентний дохід;

$$П2 = Д2 - В2,$$

де П2 — чистий комісійний дохід;

$$П3 = Д3 - В3,$$

де П3 — чистий торговельний дохід;

$$П4 = (Д4 + Д5 + Д6) - (В3 + В4 + В5 + В6),$$

де П4 — інший прибуток.

Загальний аналіз прибутку банку до оподаткування потребує побудови аналітичної таблиці, яка відображає динаміку його абсолютного обсягу, складу та структури. Така таблиця будується безпосередньо з даних звітів за попередній та звітний роки, або, якщо аналізуються доходи та витрати банку, інформація може надходити з відповідних аналітичних таблиць. Другий підхід до формування аналітичної таблиці дає можливість використовувати дані угруповань доходів і витрат за їх видами і значно знижує трудомісткість розрахунків.

Загальний аналіз прибутку банку потребує використання методик вертикального та горизонтального аналізу.

Показники діяльності розраховуються за підсумками діяльності банку за рік. При розрахунку за квартал або півріччя показники необхідно привести до річного рівня.

Основні показники, які характеризують прибутковість банку, є такі:

- рентабельність витрат;
- норма прибутку на капітал (рентабельність капіталу);
- рентабельність (прибутковість) активів;
- чиста процентна маржа;
- чистий спред;
- рівень іншого операційного доходу.

Ці показники та розглянуті вище коефіцієнти загальної рентабельності активів і рентабельності процентних активів дають змогу повною мірою охарактеризувати діяльність банку з точки зору її ефективності.

Норма прибутку на капітал (R_k) характеризує ефективність використання капіталу і розраховується як відношення чистого прибутку (ЧП) до балансового капіталу (К). Цей коефіцієнт показує, скільки чистого прибутку припадає на 1 грн капіталу банку та характеризує економічну рентабельність капіталу. У

світовій практиці основним показником діяльності банку є норма рентабельності капіталу (ROE). Норма прибутку на капітал розраховується за формулою:

$$R_k = \frac{\text{ЧП}}{K} \cdot 100\%.$$

Банк працює ефективно, якщо значення показника не менше 15%.

Рентабельність активів (R_a) визначається відношенням чистого прибутку до загальних активів банку, тобто до керованих ресурсів. Цей показник відображає внутрішню політику банку, професіоналізм його менеджерів, які підтримують оптимальну структуру активів і пасивів з точки зору доходів і витрат. Тому в світовій практиці багато фахівців вважають цей показник (ROA) найкращим показником для оцінки ефективності діяльності керівників банку.

$$R_a = \frac{\text{ЧП}}{A} \cdot 100\%$$

Банк ефективно використовує наявні ресурси при значенні показника не менше 1%.

Рентабельність витрат (R_c) визначається як відношення прибутку до витрат. Цей показник характеризує рівень рентабельності витрат банку та оцінює величину прибутку на одиницю витрат.

$$R_c = \frac{\text{ЧП}}{B} \cdot 100\%$$

Чистий спред (ЧС) характеризує рівень узгодженості процентної політики банку за кредитно-депозитними операціями. Аналіз чистого спреду пов'язаний з процентною політикою банку, яка відображається в динаміці процентних ставок за активними та пасивними операціями. Чистий спред – це різниця між отриманими та сплаченими середніми процентними ставками. З його допомогою визначається необхідна мінімальна різниця між ставками за активними та пасивними операціями, яка дозволить банку покрити витрати, але не принесе прибутку (мінімальне значення показника 0). Оптимальне значення показника – не менше 1,25%.

$$\text{ЧС} = \frac{\text{ПД}}{\text{КП}} \cdot 100 - \frac{\text{ПВ}}{\text{ПЗ}} \cdot 100$$

де ПД — процентні доходи за кредитними операціями;
КП — кредитний портфель;
ПВ — процентні витрати за депозитами;
ПЗ — підпроцентні зобов'язання.

Чиста процентна маржа (ЧПМ) дозволяє оцінити здатність банку генерувати чистий процентний дохід, використовуючи загальні активи. Певною мірою можна вважати, що цей показник характеризує ефективність структури активів банку. Чиста процентна маржа розраховується як відношення чистого процентного доходу (ЧПД) до загальних активів банку (А):

$$\text{ЧПМ} = \frac{\text{ПД} - \text{ПВ}}{\text{А}} \cdot 100$$

де ПД — процентний дохід;
ПВ — процентні витрати.

Аналізуючи чисту відсоткову маржу, слід враховувати її призначення: маржа служить для покриття витрат і ризиків банку, в тому числі інфляційних, отримання прибутку та договірних угод. Оптимальне значення показника – 4,5%. Зниження процентної маржі сигналізує про загрозу банкрутства.

Рівень інших операційних доходів (ІОД) відносно загальних активів (А) характеризує ступінь залежності фінансового стану банку від «нетрадиційних» доходів. Підвищення цього показника може свідчити про здорову диверсифікацію платних послуг або хибне тяжіння до спекулятивних прибутків для покриття дефіциту основного процентного доходу банку.

$$P_{\text{ІОД}} = \frac{\text{ІОД}}{\text{А}} \cdot 100$$

Крім розглянутих показників, для характеристики ефективності діяльності банку можна залучити коефіцієнти, що визначають ефективність діяльності працівників банку. До таких факторів належать продуктивність праці та рентабельність витрат на персонал.

Продуктивність праці (ПП) показує, скільки чистого прибутку (ЧП) було отримано в досліджуваному періоді на одного працівника (П):

$$\text{ПП} = \frac{\text{ЧП}}{\text{П}}$$

Рентабельність витрат на персонал ($R_{в.п}$) вимірює окупність витрат на утримання працівників, демонструє чистий ефект рішень на мотивацію працівників, незалежно від того, спрямовані ці рішення на низьку кваліфікацію та низьку заробітну плату чи на високі витрати на висококваліфіковані працівники. Визначається відношенням чистого прибутку (ЧП) до витрат на персонал (ВП):

$$R_{в.п} = \frac{\text{ЧП}}{\text{ВП}}$$

Питання для самоконтролю:

1. Від яких факторів залежить прибутковість і фінансові результати банку?
2. Чим стратегічний аналіз фінансових результатів відрізняється від звичайного економічного аналізу?
3. Які показники характеризують ефективність поточної діяльності банку?
4. Які показники прибутку банку існують?
5. За якою формулою визначається необхідний рівень ресурсів, що забезпечує беззбиткову роботу банку?
6. Як розрахувати необхідний рівень умовно-постійних витрат, що забезпечує беззбиткову роботу банку?
7. Що таке «дохідність банку» і якими показниками вона характеризується?
8. Які показники рентабельності можна розрахувати за даними управлінського обліку?
9. Які існують принципи добору центрів відповідальності банку?
10. Які банки України мають найбільші і найменші показники прибутковості?

ТЕМА 8. СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНАЛІЗУ БАНКІВ

- 8.1. Стратегії та моделі управління активами і пасивами банку
- 8.2. Показник GAP як індикатор чутливості балансу
- 8.3. Аналіз дюрації та імунізація балансу банку

8.1. Стратегії та моделі управління активами і пасивами банку

Зміст управління активами і пасивами полягає в тому, що воно об'єднує окремі методи управління (активами, пасивами), які використовувались протягом десятиріч, в єдиний скоординований процес. Це збалансований підхід щодо управління активами і пасивами, в межах якого виокремлюють такі головні завдання:

- для досягнення банком довгострокових і короткострокових цілей його керівництво має максимально контролювати обсяг, структуру, прибуток і витрати як активів, так і пасивів;

- контроль керівництва банку над активами має бути скоординований із контролем над пасивами таким чином, щоб управління активами і пасивами характеризувалося внутрішньою єдністю;

ефективна координація дасть змогу максимізувати різницю (спред) між доходами банку і

витратами;

- доходи і витрати стосуються обох сторін банківського балансу, а отже, зменшення витрат банку завдяки управлінню пасивами дає можливість досягти цільового рівня прибутковості тією самою мірою, що й завдяки надходженням від активних операцій.

Отже, основне завдання управління активами і пасивами - це скоординоване управління банківським балансом на засадах урахування альтернативних сценаріїв зміни ставки процента та стану ліквідності банку.

Комплексне управління активами та пасивами банку передбачає реалізацію таких основних цілей:

- збільшення доходу від акцій, тобто зростання вартості банку для його акціонерів;

- покращення майбутнього для фінансових потоків і, як наслідок, отримання більш високого рейтингу;

- підтримання достатнього рівня прибутковості;

- дотримання вимог щодо

розміру власного капіталу не завдає шкоди банку;

– підтримання ліквідності банку на необхідному рівні;

– управління ризиками, включаючи контроль розривів.

Для вирішення зазначених цілей комплексне управління активами і пасивами банку передбачає використання інструментів і методів управління як на рівні стратегій управління, контролю за загальнобанківськими операціями, так і на рівні управління різними центрами прибутку. і навіть відносини з клієнтами.

В практичній діяльності процеси залучення та розміщення ресурсів регламентуються вітчизняним законодавством. Щодо цього необхідно вказати на певні обмеження, що встановлюють ся Постановою Правління Національного банку України, якою затверджується «Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні №368 від 28.08.2001 р. (із змінами та доповненнями)». Із метою забезпечення

ефективного банківського нагляду та регулювання інструкцією визначаються обов'язкові економічні нормативи.

Доречно відокремити два підходи щодо управління активами і пасивами банку: вузький та широкий.

У вузькому розумінні управління активами та пасивами банку спрямоване на максимізацію чистої процентної маржі при обмеженому рівні ризиків за допомогою оптимізації портфелів активних і пасивних операцій. Цей підхід змушує банки здійснювати моніторинг ліквідності та ризикованості.

Як і будь-яке управління, управління активами та пасивами банку здійснюється на різних рівнях: стратегічний, тактичний, оперативний. Варто зауважити, що рівні визначаються залежно від цілей.

У широкому розумінні управління активами та пасивами банку спрямоване на забезпечення зростання вартості його капіталу на

засадах чистої процентної маржі (як результату оптимізації структури портфелів активів і пасивів банку), управління непроцентними доходами, організації бізнес-процесів, мотивації та ін.

Відповідно стратегічною метою є забезпечення необхідного рівня зростання вартості власного капіталу в умовах волатильності мікро- та макросередовища. Якщо розглядати довгострокову перспективу, то управління активами і пасивами банку - це складова процесу річного планування. Разом із цим, питання управління активами і пасивами банку відіграють значну роль при стратегічному довгостроковому плануванні.

Основною метою тактичного рівня управління є оптимізація фінансових потоків, що спрямовано на забезпечення зростання чистої процентної маржі та раціональності використання фінансових ресурсів банку при дотриманні допустимих рівнів ринкових ризиків.

Управління активами і пасивами банку насамперед орієнтується на короткострокову перспективу та пов'язане із щоденною діяльністю з управління балансом. Воно спрямоване на максимізацію дохідності й обмеження ризиковості банківської діяльності.

Таким чином, основними фінансовими цілями управління активами і пасивами банку є такі:

- максимізація дохідності;
- мінімізація ризиків.

Метою оперативного рівня управління є дотримання обов'язкових та внутрішніх економічних нормативів щодо збалансування ліквідності й валютного ризику. Кожен рівень системи управління активами та пасивами банку характеризується об'єктами, інструментами та суб'єктами.

Об'єктом стратегічного рівня системи управління активами та пасивами є вартість капіталу та ринкові позиція. До інструментів, що забезпечують дієвість прийнятих управлінських рішень на цьому

рівні, зараховано кореляційно-регресійний (дає змогу оцінити динаміку факторів, які впливають на результати управління пасивами та активами банку); кластерний аналіз (можна вирішити завдання оцінювання стратегій управління активами та пасивами банків); прогнозування конфігурації кривої дохідності (дає можливість покращити процеси оцінювання впливу факторів макросередовища на ринковий ризик при управлінні активами та пасивами.

Суб'єктами управління на цьому рівні є такі: спостережна рада, правління банку, ревізійна комісія, комітет з правління активами та пасивами (КУАП), казначейство, кредитний і тарифний комітети, департамент ризик-менеджменту.

Так, спостережна рада затверджує стратегію управління активами та пасивами банку. Правління банку займається реалізацією затвердженої стратегії управління активами та

пасивами банку. Ревізійна комісія контролює дотримання банком нормативних актів, виконання рішень правління та доопрацювання недоліків й зауважень, виявлених проведеними перевітками.

До функцій Комітету з управління активами та пасивами (КУАП) належать такі: обґрунтування фінансових стратегій, визначення допустимого рівня ризиків, оцінювання обсягів достатності капіталу, вибір інструментарію хеджування ризиків, оцінювання структурних змін у доходах і витратах, визначення оптимальної структури й якості активів та пасивів банку. Казначейство займається забезпеченням ресурсами, визначенням потреб у ліквідних коштах, прогнозуванням й аналізом коливань процентних ставок, наданням клієнтам спектра послуг й операцій на грошових та капітальних ринках; управлінням структурою портфелів активів і пасивів шляхом використання різних за видами та термінами інструментів відповідно до

директив, прийнятих Комітетом з управління активами та пасивами й правлінням банку.

Кредитний і тарифний комітети відповідальні за процеси прийняття управлінських рішень щодо залучення та розміщення коштів і встановлення відповідних тарифів за використання таких послуг. Департамент ризик-менеджменту здійснює оптимізацію потенційних можливостей, розміру капіталу, ризиків і темпів зростання банку; реалізацію системного підходу до оцінювання й управління ризиками; підтримку поточної діяльності Комітету з управління активами та пасивами; забезпечує створення раціональної структури контролю.

Основним об'єктом управління на тактичному рівні є фінансові потоки та дотримання обов'язкових економічних нормативів банку, що здійснюється за допомогою таких інструментів, як декомпозиційний аналіз та оцінка внеску банківських продуктів у фінансовий

результат банківської діяльності.

Суб'єктами управління є такі: департамент внутрішнього контролю (здійснює проведення аудиторських перевірок банку, надання контрольних даних менеджерам для прийняття рішень, оперативний контроль за операційною діяльністю правління); фінансово-аналітична служба (збір, фіксація й інтерпретація первинної інформації, що надходить із зовнішнього середовища і локальних баз даних (структурних підрозділів банку); узагальнення та систематизація інформації; формування звітності); департамент фінансового планування й моніторингу (розробка стратегічного плану формування фінансових потоків банку, контроль, регулювання і моніторинг вхідних та вихідних потоків)

На оперативному рівні об'єктом системи управління пасивами та активами банків є фінансові потоки, чиста процентна маржа, відкриті позиції для прийняття ринкових

ризиків. Основними дієвими інструментами управління на цьому рівні є аналіз та моніторинг відкритих позицій з необхідністю дотримання платіжного календаря. Основними суб'єктами управління є такі: керівники структурних підрозділів, відповідальні менеджери фронт-, мідл- та бек-офісів банківського бізнесу (виконання функцій й обов'язків яких забезпечує рівноважне управління активними та пасивними операціями).

Інтегрований підхід до управління активами і пасивами банку стосується практично всіх сфер фінансового управління банком:

Комплексний підхід до управління активами та пасивами банку поширюється практично на всі сфери фінансового менеджменту банку:

- стратегічне планування, оперативне управління, в т.ч
- аналіз і контроль, управління прибутком і ризиком, формування
- фінансові інструменти.

Відправною точкою управління активами і пасивами банку є аналіз того, як банк формує свою ресурсну базу, тобто аналіз його залучених і власних коштів. Потім аналізується те, як банк розміщує мобілізовані фінансові ресурси. Інакше кажучи, вивчаються джерела та напрями коштів і пов'язані з цим ризики. Управління активами і пасивами банку безпосередньо стосується управління фінансовими ризиками, такими як ризик ліквідності, ризик зміни процентних ставок, валютний ризик, ризик неплатоспроможності.

У найширшому розумінні поняття управління активами та пасивами охоплює систему категорій, аналітичних показників та інструментів, прийомів і методів аналізу. Принципи та положення концепції управління активами та пасивами є основою для формування тактики та стратегії управління банком. Таким чином, комплексний підхід до управління активами та пасивами поширюється

практично на всі сфери фінансового менеджменту банку: стратегічне та середньострокове планування, оперативне управління, включаючи аналіз і контроль, управління прибутковістю та ризиками, формування фінансових інструментів.

Слід зазначити, що реалізація цієї концепції потребує застосування багатьох складних методів і прийомів та високого рівня кваліфікації банківських фахівців. Відповідно це перешкоджає широкому впровадженню концепції управління активами і пасивами у практику роботи українських банків.

Таким чином, суть концепції інтегрованого управління активами і пасивами полягає в тому, що банки, визначаючи роль сукупного портфеля (балансу) в одержанні високого прибутку за прийнятого рівня ризику, розглядають свої активи, зобов'язання і капітал у нерозривній єдності.

Управління активами і пасивами (УАП) – це скоординований процес управління активами та зобов'язаннями кредитної установи, тобто банківським балансом, ураховуючи процентні ставки і ризик ліквідності. Комплексний підхід до управління активами і пасивами має вирішувати такі завдання:

- забезпечення необхідної ліквідності;
- підтримання визначеного рівня прибутковості операцій;
- зведення до мінімуму банківських ризиків.

Об'єктом управління активами і пасивами банку є фінансові потоки, відображені в динамічному банківському балансі. Фінансові потоки банків – це сукупність фінансових ресурсів (активи та пасиви балансу), їхній рух та переміщення в процесі операційної діяльності (залучення, ефективне розміщення коштів в активні операції, доходи та видатки) з метою досягнення максимізації пропорцій, які регламентовані визначеними цілями в процесі управління активами та пасивами.

Залежно від рівня деталізації управлінських процедур і завдань, які виникають у процесі управління фінансовими потоками банку, можна конкретизувати об'єкти управління. Зокрема, на окремих етапах процесу управління об'єктами можуть бути капітал банку, зобов'язання, кредитні портфелі, цінні папери чи реальні інвестиції. Рівень деталізації об'єкта вибирається залежно від визначеної мети та обсягу доступної інформації. При необхідності також можуть бути використані дані аналітичного обліку, що дає можливість сформувати в межах одного балансу кілька об'єктів управління.

Управління активами і пасивами має бути забезпечене наявністю достовірної інформації, яка містить архівну інформацію про банк і прогнози його розвитку, архівну інформацію про ринок і прогнози його розвитку в цілому, загальне бачення структури управління. Незважаючи на те, що більшість цієї інформації є доступною, неможливість розмістити її у зручному форматі є суттєвою перешкодою в процесі управління активами та пасивами.

Всю цю інформацію необхідно зібрати для складання зручної та необхідної звітності. Рівень впровадження (і витрати) відображає концептуальну реалізацію процедур управління активами та пасивами, яка стає дедалі складнішою через зростання потреб у детальному та комплексному аналізі. Деякі банки починають цей процес за допомогою наявних інструментів, інші використовують складні комп'ютерні програми.

При оцінюванні процесів управління активами та пасивами банків варто враховувати такі аспекти:

- макроекономічну ситуацію й трансформацію кон'юнктури банківського сектору;
- здійснення нераціонального кредитування, що пов'язано з виконанням сезонних потреб, тимчасових потреб за рахунок наявних фінансових ресурсів банків (пасивні операції банків відіграють головну роль);
- активні операції з цінними паперами, що призводять до зміни структури портфеля активів та пасивів банку: з одного боку, відбувається збільшення залишків на рахунках бюджетних

організацій, а з іншого – вплив коштів з поточних і депозитних рахунків суб'єктів економічного господарювання;

- жорстку монетарну політику, спрямовану на зменшення

кредитування бюджету, розширення операцій на відкритому ринку, що за відсутності операцій з кредитування платіжного обороту призводять до скорочення обсягів ресурсів банків;

- високу взаємопов'язаність пасивних та активних операцій банків, що зумовлює необхідність створення певних фондів, котрі можуть послабити цей зв'язок. До таких фондів зараховують власний капітал, залишки грошових коштів на коррахунках, залишки на резервних рахунках. Обсяги цих фондів визначаються характером жорсткості монетарної політики центрального і комерційного банків.

Процес управління активами і пасивами спрямований на залучення максимально допустимого обсягу ресурсів (як власних, так і залучених) і розміщення їх у найбільш прибуткові активи із заданим рівнем ліквідності та обмеженим ризиком. При цьому керівництво банку має максимізувати поточну вартість активів та оптимізувати кінцеві фінансові результати. Для цього важливо врахувати такі фінансові потоки, які впливають на звітну ефективність діяльності банку:

- отримання процентного доходу за всіма видами випущених позик і купонних цінних паперів, а також дивідендів по акціях і дисконту за векселями;

- зміни ринкової вартості портфеля цінних паперів;

- сплата відсотків за всіма видами залучених ресурсів;

- чистий приплив (відтік) нових ресурсів (власних і залучених);

- зміна вартості активів у зв'язку з необхідністю їх незапланованої реалізації для виконання поточних зобов'язань або перерахування коштів в інші види інвестицій.

Банківські установи при скоординованому управлінні фінансовими потоками мають дотримуватися таких принципів.

Принципи управління фінансовими потоками в банку

Урахування вимог банківського регулювання	Банки мають дотримуватись вимог регулюючих органів.
Ліквідність	Банки мають контролювати ризик ліквідності, тобто створювати конгруентне (узгоджене) покриття активу балансу пасивом як за термінами, так і за сумами. У банківській практиці ліквідність оцінюють за допомогою системи відносних показників (нормативи ліквідності).
Мінімізація витрат	Одним з її аспектів є мобілізація відносно дешевих залучених і запозичених ресурсів. Це сприятиме зменшенню валових витрат на проведення банківських операцій і підвищенню прибутковості. Для цього має ефективно працювати маркетингова служба в банку, яка постійно досліджуватиме ринок, здійснюватиме пошук принципово нових операцій для клієнтів. При цьому цей напрям діяльності сприятиме не лише зменшенню витрат, а й диверсифікуватиме банківські продукти, за рахунок чого збільшуватиметься ресурсний потенціал банку.
Задоволення потреб клієнтів	З одного боку, банк намагається мінімізувати витрати, а з іншого – орієнтується на потреби клієнтів, щоб не лише зберегти наявну структуру клієнтури, а й залучити нових клієнтів. Разом з тим, банк має забезпечити одержання мінімальної маржі для покриття всіх витрат і одержання хоча б мінімального прибутку.
Прибутковість	Менеджери банку мають постійно аналізувати фінансові ринки з метою залучення коштів за найдешевшими цінами та їхнім якнайдорожчим розміщенням (рис. 7.3).
Мінімізація ризиків	Менеджери банку мають оцінювати та управляти банківськими ризиками, найважливішими серед яких є процентний ризик, ризик ліквідності тощо.

Можливі дії з точки зору дотримання вимог регулюючих органів полягають у поліпшенні умов урахування мобілізації та розміщення ресурсів у банківських нормативах. Проте це може здійснюватися через власні дії банку обмежено. Принципи організації врахування мобілізації ресурсів у банківських нормативах спрямовані на побудову структури банківського балансу, зорієнтованої на дотримання вимог регулюючих органів. Разом з цим, ступінь їхнього урахування у банківських нормативах не можна розглядати як абсолютний максимум

політики управління активами і пасивами, оскільки необхідно брати до уваги також й інші дії.

Якість інструментів мобілізації банківських ресурсів залежить від витрат на мінімальні резерви. Таким чином, слід дослідити, як мінімізувати витрати на обов'язкові резерви для залучення банківських коштів. Як відомо, процентні ставки за цими резервами встановлює центральний банк, тому банківські установи можуть лише обмежено впливати на обсяг і структуру залучених ресурсів. Це означає, що банк може здійснити, з одного боку, перегрупування всередині послуг з мобілізації ресурсів, а з іншого – замінити одні ресурси іншими. Це виявляється у здійсненні перегрупування вклад-них послуг із високими процентними ставками за обов'язковими резервами у нижчі або збільшення збуту послуг з мобілізації ресурсів, звільнених від обов'язкового резервування.

Проте слід урахувати зацікавленість банку в такому перегрупуванні, оскільки воно не завжди здійснює позитивний вплив на формування ресурсної бази. Так, перегрупування вкладів до запитання у строкові депозити з метою зменшення мінімальних резервів інколи відхиляється взагалі, тому що це призводить до обернено пропорційного підвищення процентних витрат. Отже, така мінімізація обов'язкових резервів не поліпшить ні якості ресурсів згідно з урахуванням у банківських нормативах, ні стабільності обсягу залучених коштів; до того ж це є наслідком подорожчання банківських ресурсів, оскільки відбувається підвищення процентних витрат, що відповідно призводить до зменшення прибутку банку.

Банк, мобілізуючи ресурси за допомогою ліквідності, має постійно аналізувати потребу в коштах. Завдання банку при цьому полягає в створенні узгодженого (конгруентного) покриття активу балансу пасивом як за термінами, так і за сумами. Наступний приклад конкретизує вищесказане.

Банк залучає ресурси з грошового ринку та ринку довгострокових капіталів. Одночасно він надає кредит фірмі «А» терміном на 5 років у сумі 10000 грн. Для цього банк має створити джерело коштів, щоб здійснити вищезазначену угоду. Він має змогу на цей момент одержати необхідні ресурси на

грошовому ринку (купуючи їх на міжбанківському ринку терміном на два дні). Таким чином, банк бере на себе ризик ліквідності, оскільки покриття активу балансу пасивом є неузгодженим. Протягом двох днів він має купити ресурси на ринку капіталів, тобто здійснити конгруентне покриття, щоб мінімізувати ризик ліквідності.

Отже, важливим принципом управління активами і пасивами є їх відповідність за розмірами і термінами.

Систематичне зіставлення активів і пасивів балансу за сумами і термінами дає змогу уникнути появи процентного ризику банку, забезпечити необхідну диверсифікацію залучених і запозичених ресурсів, а також уникнути банкрутства через незабезпеченість позик банківськими ресурсами. Як правило, оцінювання відповідності вказаних груп активів і пасивів у банківській практиці прийнято здійснювати не за абсолютними сумами, а за допомогою системи відносних показників, що виражають співвідношення між різними статтями активу і пасиву банківського балансу. В межах регулювання ліквідності балансу банку НБУ встановив обов'язкові нормативи ліквідності, які спонукають банки адекватно оцінювати залучені ресурси і враховувати потенційні потреби клієнтів.

Виникає питання щодо того, як банк може конкретно забезпечити постійну ліквідність свого балансу. У короткострокових касових угодах установлюється ліквідність наступного і найближчого періодів, зіставляються майбутні надходження та виплати і вирівнюються пікові точки, які виникають із цих потоків. Банк має постійно піклуватися про достатні ліквідні резерви. Так, згідно із збалансованим методом управління ліквідністю, який застосовують у світовій банківській практиці, частину очікуваного попиту на ліквідні ресурси потрібно нагромаджувати у вигляді першокласних ліквідних коштів (цінних паперів, які швидко можна реалізувати, депозитів в інших банках). Інші ж потреби у ліквідних ресурсах мають забезпечуватися попередніми угодами про відкриття кредитної лінії з банками- кореспондентами чи іншими постачальниками коштів. Потреби в ліквідних ресурсах, які виникають раптово, доцільно покривати короткостроковими позиками. Величина

довгострокових потреб у ліквідних коштах за поширеною стратегією збалансованого управління ліквідністю (активами і пасивами) має бути спрогнозована, а кошти для задоволення потреб можна зберігати у вигляді коротко- і середньострокових позик і при виникненні потреби в ліквідних ресурсах швидко перетворити в готівку.

Згідно з політикою ліквідності потрібно, щоб розміри транс- формації термінів залишалися у певних межах. Проте зважена політика управління ліквідністю, враховуючи принципи рентабельності, передбачає лише необхідний і максимально обмежений обсяг ліквідності.

Управління активами і пасивами потрібно здійснювати також відповідно до політики мінімізації витрат. Одним з її положень є надходження на пасивні рахунки відносно дешевих залучених і за- позичених коштів. Це сприяє зменшенню валових витрат на проведення банківських операцій (а отже, збільшенню прибутковості). Для цього в банку має ефективно працювати маркетингова служба, яка досліджуватиме ринок, здійснюватиме пошук принципово нових операцій для клієнтів (трастові операції, відкриття депозитів із гнучким режимом користування). Цей напрям діяльності не лише сприятиме зменшенню витрат, а й диверсифікуватиме банківські продукти, за рахунок чого зростатиме ресурсний потенціал комерційних банків. Окрім цього, банки мають удосконалювати наявні види послуг, здійснюючи їхню модифікацію і відповідно не лише задовольняючи потреби своїх постійних клієнтів, а й залучаючи нових, які мають різний характер діяльності.

Завданням банку є також управління активами і пасивами для забезпечення прибутковості. Для цього банк постійно аналізує ринки грошових коштів з метою залучення ресурсів за найдешевшими цінами та їхнім якнайдорожчим розміщенням. Доволі корисною є зарубіжна методика, згідно з якою банки постійно прогнозують стан процентних ставок на різних ринках. Якщо процентні ставки мають тенденцію до зниження, то для банку у заданий момент вигідно здійснювати так звану процедуру «активування», а саме: банк надає кредити на початку цього періоду і на тривалий термін (бо це вигідно через вищі у цей

момент процентні ставки). Мобілізацію ресурсів для цього виду активних операцій на відповідний термін вигідно здійснити пізніше, коли процентні ставки будуть нижчими (тобто залучити ресурси якнайдешевше). Так, якщо банк надав кредит на десять років сьогодні, то залучити ресурси на ринку капіталів найкраще лише через півроку. А в даний момент доцільно купити ресурси на ринку грошей (наприклад, на ринку МБК).

Поведінка банку на фінансовому ринку при зниженні процентних ставок

Прогноз процентної ставки: ↓

Початкова фаза залучення ресурсів на ринку грошей терміном на 0,5 року	Кінцева фаза залучення ресурсів на ринку капіталів терміном на 4,5 року
--	---

Рис. Методика управління банком для забезпечення прибутковості

І навпаки, коли процентні ставки зростають, то для банку вигідно залучати ресурси на тривалий термін. А довгостроковий кредит вигідно надати пізніше, наприклад, через півроку (коли процентні ставки будуть нижчими). А на перших півроку банк продає свої ресурси на ринку грошей (наприклад, під 3%). І хоча за цей період банк матиме збитки ($3\% - 5\% = -2\%$; оскільки залучення ресурсів на ринку капіталів він здійснив під 5%, а продає під 3%), але він сподівається, що через півроку надасть кредит під 10,5% на ринку капіталів. Отже, якщо дійсно процентні ставки зростуть і через півроку становитимуть 10,5%, то банк покриє понесені збитки та одержить прибутки, тобто: $10,5\% - 5\% = 5,5\%$ і $5,5\% - 2\% = 3,5\%$ (чистий прибуток банку). Варіанти залучення ресурсів при прогнозі зростання процентних ставок відображено на рис.

Поведінка банку на фінансовому ринку при зростанні проценти ставок

Прогноз процентної ставки:

Початкова фаза надання кредиту на ринку грошей терміном на 0,5 року	Кінцева фаза надання кредиту на ринку капіталів терміном на 4,5 року
---	--

Рис. Методика управління банком для забезпечення прибутковості

Хоча результатом такої політики управління активами-пасивами можуть бути великі прибутки, але при неправильності прогнозування це може призвести до значних збитків, оскільки цьому методу управління властиві високі ризики. Так, здійснюючи неконгруентне покриття, слід орієнтуватися на невисоку ризикованість операцій.

При мобілізації ресурсів банк має задовольняти потреби клієнтів. Останні зацікавлені вкладати гроші саме у той банк, який запропонує вищі процентні ставки. Відповідно банк, з одного боку, намагається мінімізувати витрати на залучення ресурсів, а з іншого, – орієнтується на потреби клієнтів, щоб не лише зберегти існуючу структуру клієнтури, а й залучити нових. Разом з тим, банк має забезпечити собі мінімальну маржу для покриття всіх витрат і одержання хоча б найнижчого прибутку. Доцільно зазначити, що банки за кордоном доволі часто погоджуються на невелику маржу (0,3–0,4%), яка є підсумком невисоких процентних ставок на пасивні продукти банку за умови великої кількості клієнтів. У цьому році оборотність цих ресурсів значно швидша і за рахунок кількості угод банк є прибутковим, а отже, має високу рентабельність.

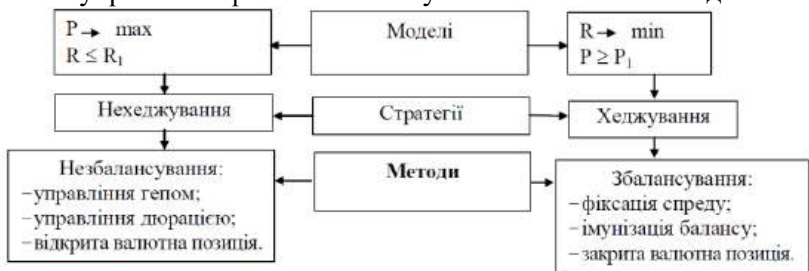
Банк повинен мати певну стратегію управління активами і пасивами (УАП), основою якої є загальна стратегія банку. Оскільки ринкова вартість банку підвищується за таких двох обставин – збільшення прибутку за умови постійного рівня ризику або зменшення ризику за умови стабілізації прибутку, то вибір стратегії управління активами і пасивами банку незначний.

Кожна фінансова установа вирішує для себе дилему «ризик-

дохід». Основний принцип теорії фінансів такий: «Ціна більшого прибутку – більший ризик». Пошук оптимального їхнього співвідношення є найважливішим завданням керівництва кожного банку. Саме інтегрований підхід до управління активами і пасивами дає змогу вирішити **проблему оптимізації співвідношення між прибутковістю і ризиком**.

У загальному вигляді управління банківськими фінансами має три рівні – стратегічний, тактичний та оперативний.

Стратегічний рівень полягає в тому, що максимізація ринкової вартості кожної фірми розглядається як пріоритетне завдання, мета фінансового менеджменту. Найвиразнішим показником діяльності компанії, в тому числі банку, є ринкова ціна її акцій. Банки не є винятком із цього правила, оскільки більшість з них належить до акціонерних і їхні власники зацікавлені в збільшенні вартості акціонерного капіталу та відповідних доходів. На зміну ринкової вартості акціонерного капіталу впливає два основні фактори – чистий прибуток і рівень ризику банку. Вартість акцій банку зростатиме, якщо очікується підвищення дивідендних виплат у майбутньому або за сталої прибутковості зменшується рівень ризику, який бере на себе банківська установа. Менеджери можуть працювати, плануючи збільшення майбутніх доходів, зменшення ризиковості операцій або підвищення вартості акцій банку. Таким чином, вибір стратегій управління фінансами банку незначний – їх лише дві.

Рис. Стратегії управління активами і пасивами банку

По-перше, розвиток банку можна спрямувати на максимізацію прибутку, враховуючи при цьому можливість зазнати збитків унаслідок збільшення можливих ризиків. Така

стратегія передбачає свідоме прийняття ризиків, характеризується спекулятивними тенденціями і реалізується завдяки незбалансованим підходам до управління активами та пасивами, а також агресивному кредитному й інвестиційному менеджменту. Основне завдання стратегії максимізації прибутку – недопущення переростання допустимого ризику в катастрофічний.

По-друге, можна обрати стратегію мінімізації ризиків. Цей підхід дає змогу стабілізувати фінансові результати діяльності банку, якщо рівень прибутковості задовольняє його керівництво. В цьому разі менеджери банку приділяють велику увагу збалансованому підходу до управління активами та пасивами.

Потрібно наголосити, що вибір найбільш раціональної стратегії управління є індивідуальним і залежить передусім від настроїв, сподівань і преференцій власників (акціонерів) банку.

Стратегія максимізації прибутку передбачає усвідомлене прийняття ризику, характеризується спекулятивними тенденціями та реалізується шляхом використання незбалансованих підходів до управління активами та пасивами банку (які не передбачають вирівнювання окремих статей балансу за обсягом або строком).), наприклад, такі як управління гепом, дюрація, підтримання відкритої валютної позиції, формування агресивного портфеля цінних паперів, проведення спекулятивних операцій з фінансовими деривативами. Основне завдання менеджменту за такого підходу – не допустити переростання ситуації з прийняттого ризику в катастрофічний, що загрожує існуванню банку та може призвести до банкрутства.

Стратегія мінімізації ризику вибирається тоді, коли рівень прибутковості банку задовольняє керівництво та акціонерів, а основною метою є стабілізація фінансових результатів. У цьому випадку мета досягається за допомогою таких методів управління активами і пасивами банку, як узгодження термінів і обсягів активів і пасивів, чутливих до зміни процентної ставки (фіксація спреду); збалансована імунізація; підтримання закритої валютної позиції; формування збалансованого портфеля цінних паперів (наприклад, індексного портфеля); проведення операцій

хеджування та страхування ризиків тощо. Так, на практиці неможливо досягти повної відповідності активних і пасивних статей балансу, але ця стратегія вимагає, перш за все, максимально можливого узгодження балансових позицій. Завдання менеджменту банку – забезпечити ефективну реалізацію обраної стратегії банку.

На цьому рівні фінансовий менеджмент банку зосереджується на ринковій оцінці власного капіталу банку. Результати фінансової діяльності банку оцінюються за співвідношенням «рентабельність-ризик» за такими укрупненими показниками, як співвідношення власного капіталу, зобов'язань та активів банку, конкурентний рівень рентабельності активів (ROA) та рентабельності власного капіталу (ROE). Показники, що характеризують банківські ризики, також модифікуються залежно від особливостей процесу управління. Довгостроковий ризик банку характеризується мультиплікатором капіталу (MC), який розраховується як відношення активів банку до його капіталу. Із зростанням значення мультиплікатора капіталу фінансова структура банку визнається більш ризикованою. Традиційним інструментом дослідження є метод декомпозиційного аналізу рентабельності капіталу, відомий у теорії корпоративних фінансів як модель Дюпона. Менеджмент банку може використовувати метод декомпозиційного аналізу в процесі фінансового планування. Цей підхід використовується для визначення цільового рівня прибутку, необхідного для досягнення заданих параметрів фінансової діяльності банку (ROE та ROA) за фіксованої фінансової структури (МК).

На *тактичному (портфельному)* рівні об'єктом управління є окремі банківські портфелі, кількість і склад яких визначається необхідним рівнем деталізації.

Завдання оптимізації загальної структури балансу та фінансових показників діяльності банку вирішується *на рівні оперативного управління* фінансовими потоками банку. На цьому рівні застосовують методи інтегрованого управління балансом банку, об'єднані за назвою «управління активами і пасивами банку» (УАП).

Заслуговує на увагу класифікація стратегій управління активами та пасивами. Доцільно виокремити такі стратегії управління активами і пасивами банку: найбільш ефективна, ефективна, максимізація чистої процентної маржі, збалансована, стримана, обережна, трансформаційна, спекулятивна, неефективне використання стратегій управління активами та пасивами й реалізований ризик.

Найбільш ефективна стратегія управління активами та пасивами банку характеризується високою прибутковістю при мінімальному рівні ризиків. Використання цієї стратегії є доволі багатограним і складним в умовах глобальних фінансово-економічних дисбалансів світової економіки, оскільки існує об'єктивна необхідність у проведенні оцінювання основних мікро- та макроекономічних факторів впливу та прозорості банківської інформації, яка є первинним джерелом для прийняття управлінських рішень.

Ефективна стратегія управління активами та пасивами банку характеризується високим/достатнім рівнем прибутковості при незначному/помірному рівні кредитного ризику високої/достатньої ліквідності та незначними дисбалансами. Специфіка цієї стратегії визначається результативністю управління й професіоналізмом керівництва в управлінні витратами та його схильності до помірного рівня ризиків при максимізації показників прибутковості.

Стратегія максимізація чистої процентної маржі банку при незначному/помірному рівні ринкових ризиків на засадах оптимізації портфелів активних та пасивних операцій сприятиме забезпеченню зростання вартості власного капіталу. Використання цієї стратегії означає, що банківський менеджмент акцентує увагу на величині ЧПМ, однак за рахунок неефективного управління витратами отримує середній/нижчий від середнього рівень рентабельності активів.

Збалансована стратегія управління активами та пасивами банку характеризується достатнім рівнем прибутковості при помірному кредитному ризику і достатній ліквідності. Використання цієї стратегії зводиться до вибору альтернативних рішень і балансування операцій банку щодо

ризикованості-прибутковості, від яких залежить майбутнє його фінансове становище.

Стримана стратегія управління активами та пасивами банку характеризується незначним/помірним кредитним ризиком, достатньою/середньою ліквідністю, незначними дисбалансами й полягає в управлінні, яке зосереджене на досягненні безбиткової діяльності. Використання цієї стратегії зумовлене схильністю топ-менеджменту банку до ризику при максимізації прибутку.

Обережна стратегія управління активами та пасивами банку характеризується середнім/нижчим від середнього рівнем прибутковості, рентабельності, незначним/помірним кредитним ризиком, достатнім/середнім рівнем ліквідності, незначними дисбалансами й спрямована на забезпечення безбиткової діяльності при вказаних критеріях ризикованості-прибутковості.

Трансформаційна стратегія управління активами та пасивами банку спрямована на максимізацію його фінансового результату при підвищеному рівні ринкових ризиків, яка найбільш ефективна в стабільних фінансово-економічних умовах. Оскільки для трансформування обсягів, термінів і видів активів та пасивів необхідне стійке ринкове середовище, то виникає необхідність у постійному аналізі, моніторингу й прогнозуванні змін економічної кон'юктури фінансового ринку для забезпечення оптимальної структури портфеля активів та пасивів банку. Використання цієї стратегії управління активами та пасивами в умовах фінансової нестабільності

є доволі складним і багатогранним, тому потребує застосування широкого спектра інструментів управління, які забезпечать досягнення стратегічних цілей банку.

Спекулятивна стратегія управління активами та пасивами банку схожа на трансформаційну, характеризується значним рівнем ризиків та має за мету максимізацію показників прибутковості. Практичне використання цієї стратегії спричиняє нестабільність діяльності банку. Стратегія спрямована на розширення спектра діяльності з метою збільшення процентних доходів при значному рівні ринкових ризиків. Неefективне управління пасивами та активами банку

може призвести до високого рівня ризиків ті зниження показників прибутковості. Існує високий ризик переміщення вниз та вправо на площині матриці.

Неефективне використання стратегій управління активами та пасивами банку характеризується низьким чи навіть від'ємним рівнем прибутковості за умови середнього чи підвищеного рівня ризиків. Це пояснюється неефективними прийняттями управлінськими рішеннями щодо формування структури портфеля активів та пасивів банку за термінами, сумами й термінами до погашення, що призводить до зростання ризикованості та зниження прибутковості. Будь-яка помилка в процесі управління може призвести до критичного рівня ринкових ризиків, незадовільного рівня прибутковості, погіршення стабільності та платоспроможності.

Реалізований ризик є підсумком неефективного управління активами і пасивами банку та характеризується складним його фінансовим станом, який виражається у від'ємних показниках прибутковості, рентабельності, значним/катастрофічним кредитним ризиком, дефіцитом ліквідності та значними дисбалансами, що виникли внаслідок неефективних управлінських дій та потребують антикризового управління.

Отже, волатильність і невизначеність фінансових ринків, розвиток та поява новітніх банківських технологій, продуктів і послуг зумовлюють об'єктивну потребу у формуванні науково обґрунтованої системи управління активами та пасивами банків як її об'єктивно необхідної передумови й впровадження нових фінансових стратегій управління банківською установою, адаптивних до сучасних умов функціонування й динамічності макроекономічного середовища для вирішення науково-практичних завдань зростання прибутковості й покращання системи управління активами та пасивами банків України.

8.2. Показник GAP як індикатор чутливості балансу

Реалізація управління активами і пасивами здійснюється через систему аналітичних моделей і методів управління. Необхідною умовою їх ефективного застосування є вміння досить точно прогнозувати і прогнозувати зміни напрямку,

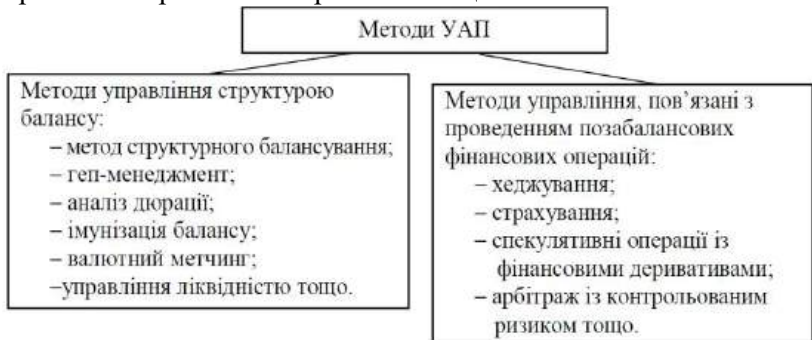
величини і швидкості руху динаміки цін, валютних курсів, фондових індексів, цін на товари. У країнах з високим рівнем інфляції, нестабільною політичною та економічною ситуацією прогнозування динаміки цін ускладнюється, а тому використання деяких методів управління активами та пасивами стає проблематичним.

Вибір методів управління активами і пасивами залежить від багатьох факторів - від ринкової ситуації, в тому числі банківської діяльності, законодавчих і нормативних актів.

У процесі реалізації будь-якої зі стратегій управління активами і пасивами використовуються дві групи методів.

1. Методи управління структурою балансу полягають у проведенні фінансових операцій з метою управління цією структурою балансу. Ці методи передбачають побудову моделі оптимального банківського балансу, тобто такого співвідношення активів і пасивів, яке б відповідало визначеним цілям та враховувало ризики. До них належать: хедж-менеджмент, аналіз дюрації, імунізація, управління ліквідністю, валютний метчинг.

2. Методи управління пов'язані з проведенням позабалансових фінансових операцій. Це, зокрема, страхування, хеджування, спекулятивні операції з фінансовими деривативами, арбітраж із контрольованим ризиком тощо.

Рис. Методи управління активами і пасивами

Методи управління структурою балансу доволі громіздкі, важко реалізуються в практичній діяльності та потребують значних обсягів часу і витрат. На відміну від них, методи, що

передбачають проведення позабалансових операцій з метою управління, характеризуються як зручні, гнучкі та мобільні. Вони дають змогу швидко і раціонально реструктуризувати баланс відповідно до кон'юнктури ринку.

У міжнародній практиці інтегрований підхід до управління активами і пасивами динамічно вдосконалюється, а новітні методики часто поєднують балансові та позабалансові операції.

За допомогою методу структурного балансування портфелів активів і пасивів за термінами і сумами банк фіксує серед і нейтралізує зміни процентних ставок. При цьому збалансована стратегія передбачає встановлення повної відповідності між сумами та термінами залучення і розміщення коштів. Ця стратегія не максимізує, а стабілізує прибуток, мінімізуючи процентний ризик. Незбалансована стратегія надає потенційні можливості для одержання підвищених прибутків за рахунок зміни процентних ставок. Згідно з незбалансованою стратегією управління, терміни залучення пасивів мають бути меншими, ніж терміни їхнього розміщення, якщо прогноз свідчить про майбутнє зниження процентних ставок, і навпаки.

Найпопулярнішими методами управління структурою балансу, яку використовують нині банки, є управління дисбалансами (управління гепом).

Стратегія управління гепом – це стратегія управління розривом або незбалансованістю активів і пасивів банку зі змінною та фіксованою ставкою. Це підхід до формування банківського портфеля, що виражається сумою перевищення (нестачі) активів із змінною (фіксованою) ставкою над пасивами зі змінною (фіксованою) ставкою в певний період.

Для визначення показника гепу всі активи і пасиви банку поділяють на дві групи: чутливі до змін процентної ставки та нечутливі до таких змін. Такий поділ можна здійснити лише в межах конкретно визначеного часового інтервалу. Отже, відправним пунктом аналізу розриву є визначення горизонту планування ризику зміни процентних ставок. Горизонт планування безпосередньо визначатиме оцінку розриву. При цьому виникає проблема: чим триваліший період вибираємо, тим більшу частину активів і пасивів аналізуємо щодо ризику зміни

процентних ставок. Водночас при збільшенні планового горизонту точність аналізу зменшується, оскільки не беруться до уваги дрібні коливання. Таким чином, можна розробляти кілька варіантів аналізу на різні терміни.

Як правило, часовий горизонт вітчизняні банки поділяють на такі інтервали:

- до 7 днів – короткострокові активи і пасиви;
- від 7 до 31 дня – короткострокові активи і пасиви;
- від 31 до 92 днів – середньострокові активи і пасиви;
- від 93 до 183 днів – середньострокові активи і пасиви;
- від 184 до 365 днів – довгострокові активи і пасиви;
- більш ніж 365 днів – довгострокові активи і пасиви.

Визначення горизонту планування ризику зміни процентних ставок:

- до 7 днів, 7–31 день – короткострокові активи і пасиви;
- 32 – 92, 93 – 183 – середньострокові активи і пасиви;
- 184 – 365, більш ніж 365 – довгострокові активи і пасиви.

Розмежування активів і пасивів банку на дві категорії:

- активи і пасиви, чутливі до змін процентних ставок (АЧП/ПЧП);
- активи і пасиви, нечутливі до змін процентних ставок.

Кількісне визначення гепу: $геп = АЧП - ПЧП$.

Якщо $АЧП > ПЧП$, то геп додатний;

$АЧП < ПЧП$ – геп від'ємний;

$АЧП = ПЧП$ – геп нульовий.

Контроль за ризиком зміни процентних ставок:

- наступаюча стратегія – зміна структури активів і пасивів банку з метою отримання вигоди від прогнозованої зміни процентних ставок;
- оборонна стратегія – збалансування обсягів АЧП і ПЧП у межах планового горизонту.

Рис. Послідовність геп-менеджменту

Наступний етап процесу аналізу розриву полягає у розрозмежуванні активів і пасивів на дві категорії. До першої категорії належать активи і пасиви, на дохідність яких безпосередньо впливає зміна процентних ставок протягом періоду, що аналізується. Активи і пасиви, чутливі до змін

процентних ставок, містять ті з них, які будуть переоцінені протягом аналізованого періоду (тобто чутливими до змін процентних ставок будуть ті активи і пасиви, за якими сплачувані та отримувані процентні ставки змінюються зі зміною ринкових ставок). Прикладом активів, чутливих до змін процентних ставок (АЧП), є такі: кредити, які погашаються в аналізованій період, кредити із змінною процентною ставкою, цінні папери, що погашаються. Прикладом пасивів, чутливих до змін процентних ставок (ПЧП), є такі: вклади (депозити), за якими закінчується термін договору, вклади із змінною процентною ставкою, міжбанківські кредити, які будуть повернені в аналізований період. Інакше кажучи, до активів і пасивів, чутливих до змін процентної ставки, належать всі активи і пасиви із змінною процентною ставкою, а також ті з них, які будуть погашені в ході періоду, що аналізуються. Довгострокові кредити і депозити потрапляють до тих активів і пасивів, які чутливі до змін процентних ставок лише при наближенні їхнього терміну погашення до горизонту планування ризику зміни процентних ставок.

Третій етап аналізу розриву полягає безпосередньо в його кількісному визначенні. Різниця між АЧП і ПЧП є гепом чи розривом (англ. «gar» – «розрив»).

$$Gen = АЧП - ПЧП,$$

де АЧП і ПЧП – відповідно активи і пасиви, чутливі до змін процентної ставки в аналізований період або у відносних одиницях:

$$p = АЧП / ПЧП.$$

Розрив вважають позитивним, якщо сума чутливих до змін процентних ставок активів перевищує суму чутливих до змін процентних ставок пасивів:

$$p > 0 \text{ або } p > 1,$$

і навпаки, негативним, якщо:

$$p < 0 \text{ або } p < 1 \text{ (рис. 7.8).}$$

Після визначення розриву керівництво банку може приступати до контролю ризику зміни процентних ставок у межах банківського портфеля. Головна ідея управління гепом є в тому, що величина та вид гепу мають відповідати прогнозам

зміни процентних ставок. При цьому можна використовувати дві стратегії – наступаючу (агресивну) й оборонну. Наступаюча, чи агресивна, стратегія управління ризиком зміни процентних ставок має два етапи:

- прогноз тенденції зміни процентних ставок;
- зміна структури активів і пасивів з метою отримання вигоди від прогнозованої зміни процентних ставок.

Якщо прогнозується збільшення процентних ставок, банк одержить додаткову вигоду за наявності позитивного розриву. Якщо передбачається зменшення загального рівня процентних ставок, для одержання додаткової вигоди банк повинен мати негативний розрив.

Правило управління гепом:

- якщо геп додатний, то зі збільшення процентних ставок маржа банку зростатиме, а у разі їхнього зменшення маржа зменшуватиметься;
- якщо геп від’ємний, то зі збільшенням процентних ставок маржа банку зменшуватиметься, а з їхнім зменшенням – збільшуватиметься.

Це означає, що для банку не так важливо, як зміняться процентні ставки на ринку. Головне, щоб геп відповідав тому напрямку руху курсу, який забезпечить збільшення прибутку, тобто він повинен бути позитивним для зростання ставок і негативним для їх зниження.

Взаємозв’язок зміни загального рівня процентних ставок і рентабельності банку

Розрив	Ринкові процентні ставки	Прибуток
Позитивний (АЧП>ПЧП)	Збільшуються	Збільшується
Позитивний (АЧП>ПЧП)	Зменшуються	Зменшується
Від’ємний (АЧП<ПЧП)	Збільшуються	Зменшується
Від’ємний (АЧП<ПЧП)	Зменшуються	Збільшується

Оборонна стратегія спрямована на послаблення впливу змін у ринкових процентних ставках на зміни прибутку банку. За цієї стратегії не вимагається прогнозувати процентні ставки, тому її

доцільно використовувати в тих випадках, коли тенденцію зміни процентних ставок важко спрогнозувати або вони хаотично коливаються. Вибираючи оборонну стратегію, банк прагне балансувати обсяги АЧП і ПЧП у межах планового горизонту. Ситуація, за якої досягається відповідність між АЧП і ПЧП, називається збалансованим або нульовим розривом. Якщо банк досягнув нульового розриву, то при збільшенні процентних ставок підвищується процент-ні доходи і в тій самій пропорції зростають процентні витрати. В результаті процентна маржа і чистий процентний дохід не змінюються. Аналогічно зменшення загального рівня процентних ставок однаковою мірою знизить і процентні доходи, і процентні витрати. Метод гепу дає змогу зважено керувати співвідношенням обсягів активів і зобов'язань банку, проте на практиці виникає необхідність одночасного управління і обсягами, і термінами фінансових потоків банківської установи. Для цього застосовують метод кумулятивного гепу.

Кумулятивний геп обчислюється як алгебраїчна сума (з урахуванням знаків) гепів у кожному періоді, на який поділено аналізований часовий горизонт. Головне завдання менеджменту банку в процесі управління гепом – досягти відповідності між видом гепу та прогнозом зміни напряму, швидкості й рівня процентних ставок. Необхідною умовою управління гепом є наявність надійного прогнозу (або можливість одержати такий прогноз) і передбачуваність економічної ситуації.

Стратегій управління процентним ризиком є дві: фіксація спреду та управління гепом. Оскільки прогнозів щодо динаміки ставок і варіантів реструктуризації балансу в банку може бути багато, в межах цих загальних стратегій банківської установи може сформувати багато альтернативних сценаріїв, які аналізуються за допомогою прийомів імітаційного моделювання. Стратегія фіксації спреду передбачає максимальну збалансованість позицій за чутливими активами та зобов'язаннями, тобто нульовий геп. У такому разі маржа банку залишається стабільною, незалежно від коливань процентних ставок на ринку. У разі застосування стратегії фіксації спреду одержання підвищених прибутків за сприятливої кон'юнктури

ринку є неможливим, тоді як і додатний, і від'ємний гепи дають таку потенційну можливість. Разом із цим, стратегія є найпростішою та доволі надійною, адже вона не потребує ні точних прогнозів, ні складного аналітичного забезпечення.

Стратегія управління гепом має за мету отримання підвищених прибутків і передбачає свідомий ризик банку, а тому характеризується як агресивна. У разі реалізації ризику маржа банку зменшиться, що зумовлено підвищенням ставок за від'ємного або їхнім зменшенням за додатного гепу. У процесі реалізації стратегії управління гепом необхідно досягти відповідності між видом гепу (додатний чи від'ємний) та прогнозами зміни напрямку, швидкості й рівня процентних ставок. Запорукою успіху цієї стратегії є наявність надійного прогнозу (або можливість отримати такий прогноз) і передбачуваність економічної ситуації. Якщо спрогнозувати зміну процентних ставок неможливо, наприклад, через нестабільність економіки або під час кризових періодів, набагато безпечнішою для банку буде стратегія фіксації спреду.

Зокрема, вітчизняна практика засвідчує, що українські банки здебільшого віддають перевагу стратегії фіксації спреду, утримуючи незначний розрив між активами і пасивами з однаковими термінами погашення. Водночас є очевидним, що повністю збалансувати активи і пасиви за термінами неможливо (та й недоцільно), а тому проблеми, пов'язані з управлінням гепом, не втрачають актуальності.

Недоліки найбільш розповсюдженого методу УАП щодо управління процентним ризиком є стимулом для розробки нових і більш ефективних методів управління активами та пасивами.

До недоліків методу також зараховують обмеження впливу процентних ставок на процентну маржу, отримання прибутку банком тільки за частиною активів і пасивів (чутливих до зміни процентних ставок) і неможливість оцінювання втрат капіталу банку. Більшість перерахованих вище недоліків методу гепу створює істотні складнощі при використанні цього методу, але не має принципового характеру і може в тій чи іншій мірі бути подоланою.

8.3. Аналіз дюрації та імунізація балансу банку

У банківській практиці поряд з геп-менеджментом, який акцентує увагу на можливій зміні чистого процентного доходу за визначений період, для оцінювання і мінімізації процентного ризику широко використовується метод аналізу тривалості (дюрації). Цей метод, ураховуючи терміни руху грошових коштів – погашення основного боргу та процентних платежів, дає змогу прогнозувати зміну ринкової вартості активів і пасивів банку.

Як і в попередньому методі управління гепом, у процесі управління дюрацією банк може застосувати дві альтернативні стратегії:

- імунізації балансу (мінімізація ризику);
- управління дюрацією (максимізація прибутку) [34].

За реалізації стратегії імунізації зведена вартість банківських активів урівноважує зведену вартість банківських зобов'язань. Це практично повністю захищає банк від фінансових втрат унаслідок коливань ринкових ставок.

Дюрація – це розрахунок середньозваженого терміну погашення за активами і пасивами банку. Для розрахунку дюрації портфеля потрібно:

- визначити середньозважений термін погашення для кожного фінансового інструменту;
- зважити кожний розрахунковий показник за ринковою вартістю;
- знайти суму всіх здобутих показників, яка становитиме середньозважений термін погашення портфеля загалом.

Підібравши склад і структуру портфелів так, щоб середній термін погашення портфеля активів приблизно збігався із середнім терміном погашення портфеля зобов'язань, банк може захиститися від негативного впливу ризику зміни процентних ставок.

Вартість активів має перевищувати вартість зобов'язань на розмір капіталу. Так, співвідношення між середньозваженими термінами активів і зобов'язань точніше відображається за такою формулою:

$$ДРТа = ДРТн \times \frac{3}{A}$$

Методику гепу доцільно використовувати на короткотривалу перспективу, а за допомогою методики дюрації слід здійснювати відбір із кількох найкращих варіантів залучення пасивів і розміщення активів банку.

Таким чином, концепція управління активами і пасивами банку дає змогу сформувати оптимальну структуру балансу та захиститися від ризиків, спричинених значними коливаннями параметрів фінансових ринків. При цьому баланс розглядається на тільки як звітна форма, а й як генератор доходів і витрат банку, тобто як об'єкт активного управління, параметрами якого є прибутковість і рівень ризику.

Останнім часом з'являються й інші методи управління процентним ризиком, які можна використовувати як методи УАП, наприклад, трансфертне ціноутворення на основні банківські продукти. Згідно з цим методом за допомогою трансфертного ціноутворення за узгодженими термінами погашення можливо досягти мінімізації основних форм процентного ризику банківської установи.

Одним із методів управління активами і пасивами в банку, який у міжнародній банківській практиці використовується для управління ціновими ризиками, є хеджування. На ефективності цього методу при управлінні процентним та валютним ризиками наголошують зарубіжні вчені.

Так, американські економісти Дж. Ф. Маршалл і Віпул К. Бансал стверджують: «Слід було б згадати про те, що стратегія імунізації і стратегія валютного метчингу зовсім не є кращими способами управління процентним та валютним ризиками. При застосуванні цих стратегій часто доводиться жертвувати кращими, більш прибутковими можливостями. У цьому сенсі переважає інша стратегія – стратегія хеджування.

Варто зазначити, що в Україні внаслідок законодавчого неврегулювання цього питання можуть використовуватись тільки форвардні контракти. Останні є інструментом позабіржової торгівлі, на відміну від біржової, яка в нашій державі нерозвинута. Так, українські банки практично позбавлені можливості використання такого потужного і перспективного методу управління ціновими ризиками з метою

управління активами і пасивами.

Універсальність та гнучкість хеджування ризиків за допомогою похідних фінансових інструментів дозволяють зосередити увагу на перспективності цього методу управління активами та пасивами в Україні. У сучасних умовах, коли банківські установи інвестували значні ресурси у створення апаратно-програмної інфраструктури для автоматизації власної діяльності, вони мають можливість використовувати новий метод управління активами та пасивами – імітаційне моделювання.

Імітаційні моделі управління активами та пасивами можуть бути створені самостійно фахівцями та відповідними службами банку або замовлені в консалтинговій фірмі, яка може провести відповідний аналіз і надати результати у вигляді звітів або практичних рекомендацій для керівництва банку.

Аналіз імітаційного моделювання як методу УАП дає змогу констатувати, що в практиці управління використовуються два типи імітаційних моделей:

- статичні моделі дають змогу оцінити потоки коштів за поточними балансовими та позабалансовими статтями;
- динамічне імітаційне моделювання використовує припущення щодо майбутнього напрямку процентних ставок та очікуваних змін у діяльності банку в прогнозованому періоді.

Ефективність використання моделей залежить від достовірності вихідних положень і досконалості використовуваної при моделюванні методики.

Найбільш поширеною моделлю, яка використовується в УАП, є багатофакторна модель управління грошовими потоками. Він дає змогу управляти коротко- та довгостроковою ліквідністю банку з урахуванням пропорцій розподілу коштів, часових показників, показників прибутковості, вартості активів і пасивів, основних ризиків.

Як було зазначено, кожний із методів управління активами і пасивами має переваги і недоліки. GAP можна зарахувати до най- більш слабких методів із наведених вище. Такий підхід прийнятний для банків, що мають обмежену ресурсну базу і здобули початкові навички в управлінні процентним ризиком.

Його можна розглядати як старт на шляху до більш досконалих методів.

Вибір між методом дюрації й імітаційним моделюванням більш складний, оскільки ці два методи мають різні передумови для застосування. Ідеальним варіантом вважаємо їхнє поєднання, тому що вони взаємодоповнюються.

Отже, остаточний вибір того чи іншого методу управління активами і пасивами має ґрунтуватися на цілях, встановлених у стратегії. При цьому кожен із перерахованих вище методів може зашкодити стабільності розвитку банківської установи через не-правильне оцінювання можливостей його застосування і недостатню глибину розуміння.

1. У чому полягає суть поняття «управління активами-пасивами» у банківському менеджменті?

2. Назвіть принципи управління фінансовими потоками банку?

3. Які активи та пасиви є чутливими до змін у процентних ставках?

4. Чи здатна збалансованість активів та пасивів, які чутливі до змін у процентних ставках, повністю усунути процентний ризик?

5. Визначте переваги та недоліки збалансованої стратегії управління активами-пасивами?

6. Визначте переваги та недоліки незбалансованої стратегії управління активами-пасивами?

7. Назвіть і охарактеризуйте методи управління активами і пасивами банку?

8. Охарактеризуйте поняття «дисбаланс»?

9. Охарактеризуйте поняття «кумулятивний дисбаланс»?

10. Як вплине підвищення / зниження ринкових процентних ставок на доходи банку за умови наявності у нього позитивного / негативного дисбалансу?

11. Назвіть абсолютні та відносні показники прибутковості банку?

ТЕМА 9. РЕГУЛЮВАННЯ, НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 9.1. Основи регулювання, нагляду та контролю банківської діяльності.
- 9.2. Форми державного регулювання банківської діяльності в Україні та його фінансовий механізм
- 9.3. Банківський нагляд: функції, завдання, види.
- 9.4. Стандарти Базельського комітету з питань банківського нагляду.

9.1. Основи регулювання, нагляду та контролю банківської діяльності

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»: **«Банківська діяльність** – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб» [1].

Державне регулювання банківської діяльності здійснюється перш за все в межах банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні.

Вплив центрального банку на діяльність комерційних здійснюється за такими основними напрямками:

- 1) організаційно-правовий напрямок передбачає створення законодавчих та інших умов/вимог, що дозволяють реалізувати свої економічні інтереси банківським установам;
- 2) напрямок опосередкованого економічного впливу передбачає порядок встановлення економічних нормативів та нагляд за дотриманням їх нормативних значень задня забезпечення ліквідності, фінансової стійкості та стабільності банківської діяльності.

Банківське регулювання охоплює систему заходів, через які центральний банк забезпечує стабільну, безперерйну, безпечну діяльність банків другого рівня та попереджає дестабілізуючі процеси у банківській системі.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про Національний банк

України»: «**Банківське регулювання** - одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства» [2].

Регулювання діяльності банків – це важлива функція держави, яку вона виконує з метою забезпечення стабільності банківської системи.

Важливою і специфічною складовою процесу регулювання діяльності банків є нагляд за банками, що охоплює моніторинг процесів банківської діяльності на різних її етапах: від створення, функціонування і до реорганізації чи ліквідації комерційних банків.

Ефективність банківського регулювання залежить значною мірою від того, наскільки чітко визначені завдання, що стоять перед відповідними регулятивно-наглядовими органами, наскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави і несуть відповідальність за реалізацію цієї політики.

Основним завданнями регулювання діяльності банків є:

- забезпечувати стабільність роботи банківської галузі задля сприяння економічному зростанню;
- убезпечувати захист інтересів вкладників банківських установ від шахрайства, неякісного банківського управління.;
- створити конкурентне банківське середовище, яке стане сприятливим для клієнтів банків у зниженні відсоткових ставок за кредитами, підвищенні відсоткових ставок за вкладками, збільшенні спектру послуг та банківських продуктів, впровадженні новітніх банківських технологій;
- впроваджувати прозору регуляторну політику, що ґрунтується на удосконалених системах обліку і звітності відповідно до міжнародних стандартів в банківській системі в цілому так і для кожного банку, зокрема.

Банківський нагляд (відповідно до ст.1 Закону України «Про НБУ») – це «система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих

на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку» [2].

У світовій практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду та інституцій, які його здійснюють:

1) країни в яких нагляд здійснюється виключно центральними банками (Австралія, Велика Британія, Іспанія, Італія, Португалія, Україна);

2) країни, в яких нагляд здійснюється центральними банками разом з іншими органами (США – разом з міністерством фінансів, Швейцарія – разом з Федеральною банківською комісією, Німеччина – разом з Федеральною службою кредитного контролю);

3) країни в яких нагляд за діяльністю комерційних банків здійснюється не центральним банком, а іншими органами (Канада, Австрія, Фінляндія, Норвегія, Швеція).

Отже, у світовій практиці існують різні моделі інституційної побудови системи банківського регулювання, проте для всіх їх дуже важливо, щоб повноваження регулятивно-наглядових органів дозволяли ефективно виконувати поставлені перед ними завдання. Крім того, ці повноваження мають бути передбачені на законодавчому рівні.

До основних повноважень органів банківського регулювання і нагляду належать:

- регулювати доступ до банківської системи. Це означає, по-перше, можливість визначати певні вимоги й умови, що є обов'язковими для отримання ліцензії на право здійснювати банківську діяльність, і, по-друге, здійснювати нагляд за дотриманням цих вимог та умов;

- устанавлювати для банків економічні нормативи, що регламентують капітальну базу, ліквідну позицію та ризики у діяльності банків;

- вимагати від банків формування резервів для покриття ризиків від проведення активних операцій, а також вимагати резервування частини залучених депозитів у межах

установленої норми обов'язкових резервів;

- ініціювати створення системи гарантування банківських депозитів та забезпечувати ефективність її функціонування;

- установлювати для банків принципи та стандарти ведення бухгалтерського обліку, правила складання статистичної звітності та порядок проведення внутрішнього аудиту;

- здійснювати методичне забезпечення організації банківського кредитування та організації грошових розрахунків;

- регулярно отримувати від банків звітність і на базі аналізу цієї звітності проводити безвізний нагляд (дистанційний моніторинг банківської діяльності) як систему раннього застереження, що дає змогу регулятивно-наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків заходів впливу залежно від поточної ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці;

- проводити інспекційні перевірки банків на місцях;

- застосовувати заходи примусового впливу щодо проблемних банків, зокрема забороняти оголошення і виплату дивідендів, накладати штрафи тощо;

- брати неплатоспроможні банки під контроль, призначати тимчасову адміністрацію в такі банки, призупиняти їхню діяльність, організувати реорганізацію та ліквідацію банків.

Протягом останніх років продовжується пошук шляхів підвищення ефективності, банківського регулювання і нагляду, що пов'язано зі змінами у банківському бізнесі, а саме:

- глобалізацією банківського бізнесу. Усуваються бар'єри між внутрішнім національним грошовим ринком і світовим ринком, створюється єдиний загальносвітовий простір;

- розширенням спектра банківських операцій і послуг.

У практику банків все частіше входять нетрадиційні операції: торговельні, страхові, операції з нерухомістю тощо. Глобальна комп'ютеризація, розширення мережі інтернет-технологій сприяли діджиталізації банківських послуг.

Контроль за діяльністю банків являє собою цілісний та безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства та здійснюється з метою

забезпечення їх надійності та стійкості динамічних змін банківського середовища, економічної ситуації, глобальних викликів.

9.2. Форми та фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності в Україні

Банківське регулювання є складною, багатоаспектною категорією. З одного боку, є функцією державного управління, та засобом реалізації державної політики, а з іншого – є управлінською діяльністю.

Форми регулювання банківської діяльності відображають характер впливу НБУ на банки та інші фінансово-кредитні установи, засоби і прийоми його здійснення.

Згідно статі 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність" формами державного регулювання банківської діяльності з боку Національного банку України є:

«1. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

4) нагляд за діяльністю банків;

5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

2. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорту та експорту капіталу» [1].

Таким чином, в основі адміністративного регулювання

закладено вплив організаційно-владного характеру, що дозволяє за допомогою повного управлінського циклу забезпечувати нормальне функціонування банківської системи України..

В свою чергу, індикативне регулювання базується на застосуванні комплексу індикаторів фінансової сфери, що дають можливість НБУ за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати вплив на стан грошового обігу і кредитування економіки.

Фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності – це такий набір форм, методів та інструментів, які застосовує держава для регулювання діяльності суб'єктів на грошово-кредитному ринку та забезпечення стабільного неінфляційного економічного розвитку країни.

Інструментами фінансового механізму є:

– інструменти непрямого впливу на банківську діяльність (регулюють надходження та використання податків, розподіл бюджету, зовнішньоекономічну діяльність);

– інструменти прямого впливу (облікова ставка, використання обов'язкових резервів, заходи впливу).

Методами фінансового механізму державного регулювання банківської діяльності є такі:

– податкові;

– нормативні;

– коригуючі (індикативні).

Органами, що забезпечують процеси державного банківського регулювання в Україні є:

– НБУ (через використання нормативних та корегуючих методів);

– державна податкова служба (через використання податкових методів забезпечує контроль надходжень податкових платежів до державного бюджету);

– органи державної законодавчої влади (розробка та ухвалення нормативно-правових актів з питань банківської діяльності);

– фонд гарантування вкладів фізичних осіб (здійснює моніторинг банківської діяльності, виведення неплатоспроможних банків з ринку).

Таким чином, фінансовий механізм є системою регулювання та нагляду, яка охоплює державні інституції та базується на формальних та неформальних правилах, прямих, опосередкованих та змішаних методах та інструментів індикативного характеру.

Таким чином, державний фінансовий механізм регулювання діяльності комерційних банків спрямовується на впорядкування та коригування банківської діяльності задля підтримування ефективної і стабільної діяльності банківських установ та захисту інтересів вкладників.

9.3. Банківський нагляд: функції, завдання, види

Банківська система є основою стабільного економічного розвитку у кожній країні. І стійке функціонування банків передбачає постійний нагляд за їх діяльністю. Згідно статті 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: «*Метою банківського нагляду* є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках. Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог цього Закону щодо здійснення банківської діяльності» [1].

Банківський нагляд має створювати ефективну й конкурентоздатну банківську систему, динамічно реагувати на всі зміни на ринку, виявляти готовність періодично переглядати політику та практику нагляду з урахуванням нових змін і тенденцій на ринку.

При цьому банківський нагляд не може виступати гарантом проти банкрутства.

Економічна природа, роль і значення банківського нагляду в контексті забезпечення стабільного розвитку банківської системи проявляється через реалізацію функцій, що обумовлюють його місце в системі економічних відносин.

Таблиця 9.1

Функції банківського нагляду та їх змістові характеристики

Функція	Зміст функції
1. Методологічна	розробка системи понять, методів, принципів, норм, методик, способів і засобів організації діяльності, необхідних при здійсненні банківського регулювання (результативність визначається повнотою використання принципів, методичних підходів, а також нормативного організаційного та інструментального забезпечення банківського нагляду)
2. Організаційна	формування процедури і процесу створення правил
3. Регулятивна	здійснення заходів щодо регулювання економічних відносин між складовими банківської системи, а також окремими елементами її зовнішнього оточення
4. Контрольна	виявлення відхилень щодо дотримання регулятивних норм і вимог
5. Захисна	превентивне обмеження операцій банків з високим рівнем ризику
6. Антикризова	пошук напрямів та реалізації дій, спрямованих на відновлення фінансового стану банків

Основні завдання банківського нагляду:

- своєчасне виведення неплатоспроможних банків з ринку і їх ліквідації;
- втручання в діяльність банків, що не забезпечують платоспроможності, ліквідності й надійності, виконання вимог;
- захист інтересів вкладників і кредиторів банків, аналіз системи гарантій, надійності депозитів і підтримка стабільної роботи банків другого рівня;
- оцінка ризиків, раннє реагування шляхом аналізу

звітності, перевірок банків;

- підвищення рівня корпоративного управління в банках;
- контроль за професіоналізмом і репутацією посадових осіб банків;
- встановлення нормативних вимог до капіталу, резервів, ліквідності, структури активів та зобов'язань;
- недопущення відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом;
- забезпечення належного рівня допуску в банківську систему;
- встановлення пруденційних обмежень ризиків банківської діяльності.

Центральний банк здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі, що передбачає оцінку наявності у банків тісного взаємозв'язку з іншими фінансовими установами небанківського типу у формі створення відповідних фінансових (у тому числі банківських) та нефінансових груп (об'єднань, конгломератів).

Такий вид нагляду є саме тим комплексним підходом банківського нагляду, що дозволяє оцінити ризики та їх вплив на стабільність роботи всієї фінансової групи.

Здійснення нагляду на консолідованій основі за діяльністю банків України не відмінняє проведення поточного моніторингу фінансового стану та умов діяльності кожного із банків, оцінки їхнього рівня ризику та адекватності капіталу. Воно є логічним продовженням ризик-орієнтованого підходу до банківського нагляду і слугує додатковим засобом оцінки фінансового стану банків із застосуванням форм і методів, аналогічних при нагляді за ними на індивідуальній основі. Банківський нагляд у широкому розумінні включає в себе власне нагляд за банками, що називається безвізідним наглядом (дистанційним або документарним) та інспектування (інспекційні перевірки на місцях).

Основні види банківського нагляду розрізняються за

- 1) суб'єктами;
- 2) об'єктами;
- 3) організаційною формою;

- 4) стадіями;
5) місцем проведення (рис. 9.1).

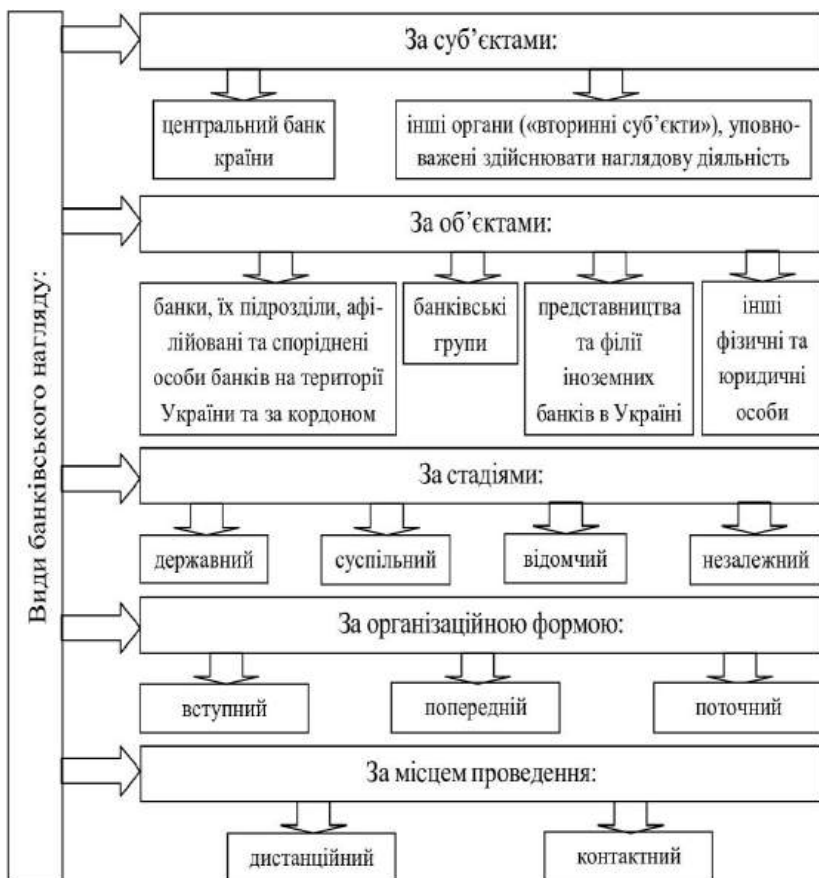

Рис.9.1. Видова класифікація банківського нагляду

«Безвиїзний нагляд» – це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, а також застосування наглядовими органами певних заходів з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків. Безвиїзний нагляд ґрунтується на аналізі звітності, що подається органам банківського нагляду на регулярній основі і

дає їм можливість відстежувати фінансовий стан банків.

Безвизійний нагляд використовується як система раннього застереження, що дозволяє наглядовим органам приймати рішення про застосування до банків коригуючих заходів до загострення ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці» [35].

Дистанційний контроль включає в себе перевірку звітності, яку надають банки. Він дозволяє передбачати проблеми, які можуть впливати на платоспроможність і ліквідність банків і призвести до їх банкрутства.

Порядок здійснення безвизійного нагляду включає контрольні за діяльністю банків/філій іноземних банків заходи (у тому числі за дотриманням банками/філіями іноземних банків встановлених Національним банком норм адміністративного та індикативного регулювання їх діяльності) на підставі даних статистичної і фінансової звітності банків/філій іноземних банків як на індивідуальній, так і консолідованій основі, та іншої інформації, що надходить до Національного банку, визначається Національним банком.

Інспекційні перевірки банків на місцях повинні проводитися кваліфікованими спеціалістами банківського нагляду, які здатні оцінити ступінь ризиків, на які наражається той чи інший банк, і визначити якість управління цими ризиками. Інспектування дозволяє органам банківського нагляду перевірити ступінь достовірності інформації, яку банки передають наглядовим органам, та сформулювати максимально точне уявлення про фінансовий стан банку і якість його менеджменту.

Оптимальний варіант банківського нагляду передбачає синергію безвизійного нагляду та інспектування.

9.4. Стандарти базельського комітету з питань банківського нагляду

Банківський нагляд на міжнародному рівні забезпечується через вимоги, директиви і рекомендації щодо впровадження єдиних стандартів у сфері банківського регулювання, достатніх для своєчасного впливу на стабільність міжнародної фінансової

системи, сформовані Комітетом з банківського нагляду, який створено на базі Банку міжнародних розрахунків у 1974 році. Оскільки місце розташування комітету у місті Базель (Швейцарія) – звідси і назви прийнятих угод: Базель I, Базель II, Базель III.

Перша угода (пізніше матиме назву Базель I) була прийнята у 1988 році і стосувалася міжнародного наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу в наступному:

- капітал комерційного банку включає основний і додатковий;

- капітал має утримуватися банком для покриття кредитного ризику;

- відношення капіталу банку до його активів з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику не має бути меншим 8%.

Додамо, що до Базельської угоди доєдналися 130 країн світу, в тому числі і наша держава. Базельський комітет визначив 25 принципів ефективного нагляду за банківською діяльністю, ключовими є наступні:

- попередні умови ефективного банківського нагляду;

- ліцензування і складові нагляду;

- пруденційні вимоги та правила;

- методи поточного банківського нагляду;

- вимоги, що ставляться до банківської інформації;

- офіційні повноваження наглядових органів;

- транскордонні банківські операції.

Пізніше, з метою створення конкурентних умов для здійснення діяльності на міжнародних ринках, забезпечення відповідності капіталу ризикам, проведення зовнішнього і внутрішнього контролю за ризиками, у 2004 році в практику банківської діяльності було впроваджено Базельську угоду II, що базується на:

- здійсненні ризик-менеджменту, пов'язаного з орієнтацією кредитної політики на рейтинги і ризик;

- визначенні розмірів резервних відрахувань;

- умовах проведення операцій з кредитування;

- засобах забезпечення прибутковості операцій.

Відповіддю на світову фінансову кризу 2008 року стали

прийняті у вересні 2010 року нові форми та стандарти щодо структури та якості банківських активів, які називаються "Базель III". Вони пов'язані із підвищенням стійкості банків та спроможності протистояти можливим кризовим явищам.

Центральні банки 27 провідних країн збільшили «...до 8% капітал першого рівня банків, який поєднує ліквідні активи (державні облігації, звичайні акції та нерозподілений прибуток). До нових стандартів (4,5%) збільшено мінімальний розмір ліквідного резерву власного капіталу банку (основного капіталу першого рівня). Рішенням комітету кожен банк має створити спеціальний буферний резервний капітал в розмірі 2,5 %. Сукупність ліквідного резерва коефіцієнта основного капіталу першого рівня та буферний резерв (разом 7%) стали основним захистом банків у випадку можливих фінансових потрясінь. Прийнято ще одну норму, згідно якої у разі виникнення кризової ситуації у фінансовій системі, банки повинні направляти до стабілізаційного фонду до 2,5% капіталу, залежно від розміру» [23].

Основними цілями «Базель III» є:

- зміцнення міжнародних нормативів з управління капіталом та ліквідністю задля формування більш стійкого банківського сектору;

- підвищення здатності банківської системи протистояти наслідкам фінансових та економічних криз та не допустити розповсюдження проблем з фінансового у реальний сектор економіки.

Запровадження Базель III має інноваційний характер, пов'язаний із:

- зміною підходів до фінансового управління та ризик-менеджменту через підвищення стандартів управління ризиками, ступеня інтеграції управління фінансами та ризиками банківських установ;

- формуванням стабільної бази і резервів для протистояння ризикам та кризам;

- можливістю формування повної, чіткої і консолідованої оцінки бізнесу для акціонерів та менеджменту.

Стандарти Базель III можна поділити на такі напрями:

– підвищення якості та розміру капіталу – рекомендації щодо структури та якості капітальної бази банку з метою підвищення здатності банків поглинати збитки як при нормальному, так і при ліквідаційному сценарії через антициклічні механізми: пропозиції щодо нових мінімальних вимог до власного капіталу та капіталу першого рівня, нових вимог до капіталу першого та другого рівнів, відхід від різноманітних гібридних інструментів, перелік відрахувань з капітальної бази;

– рекомендації щодо управління ліквідністю через підвищення покриття короткострокової ліквідності, формування стандартів ліквідності, мінімальних вимог до ліквідності, моніторингові інструменти.

– стандарт щодо підвищення стабільного довгострокового фінансування через застосування Net Stable Funding Ratio (NSFR) щоб стимулювати устативи залучення стабільні джерела фінансування власних операцій, зменшення короткострокового фінансування;

– оновлення вимог до капіталу для повного покриття ризиків;

– регулювання системних фінансових інститутів через визначення додаткових вимог до рівня достатності капіталу системоутворюючих кредитних організацій для світової фінансової системи [23].

Для вітчизняної банківської системи застосування вимог «Базель III» є актуальним і на часі та дозволить підвищити ефективність банківської діяльності і стабільність банківської системи. Однак потрібно врахувати особливості української банківської системи та побудувати потрібне методичне забезпечення.

Методика оцінки ризиків включає оцінку таких основних ризиків, що мають місце в діяльності банківських установ:

- кредитний ризик;
- ризик ліквідності;
- ризик зміни процентної ставки;
- ринковий ризик;
- валютний ризик;

- операційно-технологічний ризик;
- ризик репутації;
- юридичний ризик;
- стратегічний ризик.

У Методичних вказівках встановлено якісні та кількісні критерії, за якими визначається рівень ризику. Водночас, вважаємо, що кількість рівнів ризику та якість управління ним, за якими оцінюються банківські установи, має дорівнювати п'яти. Зокрема, пропонується така градація:

- незначний рівень. Банківські установи з таким рівнем ризику є надійними за всіма факторами та показниками, здатні протистояти кризам та економічним спадам (навіть надзвичайним), вважаються стабільними і такими, що мають кваліфіковане керівництво;

- низький рівень. Банківські установи з таким рівнем ризику є надійними за всіма факторами та показниками, здатні протистояти кризам та економічним спадам (крім надзвичайних), вважаються стабільними і такими, що мають кваліфіковане керівництво;

- помірний рівень. Банківські установи з таким рівнем ризику мають помірний рівень ризиків, певні недоліки в управлінні ризиками та банківській діяльності, що не мають критично негативного впливу на платоспроможність і ліквідність, але повинні бути усунуті за визначений для цього час;

- значний рівень. Банківські установи з таким рівнем ризику мають значні рівні ризиків, суттєві недоліки в управлінні ризиками та діяльності; якщо ці недоліки не будуть виправлені за короткий, обґрунтовано визначений для цього час, то вони призведуть до значних проблем, пов'язаних з платоспроможністю та ліквідністю;

- надмірний рівень. Банківські установи з таким рівнем ризику мають великий рівень ризиків, їх загальна платоспроможність перебуває під загрозою, наявні ризики та проблеми вимагають спеціальних комплексних оздоровчих заходів.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає зміст понять «банківського регулювання», «банківського нагляду» та «контролю банківської діяльності»?
2. Які основні завдання регулювання діяльності банків?
3. Які існують підходи до організації банківського нагляду у різних країнах?
4. Сформулюйте основні повноваження органів банківського регулювання і нагляду?
5. Які існують форми регулювання банківської діяльності?
6. Дайте характеристику фінансового механізму державного регулювання банківської діяльності.
7. Розкрийте зміст функцій банківського нагляду.
8. Які основні завдання банківського нагляду?
9. Охарактеризуйте видову класифікація банківського нагляду.
10. Дайте характеристику стандартам базельського комітету з питань банківського нагляду

ТЕМА 10. ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ

10.1. Сутність, принципи та функції банківського маркетингу.

10.2. Організація маркетингової служби в банку.

10.3. Процес розробки стратегії банківського маркетингу.

10.4. Маркетинг банківських інновацій. Комплекс заходів просування банківських продуктів на ринку.

10.1. Сутність, принципи та функції банківського маркетингу

Банківський маркетинг є філософією, стратегією й тактикою банку, що спрямовуються на ефективне задоволення потреб, запитів і сподівань, вирішення проблем існуючих і потенційних банківських клієнтів через успішну реалізацію банківських продуктів, які враховують тенденції розвитку ринку і приносять суспільну користь через управління активами і пасивами, прибутками і витратами, ліквідністю банку, рівнем ризику його операцій.

Суб'єктами маркетингу у банку є комерційні банки та їх маркетингові підрозділи, фінансово – кредитні посередники, клієнти (юридичні та фізичні особи) - споживач банківських продуктів.

Об'єктами маркетингу виступають: банківські продукти, банківські технології, споживачі банківських продуктів, ринковий ризик, тенденції споживчого попиту та ринковий ризик, автоматизовані системи обробки інформації, комунікаційні системи.

Таким чином, **банківський маркетинг** – це процес, який включає планування виробництва банківського продукту, дослідження фінансового ринку, налагодження комунікацій, встановлення цін, організацію просування банківського продукту і розгортання служби банківського сервісу. Особливістю банківського маркетингу є специфіка продукту банківської діяльності. Продукт в даному випадку можна розглядати, як банківські послуги - фактичні послуги, що надаються банком вже існуючим клієнтам, або банківські послуги, які він планує їм надавати.

У фактичних послугах, що надаються банком, фахівці розрізняють:

Базовий або основний асортимент послуг – ті послуги, на яких спеціалізується банк.

Поточний або змінний асортимент послуг – додаткові послуги для клієнтів банку, перелік і об'єм яких може змінюватися, залежно від маркетингової політики банку.

Принципи банківського маркетингу :

- концентрація зусиль комерційного банку на задоволення потреб клієнтів комерційного банку;

- орієнтація на прибуток банку в довгостроковій перспективі;

- направленість на досягнення кінцевих результатів.

Загально відома формула маркетингу – виробляти те, що можна продати, а не продавати те, що вироблено.

Перший принцип реалізується шляхом проведення аналізу учасників ринку та банківських продуктів, їх попиту, пропозиції ринкової кон'юнктури, оцінки власного становищі банку серед банків-конкурентів, конкуруючих видів банківських послуг із окремих сегментів ринку, обріння найперспективніших сегментів.

Другий принцип пов'язаний з реалізацією стратегічного планування, інформаційному забезпеченні, контролі банківського маркетингу. Саме стратегічний план фіксує довгострокові цілі банку, основні напрямки його діяльності та пріоритети розвитку.

Третій принцип досягається реалізацією максимального обсягу продуктів і забезпеченням прибутку за підтримки фінансової стійкості.

Функції банківського маркетингу - це його сутність у дії, тактика банку.

Виділяють чотири групи функцій банківського маркетингу:

- аналітичні;
- виробничі;
- розподільно-збутові;
- управлінські.

Аналітичні функції банківського маркетингу, направлені на вивчення ринку, його сегментації, наявних конкурентів, дослідження якості, кількості, задоволеності банківськими продуктами та послугами, а каналів розподілу.

Виробничі функції банківського маркетингу пов'язані з організацією надання банківських продуктів, впровадженням нових технологій у банківській діяльності, забезпечення якості та конкурентоспроможності банківських продуктів. Із виробничою функцією банківського маркетингу пов'язаний принцип спрямованості на досягнення кінцевих результатів, а також принцип концентрації зусиль на задоволенні потреб споживача.

Розподільно-збутові функції банківського маркетингу, базуються на розробці та здійсненні продуктової (товарної), цінової, збутової і комунікаційної політики банківськими установами. Ця функція пов'язана як із принципом спрямованості на досягнення кінцевих результатів, так і з принципом концентрації зусиль на задоволенні потреб споживача.

Управлінські функції банківського маркетингу, пов'язані з тактичним і стратегічним плануванням, інформаційним забезпеченням маркетингової діяльності, маркетинговому контролю банку. З управлінською функцією банківського маркетингу пов'язаний не лише принцип спрямованості на дослідження кінцевих результатів по плануванню на тактичному рівні, але й принципи спрямованості на довгостроковий результат.

Стратегічний план зводиться до визначення двох положень.

По-перше, на яких ринках банк сподівається здійснювати свої операції. Ринки можуть бути вибрані: за територіальною ознакою, коли банк зосереджує зусилля на обслуговуванні якогось географічного простору (наприклад, стратегічна мета стати основним постачальником банківських продуктів підприємствам одного з великих промислових районів); за групами клієнтів, коли банк намагається стати основним постачальником послуг тільки деяким підприємствам (зокрема підприємствам однієї з галузей промисловості); за видами

продуктів, що надаються банком, коли банк віддає пріоритет роботі з деякими операціями, спеціалізується на пропозиції тільки деяких банківських продуктів (як от: іпотечні й інвестиційні банки, банки по акумулюванню заощаджень населення). Таким чином, необхідно здійснити певні організаційні заходи.

По-друге, до якого ступеня охоплення вибраного ринку (до якого обсягу операцій на ринку) банк прямує. Стратегія може полягати:

- у стовідсотковому охопленні виділених ринків;
- у входженні до складу основних банків, які пропонують продукти на даному ринку;
- у простому входженні до складу банків, які працюють на даному ринку.

Вибір стратегії за ступенем охоплення ринку базується на прогнозах динаміки розвитку цільових ринків і на оцінці можливостей розвитку самого банку. Банку слід проаналізувати власні можливості проведення операцій, правильно оцінити як матеріальні, так і людські ресурси, якими він володіє.

Якщо в стратегічному плані банку фіксуються основні напрямки його діяльності, то в планах маркетингу визначаються конкретні завдання в межах таких напрямків. Кожний такий напрямок, торкаючись діяльності банку на окремих ринках, може стосуватися кількох груп банківських продуктів (послуг), споживчих сегментів або діяльності ряду підрозділів банку.

Таким чином розробляються групи планів:

1. Плани підрозділів (відділень та інших структурних підрозділів банку).

2. Плани клієнтів-корпорацій.

3. Плани окремих банківських продуктів (послуг), цей вид планів розробляється тільки у разі спеціалізації банку в обмеженому колі послуг, що буває нечасто.

Звичайний план маркетингу складається з таких розділів:

1. Перелік вихідних показників діяльності.

2. Оцінка (облік і аналіз) поточного стану банку на ринку.

3. Визначення наявних небезпек і можливостей.

4. Цілі в рамках плану.

5. Стратегія маркетингу.
6. Програми дій.
7. Бюджет.

10.2. Організація маркетингової служби в банку

Розглянемо організацію, функції і завдання маркетингових служб українських комерційних банків.

На рівні головних офісів комерційних банків України створюються департаменти (управління) маркетингу, у їх складі відповідно створюються підрозділи за основними напрямками маркетингової діяльності. На департамент покладається вирішення таких завдань:

1. Розробити та запровадити комплекс маркетингових заходів банку для забезпечення зростання обсягів продажів банківських послуг, доходності діяльності, чисельності клієнтів на основі аналізу маркетингового середовища, запитів клієнтів та можливостей комерційного банку.
2. Брати участь у розробці та здійсненні політики банку з питань аналізу та вдосконалення організаційної структури оплати праці, матеріального заохочення та стимулювання працівників, оптимізації чисельності та структури персоналу.
3. Координувати реалізацію маркетингової стратегії.
4. Координувати роботу маркетингових служб регіональних підрозділів, надаючи інформаційну та методологічну підтримку.
5. Формувати позитивний імідж банку в суспільстві.

Для реалізації поставлених завдань потрібно виконати ряд функцій:

- формування завдань маркетингових підрозділів установ банку на основі довгострокової перспективи;
- проведення аналізу можливостей банку на ринку;
- проведення аналізу ринкових можливостей банків-конкурентів та макросередовища, в якому функціонує банк;
- дослідження попиту на послуги банку та визначення груп цільових клієнтів;
- сегментування банківських послуг і по нових і по перспективних послугах.

На рівні регіональних установ банку маркетингові служби, як

равило, створюються у формі відділів, які на окремі підрозділи не оділяються. Окремі їхні функції розділені між працівниками відділу.

Відділи маркетингу забезпечують виконання таких «завдань:

- розробка маркетингових заходів щодо збільшення обсягу і асортименту банківських послуг;
- визначення і впровадження заходів комунікаційної політики установи банку;
- проведення маркетингових досліджень ринку банківських послуг на локальному і регіональному рівнях» [34].

На найнижчому рівні безбалансових відділень окремі маркетингові підрозділи, як правило, не створюються.

Зауважимо, що організація служби маркетингу комерційного банку визначається типом його організаційної структури та стратегією розвитку. Існують такі способи організації маркетингових служб комерційного банку:

- функціональна організація;
- організація за продуктовою ознакою;
- організація за географічним принципом.
- Функціональна організація маркетингових служб є найбільш поширеною серед дрібних і середніх банків з відносно обмеженою географією діяльності.

Організація служби маркетингу за продуктовою ознакою передбачає створення маркетингових підрозділів за окремими функціями маркетингу.

Географічний принцип організації служби маркетингу в арсеналі універсальних банків, які мають розгалужену філійну сітку і географію діяльності.

Таким чином, «управління маркетингом комерційного банку виступає як цілеспрямована діяльність банку по регулюванню своєї позиції на ринку за допомогою планування, організації, обліку та контролю виконання кожної фази поведінки з урахуванням впливу закономірностей розвитку ринкового простору і конкурентного середовища для досягнення визначених стратегічних цілей. Мета управління маркетинговою діяльністю банку полягає у досягненні прибутковості і ефективності діяльності банку на ринку з

допомогою певної сукупності і послідовності маркетингових заходів, що забезпечують ріст обсягів продаж, збільшення долі ринку і задоволення запитів наявних і потенційних клієнтів банку.

Система управління маркетинговою діяльністю банку базується на певних принципах, які можуть бути об'єднані у три групи:

- ціннісно-орієнтовані принципи;
- концептуально-регулюючі принципи;
- принципи тактичного аналізу і проектування»[35].

Дотримання принципів управління маркетинговою діяльністю комерційного банку дає змогу забезпечити розробку та ефективну реалізацію маркетингової стратегії.

10.3. Процес розробки стратегії банківського маркетингу

Комплексна діяльність банківської установи щодо розробки стратегії банківського маркетингу є ні що інше як узагальнена модель дій, спрямованих на досягнення довгострокових цілей, забезпечення прибутковості, координування та розподілення фінансових ресурсів відповідно до основних принципів та функцій банківського маркетингу.

Стратегічний маркетинг у банку включає:

- аналіз попиту і пропозиції на банківські послуги на місцевому, національному і міжнародному ринку;
- визначення ролі банку в забезпеченні послуг у виявленні співвідношення витрат на здійснення однотипних операцій різними банками.

Вимоги банківського маркетингу обумовлюють необхідність розробки, освоєння і просування банківських продуктів, що залучають клієнта і забезпечують прибуток банку.

Розробка і реалізація стратегії банку все більше залежить від поведження конкурентів, тому аналіз власних сильних і слабких сторін неможливий без порівняння з конкурентами.

Банк має потребу в інформації про своїх ринкових суперників по таких **позиціях**:

- планування послуг;

- цінова політика;
- оборот;
- структура витрат;
- дослідницька діяльність;
- банківські технології;
- патенти;
- практика фінансування;
- оплата праці працівників.

Головною функцією аналізу конкурентної ситуації в стратегічному плані полягає в тому, щоб усунути свої недоліки, виявити переваги і послідовно їхній вплив впроваджувати у своїй діяльності.

При розробці маркетингової стратегії варто враховувати конкурентну ринкову ситуацію, тобто розрізнити молоді, зростаючі чи зменшуючі ринки.

До основних **базових концепцій**, які орієнтовані на клієнтуру, в банківському маркетингу відносяться:

- орієнтована на клієнтів філософія підприємництва, тобто забезпечення найбільшої користі для клієнта, що надає перевагу перед конкурентами;

- орієнтовані на клієнтуру банківські продукти й послуги;

- стратегія концентрації – пошук ринкових ніш і максимальна їх наповнюваність;

- стратегія проникнення на ринок пропозицій сучасних продавців;

- стратегія диверсифікації;

- орієнтовані на клієнтуру системи додаткових послуг;

- орієнтована на клієнтуру система керівництва банку, в центрі уваги якої розробляється рух у напрямку від клієнта до банку, а не навпаки.

Існує поняття **преференційної стратегії**, яка заснована на забезпеченні довгострокової пільгової позиції клієнта. Вона важлива при сегментації ринку тому, що при виконанні преференційної стратегії стосовно до окремих груп клієнтів ускладнюється проникнення конкурентів у ці групи.

Сегментація веде до довгострокового тісного зв'язку з клієнтом і до збільшення прибутку у зв'язку з концентрованим

відпрацюванням клієнтури.

Планування банківської стратегії. Формування конкурентних стратегій.

Стратегічне маркетингове планування націлює банк на ринок майбутнього, на стабільний розвиток в умовах конкуренції.

В *стратегічному маркетинговому плануванні* особливо важливим є наступне:

- постійний облік фактора невизначеності;
- переоцінка пріоритетів проблем у залежності від зміни зовнішнього середовища;
- глибокий аналіз вихідної економічної ситуації банку, його сильних і слабких сторін, можливостей швидко реагувати на виникаючі труднощі;
- чітке визначення прав і обов'язків, а також системи взаємодії всіх зайнятих працівників і служб;
- облік стратегії конкурентів;
- оптимальне поєднання стратегії маркетингу зі стратегією розвитку банку в цілому;
- перебудова організаційних структур банку відповідно зі стратегічними цілями;
- орієнтація на підвищення ефективності діяльності всього банку, а не тільки його складових;
- постійне застосування в плануванні і роботі різних підходів.

Кожному банку потрібно ретельно проробити *концепцію своєї основної мети, місії*, яка покликана відрізнити його від конкурентів як в очах клієнтів, так і службовців. У цьому полягає сама сутність стратегії банку. формування місії банку – справа дуже складна. Визначення місії банку дає змогу розробити генеральну стратегію діяльності на ринку, структуру банку, програму професійного навчання працівників.

Наступним кроком для розробки стратегічного маркетингового плану є *встановлення цілей банку*.

До безпосередніх цілей банку повинні ставити такі **вимоги**:

- конкретність і вимірність;
- орієнтація в часі;

- досяжність і сумісність.

Формування стратегічного плану маркетингової діяльності – це процес дослідження, який складається з **трьох етапів**:

- переддослідний;
- дослідний;
- заключний.

Переддослідний етап включає вивчення (аудит) ситуаційного середовища, визначення цільової установки і мети стратегічного плану.

Дослідний етап розробки стратегічного маркетингового планування складається з вивчення ринку банківських послуг, його потреб і насиченості, наявних і можливих у майбутньому конкурентів, виявлення сегментів ринку, розробки стратегічної маркетингової позиції.

Заключний етап означає затвердження проекту плану в операційній діяльності банку, погодження між різними структурними підрозділами банку, затвердження плану керівництвом банку.

Стратегічний план маркетингової діяльності за періодизацією включає ***розділи***:

- довгостроковий (понад 3 роки);
- середньостроковий (до 3 років);
- короткостроковий (квартал, рік);
- оперативний (тиждень, місяць).

Стратегічний маркетинговий план базового банку тісно пов'язаний із оперативним маркетинговим плануванням та впливає на різні ***рівні й об'єкти планування***:

- корпоративний;
- організаційно-функціональний;
- операційний.

Найважливішими **напрямами** (розділами) ***стратегічного плану маркетингу*** є:

- розробка стратегічної позиції базового банку;
- розробка цільової установки і місії банку.

При розробці **стратегічної маркетингової позиції** спочатку проводиться дослідження основних **партнерів**:

вітчизняних, близького та далекого зарубіжжя, основних конкурентів.

Одним з етапів розробки стратегічного маркетингового плану базового банку є **аналіз клієнтури**. Основними клієнтами банку по сегментах фінансового ринку на міжбанківському бізнесі є українські банки, філії банків, фінансові компанії, які проводять операції через лоро-рахунки.

Клієнти базового банку в інвестиційному бізнесі по брокерських операціях такі: фірми-засновники банку (покупка акцій); приватні й інституційні інвестори, в тому числі й зарубіжні (покупка акцій); вітчизняні торговці цінними паперами (операції на вторинному ринку); взаємний фонд „Бізнес-Капітал” (покупка акцій); довірители банку (покупка-продаж акцій); населення, члени трудових колективів (скупка акцій); емітенти цінних паперів (ведення реєстру акціонерів).

В індивідуальному бізнесі клієнтами базового банку є громадяни України.

Наступним етапом розробки стратегічного маркетингового плану є **аналіз сильних та слабких сторін банку**.

Сильні сторони базового банку.

В індивідуальному бізнесі:

- сміливість у прийнятті рішень щодо надання послуг клієнтам;
- великий спектр наданих послуг;
- висока технічна оснащеність;
- добре налагоджена технічна взаємодія з філіями, що дає змогу швидко здійснювати перекази коштів громадян;
- лідируюче становище на ринку міжнародних пластикових карток;
- лідируючі позиції по: банкнотному бізнесу, робота з анонімними рахунками;
- налагоджена система інкасації.

У міжбанківському бізнесі:

- імідж і основні фінансові показники банку дозволяють контрагентам відкривати чисті кредитні лінії;
- високий професіоналізм працівників.

У інвестиційному бізнесі:

- великий досвід роботи на фондовому ринку України;
- широкий набір пропонованих клієнтам послуг;
- довіра клієнтів і контрагентів.

По філіальній мережі:

- наявність широкої філіальної мережі, що дає змогу охопити послугами всі регіони України.

Слабкі сторони базового банку.

В індивідуальному бізнесі:

- відсутність достатнього фінансування проєктів;

- недостатній розвиток комплексного обслуговування фізичних осіб, у тому числі споживче кредитування.

В міжбанківському бізнесі:

- географічне розташування, що ускладнює роботу на фінансовому ринку України;

- високий ризик операцій, при значному їх впливі на показники надійності банку.

В інвестиційному бізнесі:

- недостатнє інформаційне забезпечення;

- дефіцит досвіду роботи по міжнародних фондових технологіях;

- дефіцит фахівців зі знанням іноземних мов;

- високий ризик операцій, особливо при недостатньо високому рівні їх технологій, слабкому розвитку інвестиційного ринку України та наявності глобальної фінансової кризи.

Наступним етапом розробки стратегічного маркетингового плану є **аналіз сприятливих факторів та основних небезпек** фінансового ринку і навколишнього середовища в цілому для розвитку базового банку.

Розглянемо найбільш поширену матрицю вибору стратегічних дій банку – матрицю І. Ансоффа, в якій вибір стратегічних дій банку залежить від типу ринку і такого ж типу банківського продукту (старий або новий). Схематично вона може бути у табл.10.1.

Таблиця 10.1

Матриця І.Ансоффа

БАНКІВСЬКИЙ ПРОДУКТ	Ринки	
	СТАРІ	НОВІ
СТАРИЙ	Стратегія проникнення	Стратегія розвитку ринку
НОВИЙ	Стратегія розвитку продукту	Стратегія диверсифікація

Стратегія проникнення на ринок означає, що комерційний банк проникає на вже сформований ринок банківських продуктів та послуг, пропонуючи на ньому такий же банківський продукт, як і в конкурентів, продажі забезпечує в основному шляхом активізації реклами та цінової політики. Вона рекомендується в тому випадку, коли цільовий ринок зростає або ще не насичений.

Стратегія розвитку ринку означає, що банк намагається розширити сферу збуту банківського продукту в основному за рахунок розширення функцій продукту, нових меж його використання або формування нових сегментів ринку.

Стратегія розвитку продукту реалізується через процес створення принципово нових, але частіше є модифікацією вже наявних продуктів та реалізації їх на наявних ринках через застосування умов нецінової конкуренції.

Стратегія диверсифікації пояснюється наступним чином: банк намагається проникнути на нові для нього ринки і з цією метою розширює асортимент нових банківських продуктів. Широке застосування цієї стратегії привело до універсалізації банківської діяльності і зменшення відмінностей між різними видами фінансово-кредитних установ [45].

10.4. Маркетинг банківських інновацій. Комплекс заходів просування банківських продуктів на ринку

Банківські інновації – це кінцевий результат інноваційної діяльності банку, який отримав реалізацію у вигляді нового або вдосконаленого банківського продукту чи послуги, які впроваджено в практичну діяльність.

Сьогодні найбільшого поширення в банках набули такі види інноваційних змін:

- зміна структури та вигляду банківської установи: багатоканальна діяльність з поєднанням нових і традиційних технологій та інструментів, самообслуговування, дистанційне обслуговування;

- віртуальні банківські та фінансові технології: управління банківськими рахунками, готівкові розрахунки, електронний підпис, укладання договорів;

- комплексне використання нових інформаційних та комунікаційних технологій для електронного та змішаного (традиційного і нового) маркетингу;

- нові можливості внутрішнього контролю та аудиту;

- зміни у кваліфікації робітників: продукт-менеджер, консультант, спеціаліст з трансакцій та консультацій.

Важливою рисою інноваційних продуктів і послуг банку є їхній імідж – поширене і достатньо стійке уявлення про відмінні або ж виняткові характеристики продукту, які надають йому особливого образу і виділяють його з низки аналогічних продуктів.

Імідж інноваційного банківського продукту формується під дією таких чинників:

- імідж банку, який розробив або реалізує певний продукт;

- якість продукту;

- характеристики аналогічного продукту інших банків;

- критерії, норми та інші уподобання клієнтів, які користуються цим продуктом.

Для успішного впровадження на ринок банківський інноваційний продукт повинен відповідати таким основним вимогам:

- повністю задовольняти запити клієнтів;

- опиратися на сильні сторони діяльності банку або його підрозділів;

- бути кращим від пропозицій його конкурентів;

- бути забезпеченим ресурсами (фінансовими, технологічними, кадровими) для забезпечення успішного просування на ринок;

– мати випереджувальний(стратегічний) характер.

Процес створення, впровадження, активного продажу і зняття з продаж банківського інноваційного продукту(послуги) проходить такі етапи:

- пошукові дослідження потреб клієнтів,
- розробка ідей нового або вдосконалення наявного продукту;
- відбір оригінальних ідей;
- маркетингові дослідження;
- розроблення нового або вдосконалення наявного продукту;
- випробування продукту в ринкових умовах і аналіз результатів;
- виведення продукту на ринок;
- активний продаж і отримання прибутку,
- модернізація продукту або зняття його з ринку.

До інноваційних банківських продуктів та маркетингових технологій можна віднести маркетинг партнерських відносин, використання технологій управління відносин з клієнтами – **CRM- систему** (Customer Relationship Management), сприяння клієнтам у залученні іноземних інвестицій та надання клієнтам можливості користуватись послугами фінансового супермаркету. Концепція використання технологій управління відносин з клієнтами (CRM - системи) полягає у фокусуванні на конкретному клієнті, прагненні задовольнити максимальну кількість його потреб.

Звідси випливає основна ідея персональних відносин з клієнтом: інформаційні системи банків повинні бути побудовані не тільки на відстеженні прибутковості послуг, а також на відстеженні прибутковості конкретного клієнта та створенні цінності для нього. Для будь-якого банку диференціація відносин з клієнтами на підставі того, хто вони є, а не того переліку послуг, що банк спроможний надати, вимагає повної зміни корпоративних процесів, інформаційних систем і навіть культури спілкування його співробітників із клієнтами.

Основні заходи, які необхідно здійснювати банкам для забезпечення ефективності введення інноваційних продуктів

полягають в наступному:

- проведення комплексного дослідження ринку, насамперед, потреб клієнтів у банківських продуктах і послугах;
- проведення сегментації реальних потреб клієнтів;
- підпорядкованість діяльності всіх служб і підрозділів завданням своєчасного і якісного виконання маркетингових програм;
- поступова переорієнтація від поточних до перспективних планів;
- введення до організаційної структури банку підрозділу маркетингу, який координуватиме всю діяльність в цьому напрямі;
- формування і зміцнення іміджу продуктів, які пропонуються банком ринку;
- суттєве посилення спостереження за діями конкурентів з метою здійснення своєчасної реакції банку на їх дії на ринку;
- залучення до розроблення нових маркетингових ідей, нових видів банківських послуг не тільки колективу маркетингового підрозділу, а й всіх співробітників банку;
- проведення багатопланових і різноманітних маркетингових досліджень та координація на їх основі планів розвиткуяк основи виживання банку на ринку, бази його фінансового добробуту, інструменту зниження рівня ризику;
- використання банком на ринку єдиної концепції, яка пронизує всі стадії розроблення, впровадження і продажу банківських продуктів;
- забезпечення систематичного прогнозування ринку, визначення і зміцнення конкурентної позиції банку;
- цільове спрямування маркетингової діяльності на ефективніше використання конкурентних переваг банку.

Комунікаційна політика банку – це система засобів взаємодії банку з потенційними та реальними клієнтами, спрямована на додаткове спонукання їх до споживання послуг даного банку. Процес розробки та реалізації комунікаційної стратегії банку проходить етапи, представлені на рис. 10.1.

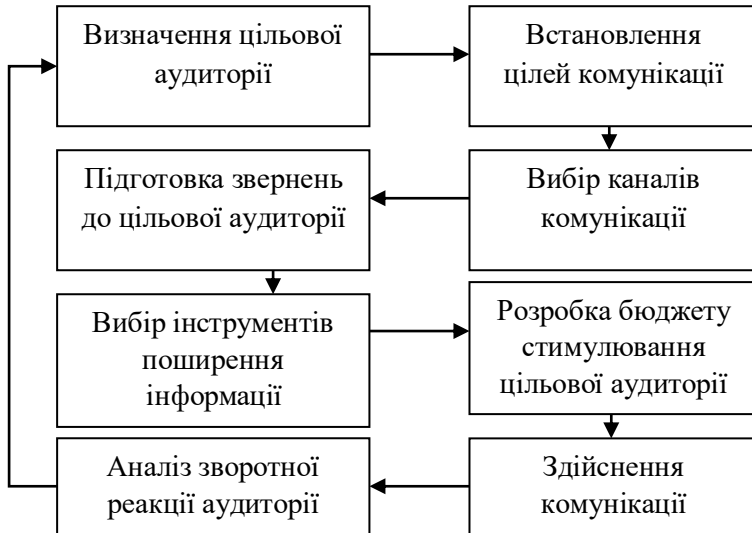

Рис.10.1. Етапи розробки стратегії комунікації

Перший етап розпочинається з формування **цільових аудиторій** (одержувачів комунікаційних звернень) банку. Ними можуть бути не тільки групи існуючих і потенційних клієнтів банку, але навіть і окремі особи, а також широкі кола громадськості.

Вибір цільових аудиторій визначає відповідні **цілі комунікацій**, які спрямовуються на формування бажаної зворотної реакції одержувачів звернень банку. **Цілі комунікацій** можуть бути такими:

- надання необхідної інформації;
- створення необхідного іміджу та його підтвердження;
- формування прихильності;
- створення конкурентної переваги;
- формування переконаності клієнта;
- спонукання клієнта до випробування продукту;
- спонукання клієнтів до придбання банківського продукту;
- збільшення обсягу продажу банківського продукту;
- зміна поведінки цільової аудиторії.

Кожна ціль формується виходячи з конкретного стану

цільової аудиторії та встановлюється для її переміщення до бажаного стану.

Поряд із цілями комунікацій здійснюється **вибір каналів комунікацій**. Для досягнення кожної мети найкращим чином підходить певний канал: особистий продаж, стимулювання збуту, PR, реклама.

Багато в чому успіх комунікаційної кампанії визначається якістю **звернень** банку, спрямованих **до цільової аудиторії**. При підготовці звернення вирішуються питання про його зміст, структуру та форму.

Для появи бажаної відповідної реакції від цільової аудиторії банк у своєму зверненні повинен уміло використовувати раціональні й емоційні мотиви поведінки людей. Навіть звернення з добре продуманим змістом і викладом незаперечних доводів на користь банку може не вплинути потрібним чином на аудиторію через недосконалу структурну його побудову. Насамперед необхідно вирішити, у якій частині звернення слід розміщувати найбільш важливі повідомлення, щоб вони дали найбільший ефект. При цьому треба мати на увазі, що основні аспекти інформаційного повідомлення повинні з'являтися тільки після завоювання інтересу аудиторії. Крім того, в жодному разі не можна порушувати логіки викладу, оскільки це може спричинити нерозуміння суті самого звернення.

Ефект звернення багато в чому залежить від його форми. Загалом під **формою звернення** розуміють те, як воно подається аудиторії. Форма визначається насамперед тим, які саме засоби використовуються для передачі інформації.

Після підготовки відповідних звернень починається етап **планування послідовності використання інструментів поширення інформації**. **Планування** припускає наявність трьох основних стадій:

- 1) оцінка наявних інструментів поширення інформації;
- 2) вибір конкретних інструментів;
- 3) прийняття необхідних рішень з ефективного використання вибраних інструментів.

Інструменти поширення інформації можуть бути **особистою** або **неособистою** форми. Передача інформації через

засоби особистої комунікації припускає необхідність прямого контакту особи, яка здійснює комунікації, з аудиторією. **Засоби неособистої комунікації** такого контакту не потребують, тому втрачається можливість встановлення оперативного зворотного зв'язку під час процесу комунікації.

Основні засоби просування банківських продуктів і послуг:

- **реклама** - це довільна платна інформація щодо якісних та економічних характеристик конкретних банківських продуктів і послуг, персональна її презентація через засоби масової інформації та іншим чином з метою створення попиту чи збільшення його обсягів;

- **особистий (персональний) продаж** - це індивідуальне усне пред'явлення банківських продуктів і послуг під час бесіди з конкретним реальним чи потенційним клієнтом з метою здійснення купівлі - продажу продукту чи послуги та встановлення тривалих взаємовигідних стосунків з клієнтом;

- **пропаганда (Public Relations)** - це організація громадської думки, яка сприяє ефективній діяльності комерційного банку. До основних інструментів PR належать: контакти з пресою, створення репутації продуктів (послуг), корпоративні комунікації, зустрічі представників банку з контактними аудиторіями тощо;

- **стимулювання продажів** - це короткострокові заходи, спрямовані на швидке з'ясування реакції клієнтів (потенційних клієнтів) у відповідь на пропозиції банку; разові спонукальні заходи, які заохочують до придбання певного продукту чи послуги;

- **прямий маркетинг** - це надання банком комерційно важливої інформації про продукти чи послуги безпосередньо цільовим клієнтам з метою здійснення продажу. Передбачає використання пошти, e-mail, телефону, Інтернету та інших каналів зв'язку, які дозволяють звертатися до певної категорії клієнтів чи отримувати їх негайну реакцію.

Реклама є невід'ємною частиною загальної системи маркетингу банку.

Основними видами реклами вважається товарна і

престижна, всі інші виконують допоміжні функції.

Товарна реклама інформує клієнта про характеристики банківських продуктів і послуг, формує зацікавленість безпосереднього у продукті (послугі) та у встановленні контактів із банком.

Престижна реклама - це реклама банку, яка підкреслює особливості діяльності, що вигідно відрізняють цей банк від конкурентів, створює позитивний корпоративний імідж банку.

Види реклами, які виконують допоміжні функції, такі:

- **реклама в пресі;**
- **друкована реклама ;**
- **екранна;**
- **радіореклама;**
- **зовнішня реклама;**
- **реклама на транспорті;**
- **комп'ютерна реклама.**

Всі види реклами передбачають незначні перебільшення позитивних якостей банківських продуктів і послуг, замовчування їх від'ємних характеристик; однак не дозволяється прямий обман клієнтів, що підпадає під класифікацію несумлінної реклами і переслідується законом.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає сутність, яка роль і які особливості банківського маркетингу?
2. Поясніть реалізацію принципів та функцій банківського маркетингу.
3. Яким чином здійснюється організація маркетингової служби в банку.
4. Які основні типи організаційних структур управління маркетинговою діяльністю комерційного банку.
5. Дайте характеристику процесу розробки стратегії банківського маркетингу.
6. Обґрунтуйте необхідність маркетингу банківських інновацій в сучасних умовах.
7. Охарактеризуйте основні етапи розробки стратегії комунікації в банку.

8. Дайте характеристику цільовим програмам лояльності для клієнтів юридичних і фізичних осіб, що розробляються в комерційному банку.

9. Які основні засоби просування банківських продуктів і послуг на ринок?

10. Обґрунтуйте необхідність, види та процес розробки реклами банківського продукту?

ТЕМА 11. БАНКІВСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

- 11.1. Сутність банківського менеджменту та його основи.
- 11.2. Функції банківського менеджменту.
- 11.3. Методи управління. Ефективність процесу управління
- 11.4. Банківський менеджмент за ознакою спрямування управлінських рішень та напрямками діяльності.

11.1. Сутність банківського менеджменту та його основи.

В сучасних умовах здійснення банківської діяльності головним завданням є пошук шляхів мінімізації ризиків та отримання достатніх прибутків для збереження коштів вкладників і підтримання функціонування комерційного банку. Для вирішення цього завдання використовуються різноманітні методи, прийоми, способи, системи, розробляються принципово нові підходи до управління комерційним банком, які об'єднані поняттям менеджменту.

Банківський менеджмент – є наукою щодо найбільш раціональних систем організації та управління складовими банківської діяльності сучасного комерційного банку. Менеджмент у банку розглядають як систему управління, що охоплює фінансову та організаційну складові, специфічну за характером і особливостями банківської діяльності.

Розглянемо сутність поняття «фінансовий менеджмент» у банку. Це поняття трактують як управління фінансами банку, що складається із взаємопов'язаних складових процесів: управління ліквідністю, ефективністю банківської діяльності, фінансовими ризиками. По суті фінансовий менеджмент –це діяльність з управління банківськими операціями.

У світовій практиці існують різноманітні універсальні принципи, методи, а також практичні посібники з фінансового менеджменту. Але механічне копіювання та використання закордонних моделей в умовах України через специфіку її розвитку не тільки не прийнятне, але й не можливе. Виникає необхідність у такій теоретичній базі, яка була б адаптована до умов розвитку ринкової економіки в нашій країні і закріплювала б практичні навички управління фінансами з урахуванням інфляції, падіння виробництва, кризових явищ та інших

можливих труднощів.

Об'єктами управління фінансового менеджменту в комерційному банку є:

1. Пасивні, активні, комісійно-посередницькі операції комерційного банку.
2. Ліквідність банківської діяльності
3. Ризики, на які наражається у своїй діяльності банк (макроекономічний, процентний, валютний, ринковий, кредитний, ризик ліквідності, прибутковості).
3. Фінансові результати (доходи, витрати, фінансовий результат у формі прибутку або збитку).
4. Оподаткування банківської діяльності.
5. Банківська безпека.
6. Інформаційні потоки.
7. Облік і звітність.
8. Організаційна структура, персонал тощо.

Іншими словами, об'єктом управління виступає комерційний банк з усіма аспектами банківської діяльності, тому об'єкти управління можна конкретизувати залежно від поставленої мети управління.

Суб'єктом управління фінансового менеджменту є комплекс підрозділів банківської установи, які через різноманітні форми та засоби управлінського впливу здійснюють ефективне управління фінансами в комерційному банку. До них належать: аналітичні служби, служби планування, служби контролю, служба казначейства банку, керівництво якими здійснюється головним фінансовим менеджером. Іншими словами, суб'єктами управління є особа або групи осіб, уповноважені приймати управлінські рішення та нести відповідальність за їх наслідки (члени Правління банку, Ради директорів, група менеджерів, особи, які обіймають керівні посади в комерційному банку).

Так як, комерційні банки є фінансовими установами, які пропонують різноманітні банківські послуги, здійснюють платежі, зберігають і розпоряджаються економічними ресурсами економічних суб'єктів, на них покладається відповідальність щодо збереження активів власників грошових

коштів, тимчасово акумульованих. Через це, надійність, фінансова стабільність та безпека окремого банку та банківської системи в цілому розглядається як невідемна складова їхньої діяльності.

Оскільки, метою діяльності комерційних банків є одержання прибутків від надання фінансових послуг та проведення банківських операцій, саме прибутковість виступає головним індикатором ефективної роботи комерційного банку, а рівень його надійності характеризується сукупним ризиком, на який наражається банк, здійснюючи банківську діяльність. Отже, прибуток і ризик є основними показниками рівня ефективності банківського менеджменту.

Інструментарій банківського менеджменту – це набір методів, прийомів, засобів та форм досягнення визначених цілей шляхом виконання поставлених перед комерційним банком завдань.

Таким чином, банківський менеджмент – є наукою щодо застосування надійних та ефективних систем управління банківської діяльності. Головними напрямками менеджменту у банку є підвищення прибутковості та зниження ризику.

11.2. Функції банківського менеджменту

Фінансовий менеджмент є однією з підсистем менеджменту в комерційному банку і об'єднує в собі низку взаємопов'язаних функцій: фінансового планування, фінансового аналізу, регулювання, фінансового контролю. Тут і далі аналіз, планування, регулювання і контроль будуть розглядатися стосовно управління фінансами, тому:

- з усієї системи економічного аналізу виокремлюється тільки фінансовий аналіз;
- у системі планування розглядається тільки фінансове, а стратегічне й тактичне — лише як підґрунтя для формування фінансових планів;
- регулювання розглядається як комплекс казначейських функцій;
- в системі контролю виокремлюється сфера фінансового контролю.

Банківський менеджмент ґрунтується на принципах, притаманних всім сферам діяльності:

- направленості дій суб'єкта управління на досягнення визначених цільових горизонтів;
- взаємозв'язок мети, засобів досягнення результату;
- комплексність управлінського процесу, який охоплює планування, аналіз, регулювання та контроль;
- взаємозв'язок рівнів стратегічного, тактичного й оперативного планування та забезпечення їх безперервності;
- контроль за затвердженими управлінськими рішеннями як ключовий чинник їх реалізації;
- стимулювання активності, мотивування досягнень колективу цілому та кожного працівника, зокрема;
- формування гнучкої організаційної структури управління, для вирішення поставлених функціональних і управлінських завдань.

Згідно з класичною теорією управління виокремлюють такі основні функції менеджменту:

- планування;
- аналіз;
- організація;
- регулювання (керівництво, координація);
- мотивація;
- контроль.

Головною ланкою системи управління комерційного банку і ключовою функцією менеджменту виступає процес планування його діяльності, що охоплює результати аналізу всієї сукупності факторів, які окреслюють умови функціонування банку в звітному та майбутньому періодах, включаючи чинники внутрішнього та зовнішнього середовища банку.

Процес встановлення та підтримання зв'язків між окремими елементами системи управління забезпечується організацією.

Регулювання являє собою процес оперативного управління, через прийняття поточних управлінських рішень, направлених на реалізацію завдань планування.

Мотивацією вважають набір внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають до реалізації управлінських

рішень і надають цілеспрямованості управлінській діяльності за формами і межами.

Перевірка виконання усіх затверджених рішень досягається функцією контролю. Таким чином, управлінська діяльність характеризується безперервністю фінансових процесів в системі фінансового менеджменту банку.

11.3. Методи управління. Ефективність процесу управління

Методи управління є засобами впливу на об'єкт управління задля досягнення окреслених цілей. Виділяють економічні, адміністративні, соціально-психологічні, правові групи методів управління в банківській установі.

Залежно від окреслених цілей управління, застосовується набір конкретних інструментів банківського менеджменту.

Розрізняють наступні інструменти управління: відсоткові ставки (як за депозитами, так і за кредитами); валютні курси; дохідність цінних паперів; рівень банківського обслуговування клієнтів; реклама; механізм видачі та погашення кредитів тощо.

«Ефективність процесу управління залежить від здатності передбачати майбутнє, мислити на перспективу й пильно контролювати ризики». Ефективність управлінського процесу забезпечується не в останню чергу якістю підготовки й рівнем професіоналізму, компетентності працівників банку. Успішність менеджменту також залежить від системи цінностей, сформованої в банку. Таким чином, ефективність менеджменту залежить від якісних характеристик системи управління в комерційному банку. Саме тому, банківський менеджмент розглядають як мистецтво управління, яке ґрунтується на, власні законах, які реалізуються на практиці. Так, як банківська діяльність взаємопов'язана з станом фінансових ринків, які мають мінливий характер - результат управління напряду залежить від уміння передбачати зміни, вчасно реагувати та координувати банківську діяльність, використовуючи інтуїцію, сприйняття та очікуванні змін середовища банку.

Використання набору інструментів банківського менеджменту залежить від цілей процесу управління, окресленої

стратегії, тактики та в кінцевому підсумку демонструють рівень ефективності менеджменту.

Згідно з економічною теорією ключовим завданням менеджменту є максимізація ринкової вартості фірми, а ринкова ціна акцій є показником рентабельності його роботи. Банківські установи теж підпадають під це правило і так як згідно чинного банківського законодавства вони створюються як акціонерні товариства або кооперативні банки - їх власники зацікавлені в зростанні вартості вкладеного капіталу та підвищенні дохідності банківських операцій.

«Вартість акціонерного капіталу залежить від двох основних чинників - чистого прибутку та рівня ризику банківських операцій. Вартість акцій банку зростатиме, якщо очікується підвищення дивідендних виплат у майбутньому, або знижується рівень ризику, який бере на себе банк. Менеджери можуть працювати, маючи на меті збільшити майбутні доходи банку чи знизити ризиковість операцій або поєднати виконання обох завдань, аби підвищити вартість акцій банку» [12].

Саме тому, фінансовий менеджмент банківської установи направлений на оптимізацію управління банківськими фінансами, а максимізація ринкової вартості виступає пріоритетним завданням фінансового менеджменту.

Отже, головна мета діяльності банківської установи, як і будь-якого комерційного підприємства, полягає в одержанні прибутків. Однак, перелік завдань банківського менеджменту є набагато ширшим, ніж максимізація прибутків.

Ключовими «завданнями банківського менеджменту є:

- ◆ забезпечення прибуткової діяльності;
- ◆ задоволення потреб клієнтів у структурі та якості пропонованих банком послуг;
- ◆ наявність адекватних систем контролю за рівнем банківських ризиків;
- ◆ створення ефективної організаційної структури банку;
- ◆ організація роботи систем контролю, аудиту, безпеки, інформаційних та інших систем, що забезпечують життєдіяльність банку;
- ◆ створення умов для набору кваліфікованих співробітників

та повної реалізації їх потенційних можливостей;

- ◆ створення систем підготовки, перепідготовки та розстановки кадрів;

- ◆ забезпечення умов для здійснення сильного і послідовного управління банком;

- ◆ створення умов для підвищення культури співробітників, наявність спільних цінностей, забезпечення морального клімату в колективі» [15].

Однією з необхідних властивостей добре керованого банку є відповідність його діяльності нормативним вимогам наглядовим органам та банківському законодавству країни. Але цього замало. Якість управління банком визначається сукупністю таких факторів, як стиль управління, методи подолання конкуренції, розмір та структура банку, ефективність застосовуваних методів управління, лідерство та компетентність у визначенні політики, стратегії та функцій управління. Банківські аналітики часто вважають блискучі характеристики управління банку ознакою чіткого, вискоєфективного управління. Хоча наявність кваліфікованого менеджменту є дуже важливим фактором, його не слід розглядати як єдиний критерій визначення якості банківського менеджменту.

11.4. Банківський менеджмент за ознакою спрямування управлінських рішень та напрямками діяльності

Сучасна банківська установа – це організація з кількома рівнями управління та операційної діяльності, між якими існують тісні взаємозв'язки. Багатогранність і універсальний характер банківської діяльності більшості банківських установ постійно ускладнюють системи управління, що зумовлює виділення основних напрямків банківського менеджменту.

Банківський менеджмент класифікують за властивістю спрямування управлінських рішень та часовим горизонтом на стратегічний та операційний.

Стратегічний менеджмент пов'язують із формуванням та реалізацією глобальної концепції функціонування банківської установи, виходячи з його мети – досягнення конкурентних переваг на основі використання сильних сторін діяльності банку

та врахування переваг і ризиків зовнішнього середовища в довгостроковій перспективі. Сутність стратегічного аспекту менеджменту полягає в забезпеченні ефективного пристосування банку до змін зовнішнього середовища. Особливістю стратегічного менеджменту є формування місії, стратегічної мети та засобів її досягнення через розробку загальної стратегії банківської установи та ряду функціональних стратегій: фінансової, маркетингової, кадрової, інвестиційної та ін.

Сформована стратегія комерційного банку має величезний вплив на усі сфери його функціонування: від напрямів діяльності, організаційної структури банку, підбору персоналу з необхідним рівнем кваліфікації і корпоративної культури до формування групи клієнтів та партнерів, ухвалення технологічних питань та визначення банківської інфраструктури. Базові складові стратегічного менеджменту в банківській установі як правило, ухвалюються на довгостроковий період власниками або акціонерами банку.

Операційний менеджмент пов'язують із реалізацією визначених стратегічних рішень в процесі щоденного управління діяльністю комерційного банку через здійснення наступних завдань:

- дотримання нормативних вимог органів банківського регулювання;
- підтримання операційної ліквідності банку;
- раціонального управління активами і пасивами за строками та обсягами;
- належного управління банківськими ризиками.

Операційний менеджмент охоплює різноманіття банківської діяльності: від надавання фінансових послуг клієнтам банку (кредитних, депозитних, розрахунково-касових) до здійснення інвестиційних, емісійних, біржових, міжбанківських операцій.

Таким чином операційний менеджмент охоплює управлінські рішення і їх реалізацію, направлені на здійснення банківських операцій в короткостроковому періоді, що не

перевищує терміну одного року.

В операційному менеджменті виокремлюють такі його складові: кредитний менеджмент, інвестиційний менеджмент, менеджмент грошової позиції банку. Ці та ін напрями пов'язані, перш за все із функціональними особливостями банківської діяльності.

Між стратегічним та операційним менеджментом забезпечується взаємовплив через реалізацію оперативних управлінських рішень як невідомого складового елементу реалізації банківської стратегії та досягненні довгострокових цільових орієнтирів банківської установи.

Іншою ознакою класифікації банківського менеджменту є його види: фінансовий та організаційний залежно від напрямів діяльності.

Фінансовий менеджмент являє собою управління усіма фінансовими процесами, що знаходяться у компетенції банку та включає управління банківськими операціями, фінансовими результатами діяльності банку, управління фінансовими ризиками та економічними нормативами.

Напрямами управління фінансового менеджменту є:

- активи і зобов'язання;
- власний капітал;
- банківські ризики;
- прибутковість;
- ліквідність та резерви;
- кредитний, інвестиційний портфелі банку;
- процес фінансового планування та бюджетування.

Організаційний менеджмент в банку направлений на реалізацію питань раціональної організації й управління колективом комерційного банку, формування ефективних організаційних структур і систем забезпечення банківської діяльності.

Сферами управлінського впливу організаційного менеджменту банку є:

- раціональні організаційні банківські структури;
- організація систем контролю;
- організація систем банківської безпеки;

- менеджмент кадрового потенціалу установи;
- менеджмент інформаційних технологій.

Вибір раціональної організаційної моделі банківської діяльності надзвичайно важливий, оскільки багато в чому визначає його надійність, до якої суспільство виставляє підвищені вимоги. Чітка організаційна структура банку з докладними інструкціями та відповідною організацією роботи функціональних підрозділів забезпечить успішне виконання комерційним банком своїх функцій та обраної стратегії. І навпаки, недостатня увага до питання формування організаційної структури призведе до порушення логічного взаємозв'язку між етапами процесу прийняття управлінських рішень – аналізом, плануванням, контролем і регулюванням.

Організація систем контролю спрямована на забезпечення стабільної та надійної роботи банку, яка б відповідала нормам банківського законодавства. Керівництво має забезпечити впровадження таких систем контролю, як

- внутрішній аудит,
- внутрішній банківський контроль,
- системи аналізу якості активів та контролю рівня загального ризику,
- системи моніторингу діяльності персоналу банку, які б показували, наскільки працівники виконують свої обов'язки та наскільки їхні дії відповідають законодавству.

Внутрішній аудит банку являє собою незалежну експертну діяльність аудиторської служби банку з метою перевірки і оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання посадових обов'язків працівниками банку. Внутрішній аудит передбачає отримання в документальній формі процедур і опису методів, які застосовуються банком для здійснення внутрішнього контролю.

Внутрішньобанківський контроль трактують як систему забезпечення здійснення касових, розрахункових, кредитних та інших операцій в установах комерційного банку відповідно до визначених правил, яка спрямована на забезпечення збереження грошових коштів і цінностей в банку, чинності виконання банківських операцій, точного і своєчасного відображення їх в

бухгалтерському обліку, можливості документарного встановлення відповідальності за порушення правил виконання операцій або втрату цінностей.

Системи аналізу та якості активів за рівнем загального ризику ґрунтуються на класифікації активів за ймовірністю повернення та потенційним розміром збитків з подальшим зважуванням на відповідні вагові коефіцієнти, назначені для кожної групи активів

Системи контролю за діяльністю персоналу банку базуються на здійсненні контролю відповідальними менеджерами, згідно вимог нормативних документів, внутрішніх інструкцій та положенні банку.

Процес управління інформаційними технологіями включає вибір та реалізацію програмного і технічного забезпечення відповідно до потреб і можливостей банку та його клієнтів. Інформаційні технології мають забезпечувати підтримку процесу управління банком та технологічного здійснення банківських операцій.

Організація ефективних систем безпеки охоплює:

- формування системи надійного захисту конфіденційності інформації, зокрема щодо клієнтів банку та забезпечення фізичної охорони банківських активів;

- оснащення безпечних банківських сховищ,

- організацію безпечного перевезення готівкових коштів,

- організацію документування, комп'ютерного доступу, охорони цінностей банку.

- юридичний захист, який включає перевірку договорів банку на предмет юридичних наслідків, контроль за структурою власників (акціонерів) банку та правом власності на контрольний пакет акцій.

Недосконалість систем безпеки може призвести до втрати права власності, наприклад, через купівлю певної кількості акцій, що здійснюють обіг на ринку.

Банки забезпечують роботу своїх сил безпеки у всіх сферах інформаційної уваги і використовують інформацію:

- сфери інтересів — як стратегічну для прийняття рішень щодо довгострокових угод, договорів, планування перспектив

розвитку банку;

- сфери впливу — як тактичну для прийняття рішень щодо співробітництва з партнерами, інвестування (вкладання) коштів у нові проекти, протидії недобросовісній конкуренції, визначення поведінки на ринку в той чи інший проміжок часу;

- сфери безпосередньої інформаційної діяльності— як оперативну для прийняття рішень щодо безпосереднього здійснення конкретної операції, укладання конкретної угоди.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягає суть банківського менеджменту і які основні складові банківського менеджменту?
2. Які функції банківського менеджменту?
3. Назвіть основні методи управління у банку.
4. Які основні чинники ефективності процесу управління в сучасних умовах?
5. Які сфери діяльності включає організаційний менеджмент банку?
6. Поясніть принципи відмінності між видами банківського менеджменту.
7. Визначіть основні завдання банківського менеджменту.
8. Дайте характеристику принципам банківського менеджменту.
9. Які складові включає організація систем контролю в банку?
10. Обґрунтуйте значення інформаційної безпеки та необхідність управління інформаційними технологіями у банку.

ТЕМА 12. ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

12.1. Поняття фінансового моніторингу

12.2. Суб'єкти первинного та державного фінансового моніторингу

12.3. Сутність та засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

12.4. Міжнародне регулювання боротьби з відмивання грошей.

12.1. Поняття фінансового моніторингу

Науковці по-різному підходять до визначення поняття фінансового моніторингу. Зокрема, В. Коваленко вважає, що це «спеціально організоване систематичне безперервне спостереження за станом економічного об'єкта та негайна його оцінка, метою якої є вивчення та підготовка економічної інформації для підтримки прийняття рішень на різних рівнях управління».

Водночас в літературі зустрічаємо і протилежну наукову позицію. Так, А.Клименко визначає фінансовий моніторинг у такому контексті: «фінансовий моніторинг – це особлива форма фінансового контролю, що здійснюється уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу і спрямована на виявлення операцій, пов'язаних із легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом» [19].

Існують і інші думки вчених щодо поняття фінансового моніторингу. Так А. Гаврилишин підкреслює: «фінансовий моніторинг – це сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції щодо віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження з наступним переданням їх правоохоронним органам».

Визначення поняття „фінансовий моніторинг” дає можливість у цілому відповісти на такі питання: чим є боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів; хто здійснює фінансовий

моніторинг; кого необхідно перевіряти (залежно від організаційно-правового статусу і функцій підрозділу фінансової розвідки) або ідентифікувати; які фінансові операції.

В юридичній енциклопедії знаходимо наступне визначення поняття «моніторингу»: – це «регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю та прогнозування».

Розрізняють глобальний, регіональний і локальний рівні моніторингу. Порядок проведення моніторингу регулюється відповідними правилами. Інформація, отримана за допомогою моніторингу, кладеться в основу рішень, що приймаються державними органами, політичними партіями, громадськими організаціями тощо.

Згідно з фінансовим словником, під фінансовим моніторингом розуміється «система постійного спостереження за найважливішими поточними результатами фінансової діяльності підприємства в умовах кон'юнктури фінансового ринку, що постійно змінюється». Метою такого моніторингу є: своєчасне виявлення відхилень фактичних результатів фінансової діяльності підприємства від передбачуваних, які призводять до погіршення фінансового стану підприємства; з'ясування причин цих відхилень; розроблення пропозицій щодо відповідного коригування окремих напрямів фінансової діяльності з метою її нормалізації та підвищення ефективності.

Об'єктами моніторингу, виступають соціально-економічні відносини на підприємстві, їх взаємозв'язки і взаємодії із зовнішнім середовищем. Суб'єктами можуть виступати авторитетні фахівці і керівники, здатні судити про внутрішні механізми виробництва, пріоритети розвитку, про стан об'єкта, виступаючи в ролі експертів у сфері соціально-економічних процесів на підприємстві.

В Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» № № 361-IX від 06.12.2019 р. подано наступне визначення: «**фінансовий моніторинг** – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у

сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу».

Окремо законодавець визначає зміст іншого поняття: «Державний фінансовий моніторинг - сукупність заходів, що вживаються суб'єктами державного фінансового моніторингу і спрямовуються на виконання вимог закону та іншого законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

Розрізняють такі два види державного фінансового моніторингу:

- державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу - сукупність заходів із збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається до спеціально уповноваженого органу суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та/або фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або з іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України та інших заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії;

- державний фінансовий моніторинг інших суб'єктів державного фінансового моніторингу - сукупність заходів, що вживаються суб'єктами, визначеними законодавством і спрямовані на виконання його вимог у сфері запобігання та протидії.

Об'єктами фінансового моніторингу є «дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання таких

активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників».

Основна сфера практичного застосування моніторингу – це управління, а точніше інформаційне обслуговування управління в різних сферах діяльності.

Розрізняють внутрішній і зовнішній фінансовий моніторинг. Внутрішній – аналітична система, що створюється для цілей внутрішньогосподарського управління. Механізм його реалізації являє собою сукупність інструментів, способів і методів організації діяльності з регулярного збирання фактичної інформації про контрольовані показники, її аналізу, вироблення рекомендацій з ухвалення управлінських рішень та оцінювання їх ефективності, а також прогнозування подальшої динаміки. Аналіз фінансового потенціалу у системі внутрішнього фінансового моніторингу здійснюється за методикою, що передбачає вибір конкретного періоду здійснення аналізу, визначення напрямку здійснення аналізу, мети дослідження, вибір методів фінансового контролю, визначення основних чинників діяльності підприємства, установлення причин відхилень, визначення умов і допустимих граничних меж відхилень, основних причин фіксованих витрат, розрахунок перевитрат часу та коштів, визначення потенціалу результативних напрямів дій за принципом.

12.2. Суб'єкти первинного та державного фінансового моніторингу

Система державного фінансового моніторингу в нашій країні охоплює два рівні - первинний та державний.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу відповідно до законодавства з фінмоніторингу виступають:

1) банківські установи, страхові компанії (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;

2) оператори платіжних систем;

3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;

4) професійні учасники фондового ринку, крім тих, що здійснюють діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку;

5) оператори поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги, послуги поштового переказу, валютні операції;

б) філії або представництва іноземних господарюючих суб'єктів, які надають фінансові послуги на території України;

7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (не відносяться особи, які надають послуги в межах трудових правовідносин):

а) суб'єкти аудиторської діяльності;

б) бухгалтери, суб'єкти господарювання, які надають послуги з бухгалтерського обліку;

в) суб'єкти господарювання, що надають послуги консультування з питань оподаткування;

г) адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які в індивідуальному порядку займаються адвокатською діяльністю;

г) нотаріуси;

д) суб'єкти господарювання, що надають послуги юридичного характеру;

е) особи, які надають послуги з створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами;

е) суб'єкти господарювання, що надають посередницько-консультаційні послуги щодо операцій з нерухомим майном;

ж) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами, виробами з них або з дорогоцінним камінням;

з) суб'єкти господарювання, які здійснюють лотереї та/або азартні ігри;

и) суб'єкти господарювання, які правадять торговельну діяльність культурними цінностями та/або надають посередницькі послуги щодо такої діяльності;

8) постачальники послуг щодо обігу віртуальних активів;

9) інші юридичні особи, які відповідно до правового статусу не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:

- Національний банк України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
- Міністерство юстиції України;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Міністерство цифрової трансформації України.

На сьогоднішній день спеціально уповноваженим центральним органом в цій сфері є Державна служба фінансового моніторингу України, діяльність якої координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України.

Основними завданнями Держфінмоніторингу України є:

1) формування та реалізація державної політики щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

2) збирання, обробка, аналіз інформації щодо фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу та фінансових операцій або інформації, яка може стати підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму;

3) формування та забезпечення роботи єдиної державної інформаційної системи щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

4) здійснення національної оцінки ризиків;

5) розширення співпраці з державними органами, нацрегулятором, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями щодо запобігання та протидії відмиванню доходів, які одержані злочинним шляхом, або

пов'язані з фінансуванням тероризму;

б) забезпечення представництва України у міжнародних організаціях з питань фінмоніторингу.

Чинне законодавство визначає види фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу: «Фінансові операції є пороговими, якщо сума, на яку здійснюється кожна із них, дорівнює чи перевищує 400 тисяч гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, - 55 тисяч гривень) або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, банківських металах, інших активах, еквівалентну за офіційним курсом гривні до іноземних валют і банківських металів 400 тисяч гривень на момент проведення фінансової операції (для суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри, - 55 тисяч гривень), за наявності однієї або більше таких ознак:

- фінансові операції, якщо хоча б одна із сторін - учасників фінансової операції має реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі, що здійснює збройну агресію проти України, та/або в державі (юрисдикції), що не виконує чи неналежним чином виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення (у тому числі дипломатичне представництво, посольство, консульство такої держави), або якщо однією із сторін - учасників фінансової операції є особа, яка має рахунок у банку, зареєстрованому в зазначеній державі (юрисдикції);

- фінансові операції політично значущих осіб, членів їх сім'ї та/або осіб, пов'язаних з політично значущими особами;

- платіжні операції з переказу коштів за кордон (у тому числі до держав, віднесених Кабінетом Міністрів України до офшорних зон);

- фінансові операції з готівкою» [3].

Фінансові операції вважаються підозрілими, якщо суб'єкт первинного фінансового моніторингу має підозру чи достатні підстави для підозри, що вони є результатом злочинної

діяльності або пов'язані з фінансуванням тероризму чи розповсюдженням зброї масового знищення. З метою визначення на предмет підозрілості фінансової операції чи діяльності, суб'єкт первинного фінансового моніторингу беруть до уваги дослідження та рекомендації визначених суб'єктів фінансового моніторингу на державному рівні.

12.3. Сутність та засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Президентська комісія США по боротьбі з організованою злочинністю у 1984 р. використовувала наступне формулювання відмивання грошей – це процес за допомогою якого приховується існування, незаконне походження чи використання доходів та в подальшому маскуванню незаконних доходів таким чином, ніби вони були отримані від законної діяльності. Першим міжнародним документом, спрямованим на боротьбу з відмиванням грошей, стала Віденська конвенція ООН: «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин» від 20.12 1988 р., прийняття якої поклало початок розвитку законодавчих ініціатив в західних країнах.

Вперше визначення терміну «відмивання грошей» зустрічаємо у директиві Парламенту та Ради ЄС: «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей (2005/60/ЄЕС)».

Отже, відмивання брудних грошей у міжнародній практиці – це дії, пов'язані з:

- перетворенням і передачею майна, отриманого в результаті злочинної діяльності або в співучасті в такій діяльності з метою приховування або маскуванню незаконного походження коштів, або надання допомоги будь-якій особі, втягненій в таку діяльність, з метою запобігання юридичних наслідків цієї діяльності;

- приховуванням або маскуванням справжніх джерел, їх місцезнаходження, розміщення, переміщення, приналежності прав або власності майна., яке отримане в результаті злочинної діяльності або співучасті в такій діяльності;

– придбання, володіння або користування майном, знаючи, що воно отримане в результаті злочинної діяльності або співучасті в такій діяльності;

– співучасть, підбурювання, надання допомоги, порад, спроби щодо здійснення/ надання допомоги в діях, порередньо зазначених.

Відмивання грошей – це досить складний процес: доходи, отримані злочинним шляхом, проводяться через фінансову систему з метою приховування їх нелегального походження і надання їм вигляду законно отриманих доходів.

Під **легалізацією грошей**, набутих злочинним шляхом, слід розуміти внесення до банку грошей чи іншого майна, набутих із порушенням вимог законодавства України, або переказ таких грошей чи майна через банківську систему України із метою приховання джерела походження цих коштів чи створення подоби їх легальності.

Ширше поняття „**відмивання грошей**” наводиться у ст. 209 Кримінального кодексу України: під легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, тут мається на увазі вчинення фінансових операцій та інших угод із грошовими коштами та іншим майном, набутими свідомо злочинним шляхом, а також використання зазначених коштів та іншого майна для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності, а також створення організованих груп в Україні чи за її межами для легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, добутих свідомо злочинним шляхом.

Процес відмивання брудних грошей зводиться до трьох послідовних стадій: розміщення, розшарування, інтеграції.

На початковій стадії – «розміщення» відбувається розміщення грошей, територіально віддалене від місць їхнього походження, тобто попереднє їх відмивання. Прикладом є уникнення обов’язкової ідентифікації клієнтів.

Основні форми першої стадії процесу відмивання брудних грошей такі:

- шахрайські дії із використанням підставних осіб та фірм;
- обмін банкнот невеликих номіналів на банкноти

більших номіналів:

- підкуп або залякування банківських працівників, які відповідальні за ідентифікацію клієнта;
- приховування реального джерела походження грошей чи їх місцезнаходження через підроблення документів;
- смерфінг – це купівля банківських чеків, цінних паперів на пред'явника на меншу суму, ніж та, за якої потрібно здійснювати ідентифікацію клієнта;
- структуринг – невеликі суми платежів на один і той самий банківський рахунок;
- використання фірм, що мають значний готівковий обігом, щоб до легальної виручки додавати брудні гроші;
- створення фіктивних фірм через які робити спроби легалізувати брудні гроші.

Наступна стадія «розшарування» пов'язана з відокремленням нелегальних доходів від їх джерел через формування заплутаного ланцюга фінансових операцій для приховування аудиторського сліду цих доходів. Іншими словами, на цій стадії доходи, отримані в незаконний спосіб відокремлюються від джерел їх походження через ряд фінансових операцій, з метою заплутування слідів та створення їх анонімності.

Таким операціям притаманний міжнародний характер, вони здійснюються у офшорних зонах або у країнах із м'яким податковим кляматом чи слабкою системою державного фінансового моніторингу. Одним із методів розшарування на сьогодні є електронний переказ коштів.

Наступною стадією легалізації доходів, отриманих не у законний спосіб є інтеграція коштів. Інтеграція – це надання видимості фінансовим коштам форми легальності. Такі активи отримують нове, легальне джерело походження та вкладаються у економіку. Відмиті в такий спосіб брудні гроші стають джерелом інвестицій у фірми, які в подальшому можуть використовуватися у кримінальній діяльності.

Зауважимо, що у разі не виявлення факту відмивання брудних грошей на двох попередніх стадіях, на цій стадії відрізнити чи відокремити злочинні доходи від отриманих в законний спосіб практично неможливо.

12.4. Міжнародне регулювання боротьби з відмивання грошей.

У країнах із великим досвідом боротьби проти відмивання грошей найбільші зусилля спрямовуються не стільки на пошук і арешт порушників, скільки на контроль за незаконними фінансовими потоками із наступною їх конфіскацією. Пріоритет надається позбавленню злочинних організацій фінансової бази, що зрештою „перекриває їм кисень” і, відповідно, сприяє оздоровленню економіки.

Виявлення фактів легалізації злочинних прибутків починається із визначення, так званих, *підозрілих операцій*.

У світовій практиці підозрілою вважається операція, яка має водночас дві ознаки: *кількісну* (обсяг здійснюваної операції) і *якісну*. Нині граничний обсяг здійснюваної операції, із перевищенням якого кредитна організація є зобов’язаною повідомляти відповідний наглядовий орган про таку угоду різниться у країнах.

Якісними законодавство різних країн вважає ознаки, що підтверджують протиправну спрямованість дій клієнта банку, а саме:

- внесення великих сум на рахунок готівкою;
- прагнення бути присутнім тільки при відкритті рахунку і призначення довірених осіб із питань управління коштами на рахунках, аби уникнути подальших особистих контактів із операціоністами;
- вимога без обґрунтованих причин відкрити кілька рахунків із різними початковими номерами;
- надання свідомо перекручених відомостей про себе або таких, достовірність яких неможливо перевірити;
- проходження за рахунками коштів, які значно перевищують реальні фінансові можливості клієнта у бізнесі;
- багаторазове нарахування коштів на рахунок протягом дня різними особами;
- проведення в інтересах третіх осіб операцій в особливо великих розмірах, зокрема, обмін чималих сум грошей.

Міжнародне співробітництво України щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих

злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму забезпечується співпрацею суб'єктів державного фінансового моніторингу у відповідності з чинним законодавством, міжнародних угод України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України з такими інституціями:

- Групою з розробки фінансових заходів щодо боротьби з відмиванням грошей (FATF);

- Спеціальним експертним комітетом Ради Європи з питань оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL);

- Європейським Союзом, Світовим банком, МВФ;

- Егмонтською групою підрозділів фінансових розвідок, Організації Об'єднаних Націй.

Зауважимо, що першою міжнародною організацією, яка була створена у 1989 році з метою боротьби з відмиванням брудних грошей стала FATF, яку створили країни великої сімки як міжурядовий орган по боротьбі з відмиванням грошей.

FATF - міжурядовий орган, який визначає стандарти та розробляє політику з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. На сьогодні до його складу входить 37 країн- учасниць, 2 міжнародні організації, а також понад 200 країн взяли на себе зобов'язання впроваджувати рекомендації. Метою FATF є встановлення стандартів та забезпечення ефективної реалізації правових, нормативних та оперативних заходів щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та іншими загрозами для цілісності міжнародної фінансової системи.

Базові Сорок Рекомендацій FATF були розроблені у 1990 році як ініціатива щодо боротьби з протиправним використанням фінансових систем особами, які відмивають гроші, одержані від реалізації наркотиків. У 1996 році Рекомендації вперше були переглянуті з метою відображення типів відмивання грошей, які змінюються. Сорок Рекомендацій у редакції 1996 року були схвалені більш як 130 країнами та стали міжнародним стандартом у сфері боротьби з відмиванням грошей. Рекомендації FATF були переглянуті в 2001, 2003 та в 2012 році для забезпечення актуальності та відповідності і

призначені для універсального застосування. Зокрема, у жовтні 2004 року FATF опублікувала Дев'яту спеціальну рекомендацію, що посилює узгоджені міжнародні стандарти боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму – 40+9 рекомендацій. .

У лютому 2012 року FATF завершила ретельний перегляд своїх стандартів і опублікувала переглянуті Рекомендації FATF. Цей перегляд призначений для посилення глобальних гарантій і подальшого захисту цілісності фінансової системи шляхом надання урядам більш потужних інструментів для вжиття заходів проти фінансових злочинів. Їх було розширено, щоб протистояти новим загрозам, таким як фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також бути більш чіткими щодо прозорості та жорсткішими щодо корупції. 9 спеціальних рекомендацій щодо фінансування тероризму були повністю інтегровані із заходами проти відмивання грошей. Це призвело до більш сильного та чіткішого набору стандартів.

FATF, співарацюючи з країнами на міжнародному рівні, веде роботу щодо виявлення вразливостей на державному рівні країни задля забезпечення захисту міжнародної фінансової системи від зловживань.

FATF перевіряє методи відмивання грошей і фінансування тероризму та постійно посилює свої стандарти для усунення нових ризиків, таких як регулювання віртуальних активів, які поширилися в міру того, як криптовалюти набувають популярності. FATF контролює країни, щоб переконатися, що вони повністю й ефективно виконують Стандарти FATF, і притягує до відповідальності країни, які їх не дотримуються.

Досвід зарубіжних країн, міжнародних організацій щодо впровадження первинного фінансового контролю в систему протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, свідчить, що дієвими засобами фінансового моніторингу є: зупинення сумнівної на відмивання фінансової операції з ініціативи банківських установ; оперативна взаємодія суб'єктів первинного фінансового контролю з органами фінансової розвідки; спрощений порядок часткового розкриття банківської таємниці на вимогу правоохоронних органів в інтересах

запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів; суб'єкти фінансового моніторингу мають право самостійно проводити контрольно-розвідувальні операції.

В Україні відповідно до міжнародних договорів України, визнаються рішення судів, інших компетентних органів іноземних держав, що набрали юридичної сили щодо осіб, які мають доходи, одержані злочинним шляхом, та щодо конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, або еквівалентного їм майна, та перебувають на території України.

Конфісковані доходи, отримані злочинним шляхом, або еквівалентне їм майно можуть бути повністю або частково передані іноземній державі, компетентним органом якої винесено рішення про конфіскацію.

Рішення про видачу іноземній державі осіб, крім громадян України та осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні, які визнані винними на підставі вироку (рішення) суду у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних з відмиванням брудних грошей, фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, приймається відповідно до міжнародних договорів України.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте суть поняття «фінансовий моніторинг».
2. Яка структура функціонування системи фінансового моніторингу у банківській системі України?
3. Назвіть суб'єктів первинного фінансового моніторингу.
4. Назвіть суб'єктів державного фінансового моніторингу.
5. В чому полягає сутність та які засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом?
6. Поясніть зміст поняття «відмивання грошей».
7. Які особливості міжнародного регулювання боротьби з відмиванням брудних грошей.
8. Яку роль відіграє діяльність FATF в сучасних умовах?
9. Обґрунтуйте напрями забезпечення якості фінансового моніторингу в сучасних умовах.

ТЕМА 13. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ІНКЛЮЗІЯ В БАНКІВСЬКІЙ СПРАВІ

13.1. Сутність поняття «фінансової інклюзії» у системі інклюзивного зростання.

13.2. Місце фінансової інклюзії у стратегії Національного банку України.

13.3. Fin Tech інновації у забезпеченні фінансової інклюзії банками України

13.1. Сутність поняття «фінансової інклюзії» у системі інклюзивного зростання

В останні роки в усьому світі все більшої актуальності набуває проблема низького залучення населення до фінансового сектору – не кожен має доступ до якісних фінансових послуг і має достатні знання та досвід для їх використання. За даними Світового банку, понад 2,5 млрд. людей у світі не мають доступу до якісних фінансових послуг. Для запозичень і страхування своїх активів вони використовують неформальні методи. Водночас доступність основних фінансових послуг для споживачів є важливим показником розвитку фінансового сектору. Саме доступність фінансових послуг у фінансовому секторі стимулює зростання добробуту населення, сприяє розвитку бізнесу, сприяє розширенню ринків збуту товарів і послуг.

Окреслена проблема призвела до появи поняття «фінансова інклюзивність/інклюзія», що загалом означає рівний доступ та використання фінансових продуктів і послуг, які:

- прийнятний за ціною;
- задоволення потреб домогосподарств і підприємств;
- доступні для всіх верств суспільства незалежно від доходу та місця проживання через системи фінансових технологій (FinTech).

Розвинена та інклюзивна фінансова система дозволяє скоротити інформаційні та операційні витрати та водночас стимулює інвестиційні рішення, розвиток FinTech та темпи зростання в довгостроковій перспективі.

Питання фінансової інклюзії та FinTech є пріоритетними

напрямами в Національній економічній стратегії на період до 2030 року.

В свою чергу Національний банк України затвердив «Стратегію розвитку фінансового сектору до 2025 року», де фінансова інклюзія визнана стратегічним напрямом розбудови фінансового сектору економіки України, «Стратегію розвитку фінтеху в Україні до 2025 року», «Стратегія Національного банку до 2025 року» (цифрові фінанси як драйвер для цифровізації економіки (підвищення рівня фінансової інклюзії та розвиток фінансових технологій)).

Візією розвитку цих стратегій виступає інтегрований у міжнародний простір, ефективний, стійкий та конкурентоспроможний фінансовий сектор, який динамічно розвивається та забезпечує вагомий внесок у стале та інклюзивне економічне зростання України.

Місія розвитку полягає в тому, що фінансовий сектор України виступає драйвером сталого та інклюзивного розвитку економіки України та сприяє підвищенню добробуту громадян через забезпечення ефективного акумулювання, розподілу та обігу фінансових ресурсів в економіці.

Цього можна досягти реалізуючи стратегічні напрями, а саме: фінансова стабільність, макроекономічний розвиток, фінансова інклюзія, розвиток фінансових ринків, інноваційний розвиток.

Запорука формування стійкої фінансової інклюзії лежить у трьох площинах:

1. Доступність фінансових послуг, а саме можливість користувача скористатися послугою через контакт із фінансовим посередником за допомогою FinTech.

2. Фінансова грамотність, тобто здатність споживача здійснити усвідомлений вибір послуги, повністю розуміючи вигоди та ризики від користування нею.

3. Захист прав користувача гарантія безпечного, прогнозованого та якісного надання послуги, забезпечена третьою стороною.

Велика кількість стратегій засвідчує, що проблема фінансової інклюзивності набуває для України особливого

значення. Нажаль пересічний українець небагато знається на фінансах, користується головним чином простими банківськими послугами, майже нічого не знає про свої права як споживача фінансових послуг і не довіряє фінансовим установам. Населення користується дуже обмеженим переліком фінансових послуг, серед яких чільне місце належить комунальним платежам, банківським рахункам/пластиковим карткам і користуванню банкоматом. З огляду на таку ситуацію підвищення фінансової грамотності в Україні є однією з найбільш актуальних економічних проблем, яка перебуває під постійною увагою як регуляторів, фінансових інститутів, так і науковців.

За думкою багатьох науковців фінансова грамотна людина має відповідати багатьом критеріям: веде облік власних витрат і доходів, знає свої права, має фінансову подушку, витрачає менше ніж заробляє, володіє актуальною фінансовою інформацією, вмє вибрати фінансові послуги.

Дотримання цих критеріїв буде вигідно. Чим вигідні фінансово-грамотні люди?

1. Для самих себе: підвищення власного добробуту, ширше використання асортименту фінансових послуг, менший ризик втрати заощаджень.

2. Для держави: фінансова стабільність у суспільстві, збільшення обсягу недержавного пенсійного страхування, посилення якості мільйонів фінансових рішень, які приймаються щодня.

Чи фінансово грамотні українці?

Результати загальнонаціонального дослідження рівня фінансової грамотності, фінансової інклюзії та фінансового добробуту в Україні у 2021 році засвідчили:

§ Україна відстає за рівнем фінансової грамотності від провідних країн – 12,3 в Україні (з 21 бала). Більш детально про дане опитування буде подано в наступних слайдах.

§ Недостатня фінансова грамотність – однаково актуальна проблема усіх українців (незалежно від віку, статі, регіону проживання).

§ Українці уникають розмов про особисті фінанси та методи управління ними.

§ Більшість українців орієнтовані на витрачання грошей у поточному періоді, схильні більше витратити, ніж заощаджувати.

§ В Україні спостерігається низький рівень користування фінансовими послугами та продуктами: 30% населення за останні два роки не користувались жодними фінансовими послугами або продуктами.

§ Існує високий суспільний запит на підвищення фінансової грамотності.

Такі висновки можна було зробити завдяки тому, що у 2021 році в рамках Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» та у співпраці з Національним банком України (НБУ) за методологією Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) було проведено загальнонаціональне статистичне репрезентативне опитування громадської думки з питань фінансової грамотності та фінансової інклюзії в Україні.

Опитування мало на меті оцінити:

- фінансову грамотність українців через фінансові знання, поведінку та ставлення громадян України у таких питаннях як складання бюджету, заощадження, особисті фінанси, управління кредитами/боргами, довгострокове фінансове планування (включно з пенсійними накопиченнями) та вибір фінансових продуктів;

- знання та використання фінансових продуктів, у тому числі цифрових фінансових послуг та криптоактивів;

- рівні фінансового добробуту;

- ступінь обізнаності українців із захистом прав споживачів фінансових послуг;

- регіональні, вікові, гендерні та інші відмінності щодо фінансової грамотності та обізнаності.

Індекс фінансової грамотності ОЕСР обчислюється на основі 5 запитань щодо ставлення до фінансових питань, 7 запитань щодо фінансових знань та 9 запитань щодо фінансової поведінки. Значення індексу варіюється від 1 до 21 бала. Досягнення максимуму (21 бал) означає повне володіння базовими знаннями та навичками користування фінансами.

За методологією ОЕСР загальний індекс фінансової грамотності України у 2021 році становить 12,3 бала (або 58%

від його максимального значення – 21 бал). Індекс фінансової грамотності в Україні наразі демонструє хорошу динаміку – менш ніж за 3 роки відбулося зростання на 6,0% у балах. З іншого боку, темп зростання індексу фінансової грамотності в країнах порівняння, включених до звітів ОЕСР, у 2016 та 2020 роках (Грузія, Естонія, Польща, Угорщина, Хорватія, Чехія) становив лише 2,4%. Так само Україна наблизилася до цих країн у відсотковому співвідношенні від максимуму (60%). Порівняно з результатами дослідження 2018 року всі компоненти Індексу України покращилися, в результаті чого загальний бал підвищився з 11,6 до 12,3 (або з 55% до 58% від максимального значення).

Загальний індекс фінансової грамотності в Україні не показав відмінностей за статтю, але відмінності фіксувалися за такими характеристиками, як вік, регіон, місце проживання, рівень доходу та освіти, а також за використанням технологій та заощадженнями. У розділі складових Індексу також **Я**. Різниця між чоловіками та жінками за Індексом фінансової грамотності є статистично незначущою (12,26 та 12,23) за результатами опитування 2021 року, а також за його компонентами. Варто зазначити, що у 2018 році спостерігалася статистично значуща різниця у фінансовій поведінці чоловіків і жінок, причому останні демонстрували кращі результати.

Вік. У 2021 році найнижче значення Індексу фінансової грамотності було зафіксовано у віковій групі 18-24 років і наразі становить 11,4 бала проти 10,7 бала у 2018 році. Проте безперечно, що зростання Індексу було найбільшим у цьому віці. група - 7%. Фінансова грамотність також значно нижча у віковій групі старше 60 років (11,6), що також потребує пильної уваги. Найвищий рівень фінансової грамотності зафіксований у віковій групі 25-34 роки – 12,7 бала, але слід зазначити, що за динамікою ця група відстає від вікових груп 35-44 та 45-59 років.

Дохід. Якщо проаналізувати дані 2021 року, то простежується зростання Індексу фінансової грамотності залежно від розміру доходів громадян. Для груп респондентів із вищим рівнем доходу, наприклад, 7000 грн – 15 000 грн, значення Індексу фінансової грамотності становить 12,9 бала, а

для 15 001 грн – 20 000 грн – 13,2 бала.

Наявність заощаджень. Згідно з методологією звіту ОЕСР за 2021 рік, респондентів розділили на дві групи за наявністю заощаджень для покриття поточних витрат протягом щонайменше трьох місяців у разі втрати основного джерела доходу. В Україні група респондентів із такими заощадженнями показала значно вищий бал за Індексом фінансової грамотності, який склав 14,2 бали, забезпечивши собі місце в ТОП-10 країн у дослідженні OECD 2021.

Освіта. Як і в 2018 році, так і в 2021 році спостерігається пряма залежність між рівнем фінансової грамотності та наявністю освіти: чим вищий рівень освіти, тим вищий бал фінансової грамотності. Якщо загальний бал осіб з повною або неповною середньою освітою у 2021 році становить 11,2 бала, то осіб із середньою спеціальною освітою (технікум) – 11,9 бала, а осіб з вищою – 13,3 бала. Зазначимо, що зростання фінансової грамотності відбулося на всіх рівнях, крім неповної середньої освіти.

Резиденція. За типом населеного пункту ми спостерігаємо зростання розриву фінансової грамотності між селом і містом. Якщо у 2018 році індекс фінансової грамотності був приблизно на такому ж рівні, то наразі респонденти з міста мають 12,6 бала, а жителі села – 11,8 бала (різниця статистично значуща). Якщо порівнювати Індекс фінансової грамотності за регіонами, то звертає на себе увагу така особливість: серед респондентів Півночі та Центру фінансова обізнаність погіршилася, натомість лідерами стали Південь, Захід і Схід.

Використання технологій. Згідно з методологією ОЕСР, некористувачі технологій – це ті, хто не користувався комп'ютером, електронною поштою, Інтернетом чи мобільним телефоном протягом останнього тижня. Якщо порівнювати Україну за рівнем фінансової грамотності нетехнічних користувачів, то 9,9 бала – досить високий показник, оскільки є країни, в яких цей показник починається з 8 балів. Проте, якщо аналізувати лише рівень України, то цей бал однозначно низький, головним чином через знання та поведінку. Примітно, що ця категорія становить лише 5% вибірки, а 68% – люди віком

від 60 років.

Фінансова грамотність і фінансова інклюзія є взаємодоповнюючими поняттями. Фінансова система не може ефективно функціонувати, якщо населення не користується фінансовими послугами. І ця теза справедлива для заощаджень, кредитування та інвестування. Звичайно, користувачі фінансових послуг повинні бути фінансово грамотними, адже тільки в цьому випадку фінансова система функціонуватиме стабільно.

Для оцінки рівня фінансової інклюзії у Звіті ОЕСР за 2021 рік основна увага зосереджена на аналізі трьох показників:

- знання мінімум 5 фінансових продуктів;
- придбання товару протягом останнього року;
- звернення до рідних/друзів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання.

В Україні рівень обізнаності щодо фінансових продуктів досить високий і зростає: у 2021 році 79% респондентів знають принаймні 5 фінансових продуктів (74% у 2018 році). Україна показує кращий результат, ніж ряд країн: Болгарія, Естонія, Північна Македонія, Перу, Малайзія, Індонезія, Колумбія. За цим показником Україна також наближається до Угорщини.

Максимальні позитивні зміни в обізнаності, спостерігаються за такими продуктами (наведені за спаданням): поточний (платіжний) рахунок – зростання на 15 в.п.; криптоактиви – на 15 в.п.; мікрофінансовий кредит – на 10 в.п.; мобільний банкінг – на 7 в.п.

Разом з тим, рівень користування фінансовими продуктами є достатньо невисоким: 57% респондентів сказали, що користувалися фінансовими продуктами із запропонованого списку (особисто чи спільно з членами родини) упродовж останніх двох років, показник трохи знизився з 2018 р., коли складав 60%. Це відбулося в основному за рахунок меншого користування кредитами, тоді як рівень користування платіжними продуктами зріс.

У 2021 р. 21% респондентів (які і у 2018 р.) зверталися до родичів чи друзів з проханням позичити гроші чи взяти їх на зберігання, уникаючи таким чином придбання відповідних фінансових продуктів. Це відповідає ситуації у країнах

порівняння, у вибірці країн ОЕСР цей показник трохи нижчий.

Пропозиції та рекомендації щодо державної політики

Проведений аналіз засвідчив наявність низки проблемних зон, які потребують розв'язання. Рекомендації можна згрупувати за такими напрямками:

- робота з молоддю. Існує нагальна потреба у подальшому просуванні фінансової грамотності у цій віковій групі. З одного боку, запровадження курсу за вибором з фінансової грамотності для школярів, вже дає результати, оскільки простежується позитивна динаміка, а з іншого боку – залишається найбільш проблемною вікова категорія – 18-19 років, і відповідно, молодь молодшого віку. Особливий фокус – учні закладів спеціальної технічної освіти;

- робота з особами старшими за 60 років, які мають не тільки низький рівень фінансової грамотності, але й залишаються осторонь фінансової системи через низький рівень фінансової інклюзії. Помічено, що саме недостатність цифрових навичок загострює проблему фінансової інклюзії. Таким чином, необхідно проводити навчання фінансової грамотності у комплексі з цифровою грамотністю;

- спрямування зусиль з поширення фінансової грамотності у сільській місцевості для усіх вікових груп, однак, з акцентом на молоді та особах пенсійного віку;

- проведення роз'яснювальної роботи щодо переваг користування фінансовими продуктами серед населення України;

- посилення просвітницької роботи щодо безпеки користування фінансовими продуктами. При плануванні змісту просвітницьких заходів треба також брати до уваги різкий стрибок в діджиталізації населення на тлі пандемії COVID-19. Зараз ситуація виглядає так, що українці швидко навчаються використовувати переваги цифровізації, але можуть не знати пов'язаних ризиків (наприклад, щодо цифрового шахрайства);

- спрямування зусиль фінансових регуляторів на посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та інформування споживачів про вже наявні можливості їх відстоювання;

- усвідомлення фінансовими установами своєї відповідальності за недоброчесну поведінку щодо споживачів

фінансових послуг, зокрема, в частині розкриття інформації про фінансову послугу.

13.2. Місце фінансової інклюзії у стратегії Національного банку України

Для підвищення рівня фінансової грамотності потрібні стратегічні пріоритети:

- зміну фінансової культури фізичних осіб варто почати з молоді, оскільки згідно опитування найнижчий рівень фінансової грамотності в них, шляхом формування осередків фінансової культури в родині, школі, громаді, в тому числі, за допомогою лідерів суспільної думки. Індикатором виконання даного пріоритету має стати здатність фізичної особи складати власний бюджет, відповідально ставитись до власних фінансових рішень, здійснювати фінансове планування, у т.ч. на довгострокову перспективу, контролювати фінансові рахунки, заощаджувати та накопичувати, розсудливо користуватись кредитами та управляти власним боргом, активно та свідомо використовувати дистанційні канали обслуговування у фінансовій сфері, купувати та продавати товари та послуги через Інтернет, ідентифікувати Інтернет-шахрайства та вміти убезпечити себе від них;

- сформувати українця європейського, фінансово обізнаного (складає власний бюджет; відповідально ставиться до власних фінансових рішень; веде фінансове планування, зокрема на довгострокову перспективу; заощаджує та накопичує; розсудливо користується кредитами та управляє боргами; здатний ухвалювати відповідальні фінансові рішення; поділяє європейські цінності; готовий жити за європейськими стандартами;

- фокусування заходів щодо підвищення фінансової грамотності на молоді (віком від 10 до 24 років) як цільовій аудиторії, у першу чергу, шляхом викладання у школі курсу з фінансової грамотності як обов'язкового, внаслідок чого діти шкільного віку отримуватимуть базові знання та навички з фінансової грамотності;

- діти-альфа переживуть нову технічну революцію, яка торкнеться побуту, відпочинку, освіти; нове покоління рано

почне заробляти, зможе забезпечувати себе навіть в підлітковому віці; цифрова грамотність досягне найвищого піку розвитку; покоління альфа зіткнеться з необхідністю міняти робоче місце раз в декілька років.

– створення на базі Департаменту комунікацій НБУ єдиної комунікаційної платформи з питань фінансової грамотності за досвідом працюючих комунікаційних платформ Money Wise (Нідерланди), Finanzas para todos (Іспанія), Money Sense (Канада), La finance pour tous (Франція), Vikifin.be (Бельгія), Money Smart (Австралія). Ключовим завданням такої платформи має стати доведення інформації до споживачів простою та доступною мовою за допомогою візуального (графічного та відео) контенту. Прикладами комунікаційних заходів, що мають відбуватись на базі єдиної комунікаційної платформи НБУ, можуть слугувати, зокрема, успішні практики, що реалізуються нідерландською платформою Money Wise: «Тиждень національних грошей» для дітей 4-12 років, «3 пенсійні дні» для вже працюючих осіб, що розтлумачує різні варіанти майбутнього пенсійного забезпечення тощо.

13.3. Fin Tech інновації у забезпеченні фінансової інклюзії банками України

Активний розвиток фінансової грамотності та фінансової інклюзії можливий за сприяння новітніх технологій, які матимуть на меті глибше проникнення фінансових послуг. Цей ринок уже зараз активно розвивається лавиноподібними темпами: на зміну традиційному банкінгу приходить фінтех, а найближчим часом очікується розвиток бігтеху (або як його ще називають – техфін) – тобто великі технологічні компанії, що виходять на ринок фінансових послуг, наприклад Apple, Google, Amazon.

Фінансова інклюзивність на основі цифрових технологій має низку переваг. Цифрова фінансова інтеграція дає можливість банкам знижувати витрати, скорочуючи лінії черг у банківських залах, зменшуючи паперову документацію та зменшуючи витрати на утримання філій банку. За цифрової фінансової інклюзивності велика кількість вкладників може легко змінювати банки протягом декількох хвилин, змушуючи банківські установи

надавати якісніші послуги, щоб не ризикувати втратити вкладників конкуруючим банкам

Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року структурує та деталізує тренди і напрями розвитку фінансових інновацій на наступні 5 років. Партнерство з фінтехами та цифровими гігантами (бігтех) в межах створення таких екосистем відкрило нові можливості як для традиційного бізнесу, клієнтів, так і для самих фінтехів.

Якщо говорити про вплив на економіку від такого розширення ландшафту фінансового ринку, насамперед варто зазначити про соціальний вплив у формі фінансової інклюзії – включення до фінансових екосистем населення, яке перебувало поза їхніми межами та малого і середнього бізнесу.

Ринок європейських цифрових платежів сягнув рекордного обсягу у 802 млрд. дол. США у 2021 році та демонструє зростання 9,9%, якщо порівнювати з показниками 2020 року. До 2023 року ринок сягне в 1 трлн. дол. США.

Загальний обсяг цифрових платежів у 2021 році становив 4,1 трлн дол. США. У 2022 році прогнозується показник у 4,8 трлн. дол. США, у 2025 році – 6,7 трлн дол. США.

Загальна сума цифрових платежів у 2021 році – 1920,5 млрд. грн. Порівняно з 2020 роком сума зросла на 15,6%.

Це все стало можливим через те, що фінтех – галузь, яка охоплює компанії, які поєднують технології та інновації забезпечило інклюзивний сервіс для кінцевого споживача фінансових послуг.

Треба зазначити, що фінтех-компанії та традиційні гравці можуть досягти значної синергії: перші можуть створювати клієнтоорієнтовані пропозиції, а банки – масштабувати ці пропозиції на свої бази клієнтів. І в результаті ринок отримає передовий пул інноваційних фінансових сервісів, а клієнти – конкурентний ринок та якісніші фінансові продукти і сервіси.

Якщо подивитися на найпопулярніші ніші на ринку фінтеху з точки зору привабливості для інвесторів та затребуваності у клієнтів, платіжні сервіси залишатимуться в пріоритеті, а серед ніш, які активно зростатимуть, будуть такі, як кібербезпека, бігдата-аналітика, регтех, іншуртех, управління капіталом

(wealthtech), рішення для ринку нерухомості (proptech), штучний інтелект та біометрика.

Діджитал-тренди в Україні (згідно з інформацією з відкритих джерел, НБУ та платіжних провайдерів): (СЛАЙД 23).

- 42 млн. населення, 63% якого регулярно користуються Інтернетом, IT-галузь становить 4% від ВВП;

- 36 тис. IT-спеціалістів щорічно випускають ВНЗ;

- Україна посідає 4 місце в світі за рівнем розвитку безконтактних платежів. Активних карт – понад 38 млн., з них 15,3 млн. обладнані безконтактною технологією;

- 45% дорослих мають смартфони, 50% вебтрафіку та 49% усіх переглядів у Youtube здійснюється з мобільних телефонів;

- розвиток розумних міст – провідний тренд сучасної України. Наприклад, до пандемії щодня у Київському метрополітені оплата понад 200 тис. поїздок здійснювалась безготівково. Громадський транспорт столиці та великих міст обладнується пристроями безготівкової оплати;

- Україна входить в топ-10 країн Європи за оплатою за допомогою девайсів, що носять на тілі чи одязі (так звані wearables), наприклад годинників, обручок тощо.

53,2% ФінТех компаній зосереджені в столиці м. Києві. Значна частка також є Харківському, Рівненському та Львівському регіоні. 31,6% операцій ФінТех-компаній зосереджено на платежах та грошових переказах. Значну частку також займають технології та інфраструктура, кредитування – 19,3% та 14,0% відповідно.

Використання сучасних інформаційних технологій для підтримання конкурентоспроможності й розширення кола послуг, які фінансові установи надають своїм клієнтам, зумовлюють стрімкий розвиток та трансформацію фінансового ринку, що зі свого боку викликає реакцію регулятора, який повинен забезпечити ефективну й проактивну систему нагляду у відповідь на сучасні тенденції, що зумовило виникнення таких напрямів фінансових технологій, як Регтех і Суптех.

Фінтех, Суптех та Регтех є взаємозалежними та взаємодоповнюючими поняттями.

Фінтех – досягнення в галузі технологій, які можуть змінити

надання фінансових послуг, стимулюючи розроблення нових бізнес-моделей, додатків, процесів та продуктів.

Регтех – управління регуляторними процесами у фінансовій галузі за допомогою технологій.

Суптех – використання технології для полегшення та вдосконалення наглядових процесів з точки зору наглядових органів.

На підставі викладеного доходимо висновку, що підвищення рівня фінансової інклюзії є важливим як для регуляторів фінансового ринку й держави, для провайдерів фінансових послуг, так і для самих споживачів, що дає змогу ефективніше та зручніше використовувати ці послуги й підвищувати власний добробут. Адже фінансова інклюзія через мобілізацію заощаджень населення та інвестування в розвиток економіки, залучаючи населення до підвищення рівня фінансової грамотності, сприяє збільшенню доходів громадян і зниженню їх вразливості до фінансових криз.

Ефективним інструментом підвищення рівня фінансової інклюзивності є застосування фінансових технологій, які будуть забезпечувати повну доступність до фінансових послуг.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-3 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
3. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-14 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
4. Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 року №2465-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>
5. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
6. Про державне регулювання ринку капіталу та організованих товарних ринків : Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448-96/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-вр#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків : Закон України від 18.09.2012 № 5284-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5284-17#Text>
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 1 квітня 2022 року № 2180-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#n144>
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей виведення з ринку системно важливого банку в умовах воєнного стану: Закон України від 6 жовтня 2022 року № 2643-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2643-20#n85>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей діяльності фінансового сектору у зв'язку із

введенням воєнного стану в Україні: Закон України від 27 липня 2022 року № 2463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2463-20#n52>

11.Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Правління НБУ від 28.08.2001 року № 368 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>

12.Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України від 16.08.2020 р. № 361-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

13.Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : Постанова Правління НБУ від 24.10.2011 року №373 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11#Text>

14.Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Правління НБУ від 29.12.2017 року №148/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text>

15.Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова Правління НБУ від 30.06.2016 року №351 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>

16.Про затвердження Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків : Постанова Правління НБУ від 14.12.2016 року № 411 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0411500-16#Text>

17.Про затвердження Положення про ліцензування банків : Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 року №149 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text>

18.Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України: Затв. Постановою Правління

НБУ від 21.04.2016 № 277. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0277500-16#Text>

19.Про обіг векселів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2374-14 / Верховна Рада України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2374-14#Text>

20.Про платіжні послуги :Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX / Верховна Рада України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#n2>

21.Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23 лютого 2012 року № 4452-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>

22.Про спрощення процедур реорганізації та капіталізації банків : Закон України від 23.03.2017р. № 1985-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1985-19#Text>

23.Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні : 219 Рішення Правління НБУ від 15.12.2017 року № 803-рш / Верховна Рада України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr803500-17#Text>

24.Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року.URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku-7686>

25.Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток інновацій, кешлес та фінграмотність. URL:https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf?v=4

26.Аналіз банківської діяльності : підручник / А.М. Герасимович, М.Д. Алексєнко, І.М. Парасій –Вергуненко та ін.; за ред. А.М. Герасимовича. К.: КНЕУ, 2014. 599 с.

27.Банківська система : навч.посіб./ (Л.І. Катан, Н.І.Демчук, В.Г. Бабенко-Левада, Т.О. Журавльова); за ред. І.М. Мазур. Дніпро: Пороги, 2017. 444 с.

28.Банківська система : підручник / О.М. Тридід, Б.В. Самородов, І.М. Вядрова та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Львів : Новий Світ – 2000, 2020. 536 с.

29.Банківська система України : монографія / В.В.

Коваленко, О. Г. Коренева, К.Ф. Черкашина О.В. Крухмаль. Суми : ДВНЗ «АУБС НБУ», 2010. 187 с.

30. Варцаба В.І., Заславська О.І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навчальний посібник. Ужгород: Говерла, 2018. 364 с.

31. Васильчишин О.Б. Фінансова безпека банківської системи України : філософські детермінанти : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 358 с.

32. Вовчак О. Д., Бучко І. Є. Управління банківськими ризиками: навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. с. 459.

33. Вовчак О.Д., Костак З.Р. Історія грошей і банківництва: навч. посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2016. 196с.

34. Вовчак О.Д., Рудишин Н.М., Андрейків Т.Я. Кредит і банківська справа: підручник. Київ: Знання, 2018. 564 с.

35. Гладчук О.М. *Банківська система. Фінанси, банківська справа та страхування. Корпоративні фінанси та фінансове посередництво* : підручник для бакалаврів / за ред. проф. П.О. Нікіфорова, доц. Н.А. Бак. Чернівці, 2019. С. 63-112.

36. Дзюблюк О.В. Управління ліквідністю банківської системи України : монографія. Тернопіль : Вектор, 2016. 290 с.

37. Довгань Ж. М. Менеджмент у банку : підручник. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 512 с.

38. Копилук О.І., Музичка О.М. Аналіз банківської діяльності : навчальний посібник. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2016. 416 с.

39. Кредит і банківська справа : підручн. / О.Д. Вовчак, Н.М. Рудишин, Т.Я. Андрейків. Київ: Знання, 2018. 564 с.

40. Кузнецова С. А. Банківська система: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2017. 398 с.

41. Марич М.Г., Федішин М.П., Полагнин Д.Д. *Банківська безпека*: навч. посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 197 с.

42. Маркетинг у банку : навчальний посібник / Т.А.

Васильєва, С.М. Козьменко І.О. Школьник та ін. ; ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 353 с.

43. Нікіфоров П.О. Теорія та методологія регулювання грошового обігу. Чернівці: Рута, 2002. 327 с.

44. Нікіфоров П.О., Ткач Є.В. Режим прямого таргетування інфляції у монетарній політиці НБУ: досвід застосування та оцінки. *Науковий вісник Чернівецького університету : Економіка : зб. наук. праць*. Вип. 840. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2022. С. 40-47. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4825>

45. Ніколаєнко Ю. В. Фінансова безпека банківського сектору України : теорія, методологія, практика : монографія. Київ: Кондор, 2017. 255 с.

46. Основи банківської діяльності: навчально-методичний посібник / Укл. Швець Н.Р. Чернівці: Рута, 2003. 63 с.

47. Островська Н. С., Федішин М.П. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. Чернівці : Наші книги, 2012. 304 с.

48. Полагнин Д.Д., Федішин М.П., Олексин А.Г. *Банківська система*: навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і випр. Чернівці. БДФЕУ, 2015. 380 с.

49. Прокопенко І.Ф. Основи банківської справи: навчальний посібник / І.Ф. Прокопенко, В.І. Ганін, В.В. Соляр, С.І. Маслов. К.: Центр навчальної літератури, 2015. 410 с.

50. Ринок банківських послуг в умовах структурного реформування економіки України : монографія. Луців Б.Л. та ін. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 240 с.

51. Сало І. В. Розвиток депозитарної і депозитної діяльності в Україні : монографія. Суми : Університетська книга, 2017. 98 с.

52. Сокиринська І. Г. Журавльова Т.О. Фінансовий менеджмент у банку. Навчальний посібник. Дніпропетровськ: Пороги, 2016. 192 с.

53. Ситник Н., Стасишин А., Блащук-Девяткіна Н., Петик Л. Банківська система: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2020. 580 с.

54.Стечишин Т. Б., Малахова О. Л. Банківська справа: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 404 с.

55.Ткач Є.В., Нікіфоров П.О. *Фіскальна і монетарна політика: макроекономічний аналіз та інституційне середовище*: навч. посіб. / Є. В. Ткач, П. О. Нікіфоров. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2022. 240 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4734>

56.Трансформація банківської системи у контексті глобалізаційних викликів: монографія / за ред. д.е.н., проф. Дзюблюка О.В. Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В., 2017. 298 с.

57.Управління банківськими ризиками: підручник: за ред. д.е.н., проф. Примостки Л.О. К.: КНЕУ, 2018 536с.

58.Управління продажем банківських послуг : навч. посіб. / Васильєва Т.А. та ін. Суми : СумДУ, 2016.

59.Федишин М.П., Старкіна М.О. Розвиток банківських інформаційних систем. *Науковий погляд: економіка та управління: науковий журнал*. 2020. №2 (68). С. 200-203. URL: http://scientificview.umsf.in.ua/archive/2020/2_68_2020/37.pdf

60.Фінанси, банківська справа та страхування. Корпоративні фінанси та фінансове посередництво : підручник для бакалаврів / за ред. проф. П.О. Нікіфорова, доц. Н.А. Бак. Том.1. Чернівці, 2019. с. 63-112.

61.Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / Косова Т.Д. та ін. К. : ЦУЛ, 2016. 320 с. 24.

62.Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2012. 248 с.

63.Швець Н.Р., Нікіфоров П.О. Монетарна політика та банківський нагляд в Україні: навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2011. 335с.

64.Margasova V., Kovalenko Y., Bereslavskaya O., Muravskiy O., Fedyshyn M., Kolesnik O. Instruments of monetary-and-credit policy in terms of economic instability. *International Journal of Management*. 2020. Volume 11, Issue 5, May 2020, pp. 43-53 p. DOI:[10.34218/IJM.11.5.2020.005](https://doi.org/10.34218/IJM.11.5.2020.005)

Навчальне видання

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник

Укладачі:

Петро Опанасович **Нікіфоров**,
Ольга Михайлівна **Гладчук**,
Максим Григорович **Марич**,
Майя Пилипівна **Федишин**

Літературний редактор *Лукул О. В.*

Технічне редагування
та дизайн обкладинки *Кудрінська О.М.*

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 891 від
08.04.2002 р.

Підписано до друку Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 15,5
Обл.-вид. арк. Зам. Тираж 50.

Друкарня видавництва Чернівецького національного
університету 58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.